

Tartalom

GÉBER László: Kinek szép még az ősz (vers)	3
ÓZER Ágnes: A kamonci park – a mi boulogne-i erdőnk	4
Jovica AĆIN: Kertek, avagy a továbbálmodott természet (esszé, BORBÉLY János fordítása)	7
SCHEIN Gábor: A megtartott név (tanulmány)	22
Paul CELAN: Schneepart (Hószólam, 1971) ■ Zeitgehöft (Időudvar, 1976) (versek, DANYI Magdolna fordítása)	31
DANYI Magdolna: Jegyzet a fordításokhoz	40
BENCSIK Orsolya: Akció van (rövidpróza)	44
PRESSBURGER Csaba: Egy ismeretlen generációs társ: Holobica Georg.	46
„Isten és ember előtt vállalom” (LASKOVITY J. Ervin beszélgetése Béres Mártával Urbán Andrásról)	50
KESZÉG Ákos: Lámpaláz ■ Postscriptum ■ Nagy víz (versek)	56
Mihajlo PANTIĆ: Balkáni történet (elbeszélés, MAČKOVIĆ Anna fordítása)	58
JUNG Károly: Átoknak álcázott áldások (Az átok egyik különleges formájának példái a népköltészetben) (tanulmány)	64
MAJOR Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért – Az áprilisi Híd és a körülmények (esszé)	81
HEGEDŰS Katalin: Kultúra, illem, nevelés (Rotterdami Erasmus illemkönyveiről)	96
BORDÁS Győző: Széchenyi egy új könyv tükrében (Széchenyi Szerbiában – 1830)	107
SZENTELEKY-EMLÉKNAP	
PASTYIK László: Egy világfi bácskai tanulóévei	115
BENCE Erika: Gobby Fehér Gyula és Paszkal Gilevszki méltatása.	122

Számunkban Török István rajzait közöljük

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2010. december. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2011-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Kinek szép még az ősz

Kinek szép még az ősz
s a tél, a tavasz meg a nyár...
A homályhoz szokott szemnek
a napfény is fáj.

Ki vagy te, aki elhallgattatsz,
aki a költőnek múzsát adsz,
a szívnek szerelmet,
aki égbe emelsz, majd égni hagysz.

Mit keresnek a varjak a város felett
s a halálban az emberek?
Az asztalon az elektrokardiogram vonalak
mit keresnek. Ki mondja meg?

Látom-e még úgy a tengert,
s mi lesz, ha a nevem elfelejtem?
Szavaimra ki vigyáz, ha te sem leszel,
ha az Isten kezéből kiesik a vekker.

A kamonci park – a mi boulogne-i erdőnk

A kertek és parkok telepítésének történetében a 18. század végén Európában megjelennek a *dendrológiai* kertek. Ez a parkrendezésnek egy sajátos formája, amely a középkori kolostorkertek több évszázados hagyományán alapszik, ugyanakkor folytatása a pompás és rendezett reneszánsz kerteknek, valamint a főúri kastélyokat övező, a szigorú mértani szabályok szerint kialakított és az európai kertészeti hagyományok szellemében gondozott virágos teraszoknak is. E hagyományok szem előtt tartották a főúri kastély építészeti sajátosságait, és derékszöget alkotó sétányaival, fegyelmezett glédában álló fasoraival egységes látványba foglalták a szigorúan megtervezett térséget.¹

Ezeknek a szigorú mértani alakú *francia-barokk* kerteknek az ellentétjeként jelenik meg az *angol kert* szabadon komponált zöld területe; noha ez sem válik teljesen függetlenné az ellenőrzés és a tervezés néhány alapvető szabályától, végső eredményként mégis a szabadon utánczott természet képét adja. A megtervezett kertet falkeítés veszi körül, de mégis szabad térré válik, lugasokkal, mezővel, dombokkal és forrásokkal, amelyektől csörgedező patakok sietnek a kis tóba, amely szintén megkerülhetetlen eleme lesz a kerteknek és parkoknak a 18–19. század fordulóján.

Ebben az időben nálunk is megépülnek a nemesi kastélyok, s az őket körülfogó kertek és parkok, s ezek kialakításánál gyakran a buja növényzetű Duna- és Tisza-part szolgál nagyszerű alapként olyan környezet létrehozásához, amelyben az érintetlen természet érzete uralkodik.

A természetesség és a szabadság benyomása azonban csak látszólagos. A kanyargós utakat többé már nem szabályos fasor szegélyezi, hanem a

4 ¹ Rapaics Raymund: *Magyar kertek*. Budapest, 1943

sokféle fa gazdagsága, amely az ilyen kertek alapját képezi majd. Ezekbe a kertekbe külön figyelemmel válogatták a fafajtaikat, amelyek idővel kiszorítják majd az addig kedvelt építészeti elemeket, mint amilyenek az ógörög templomromok, szobrok, vagy a megbúvó pihenősarkok voltak. Alakjának szépségével és egyediségével a fa válik az ilyen kertnek a központi objektumává. A világ távoli tájairól, Ázsiából, Afrikából és Ausztráliából hozatják az egzotikus növények palántáit, amelyek nemcsak formájukban, hanem színükben is különböznek egymástól. Ebben természetesen Anglia az élenjáró, de Európa más részei sem maradnak el mögötte. Ily módon ezeknek a kerteknek négy fajtája alakul ki. Az első a *szenimentális kert* lesz, amelyben a szomorúfűz dominál, s ezt rövidesen követik majd azok a kertek, amelyekben a bölcsességet is jelképező platán néhány fajtájából alakítanak ki.

A mi vidékünk, így Újvidék közvetlen környéke sem maradt ilyen kastélykertek nélkül, a hosszan tartó török hódoltság következtében elmaradott társadalmi és gazdasági viszonyai ellenére sem. Így a 18. század végén Marczibányi Márton² magyar főúr, vagyonos nemesi család ivadékként megöröklővén nemcsak a csókai uradalmat, hanem Szerémségben a kamonci birtokot is, amelyet a család a 18. század közepén vásárolt meg, felújította a Duna menti erdőben levő kastélyt, körülötte pedig parkot alakított ki a kor stílusában és szellemében. Szerém megye országgyűlési képviselőjeként ez a vagyonos földbirtokos egyfajta mintagazdaságot is létrehozott, amelyben külön figyelmet fordítottak a szőlőtermesztési és borászati hagyományok ápolására.

A kamonci parkban levő grófi kastélyt 1793-ban Marczibányi István építtette, akitől a birtokot a már említett Marczibányi Márton örökölte. A tizenkilencedik század elején a Duna-parti erdőből ő alakította ki a parkot, előbb a fűzfának – az említett szenimentális kert e nélkülözhetetlen fájának – a rendszeres telepítésével, később pedig egzotikus ültetvények beszerzésével – amelyek közé a ma már annyira elterjedt tövises *Lycium* és a kora tavasszal virágzó aranyvessző is sorolható –, valamint különféle területi módosításokkal. Ez a park semmiben sem maradt el a kor más parkjaitól. A nemesi kastély körüli több mint húszhektárnyi területen mesterséges tavat is ástak, amelyet két forrás táplált. Ez a rendszeresen szervezett park, amelyben ligetek, virágos mezők és lankák váltakoztak, mítoszi alakokkal az egzotikus növények között és római történelmi személyek öt magas oszlopra helyezett szobraival, mégis az érintetlen természet látszatát keltette. Az impozáns méretű parkot sokszínű flórájával rendszeresen

---

² Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz II.* Újvidék, 2003

gondozták, a növényzetet pedig folyamatosan gazdagították akkor ritka növények telepítésével. A parkot uraló számtalan és sokféle fa közül ma is megtalálható itt a hárs, a tölgy, a jávor, a feketefenyő, a gyertyán és a vadgesztenye, míg az akkoriban kedvelt szilfa és a platán néhány fajtája idővel kiveszett.³

Marczibányi Márton mintabirtoka (a tablisement) fölkelte gróf Széchenyi István figyelmét is, amikor 1830 nyarán a Duna szabályozását tervezve a Vaskapuig hajózott, és néhány napra megszállt Kamoncon.

Míg Széchenyi a naplójában csak Marczibányi Márton „kis lelkületét” kommentálja⁴, addig Jaša Ignjatović szerb író emlékezetében az idillikus park úgy maradt meg, mint az itteni „Bois de Boulogne”.⁵

1918 után a nemesi birtok (a kastély és a park) részvénytársaság kezébe került, a második világháború utáni nacionalizálással pedig köztulajdonná vált. A mi „boulogne-i erdőnk” a természetet utánózva a Duna jobb partján, a Pétervárad vár közelében, Újvidékkel átellenben jött létre, egy magyar főúr kastélyának a parkjából.

A tanulmány a XVIII. század, knj. V, „Vrt”, Društvo za proučavanje XVIII veka című kiadványban jelent meg. Novi Sad, 2004

KARTAG Nándor fordítása

---

³ *Enciklopedija Novog Sada*. Knj. 10, Novi Sad, 1998

⁴ *Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban*. Budapest, 1942

6 ⁵ J. Ignjatović: *Trpen-spasen*. Novi Sad, 1987, Izabrana dela knj. IV

Kertek, avagy a tovább- álmodott természet

I.

Vannak kertek, ahol bármelyik gyalogutat választjuk is, mindig ugyan-oda jutunk, de olyanok is, amelyekben egyazon ösvény más-más helyre vezet. A legérdekesebb kertekben azonban sem kijelölt sétányok, sem megjelölt helyek nincsenek.

Mindenki, aki nem nélkülözheti a könyvet, tudja, hogy az is összevethető a kerttel. Akárcsak az alábbiakban összegyűjtött jegyzetsorok a kertépítés művészetével. Gilbert Lascaux írja *Kertek mezsgyéin* című feljegyzéseiben: „A kert metaforája egészen természetes módon kapcsolódik a könyvhöz. Vannak, akik a francia kertre esküsznek, a geometria diadalát részesítik előnyben. Mások az angol park tudatos rendetlenségét, a szabálytalanságok kifinomult művészetét kedvelik inkább. No de hát, miközben arisztokratikus parkok után áhítozik valaki, a jó ízlés dolga megvetni, úgyszólván elmaradhatatlanul, a lépten-nyomon előforduló mindenféle kertecskéket, melyek vagy elhanyagoltak, esetleg gondosan rendezettek, vagy éppen agyonzsúfoltak, néha pedig kopárok, olykor bosszantóan ismétlődő motívumokkal, máskor meg irritáló hiányosságokkal.” A szöveg viszont „...kapcsolatot teremthet ezzel a gyakorisággal, ezekkel az egyszersmind túlságosan kevésbé rendezett és túlságosan kevésbé zilált állapotban levő, ráadásul tervszerűtlenül felsorakoztatott kertekkel. [...] Akár valamiféle ellen-Versailles lehetne, mely fölött nem őrködik a főkertész, a monarcha; olyan, a lehető legkevesebb közösségi kódot tartalmazó és csoportelméletet nélkülöző szöveg, mely nem ismeri a törvényt, melyet dicsőítenie kellene”. Lascaux figyelmen kívül hagyja annak lehetőségét, hogy a szigorún rendezett kertek belülről kezdenek „dudvásodni”. Felveri őket a gyönyörű kóró, a konkoly. Kemény kavi-

cson a puha, zöld moharéteg. Belső és külső palánkok nélküli, nyitott térség, szerintem sétatér lesz, amely a szélekből központot varázsol, a centrumot pedig megfosztja varázslatosságától.

*

Az írókat olyan kertészeknek tekinthetnénk, akik a nyelv televényébe ültetnek. A klasszikus gondolkodók pedig az eszmék kertjének pallérai lehetnének. Írni és gondolkodni annyi, mint a kerti munkához hasonló, kifinomult módszerekkel munkálkodni. Ez a metafora nem is annyira új, kiváltképp, ha a nyelvről van szó. Hát nem emlegetjük már régóta például a *szógyököket*? Vagy a Port-Royal grammatikusait, akik a *Görög szótövek kertje* címet adták munkájuknak?

A kert olyan sajátos szótár, melyben minden szót egy-egy másik, ugyanabból a jegyzékből származó szó értelmez. A lista akár végtelen hosszú is lehet, habár a végtelenségnek ez a köre egyszer azért csak be-
zárul. Minden szótár struktúrájában ott lapul legalább egy olyan elem, ahonnan a szöveg ismétlésekbe bocsátkozik: a fogalmat, mely addig más fogalmak értelmezésére szolgált, legvégül magát is ugyanazok a szavak írják körül, amelyeket előbb már értelmezett. Maga az *enciklopédia* elnevezése, ez a *ciklikus* könyv, amely abbéli törekvésében, hogy kerek egészként felölelje az ismereti világot, vajon nem erre a körkörösségre emlékeztet-e némileg? Az enciklopédia is abból az igényből indul ki – ha ez mégannyira is csupán a mi hiú ábrándjaink szintjén teljesül –, mármint, hogy egyetlen könyvbe beleférjen az egész világ, pontosan úgy, ahogyan léteznek mikrokozmosz gyanánt kialakított kertek, a világ kicsinyített, s állítólag pontos másai, *speculum mundi*.

A nyelv kertjeiként értelmezett szótárakban tapasztalható ilyen körkörösség szigorúan centrikus és excentrikus, monocentrikus és policentrikus, mértanilag szabályos és szabálytalan, kozmikus és kaotikus lehet, aminthogy – egyszerűbben szólva – a kertművészetben is különféle (például keleties és nyugati) koncepciók állnak egymással szemben, és ekként érvényesülnek. Azzal, hogy amikor konkrétan megvalósulnak, a kitervelt meg a spontán, az aszketikus és a fényűző, a lemerevedett és a szabadon szárnyaló, a koholt meg a valóságos, „a zsinór szerinti” és „a találomra” többé-kevésbé sikerült kombinációjával találkozunk, amelyek kölcsönösen áthatják és kiegészítik egymást. Itt a különböző jelrendszerek keveredését érzük tetten. No de éppen ez a kombinálhatóság, a jelrendszereknek ez a kölcsönös „szennyeződése” lehet számunkra izgalmas mind bizonyos kerti projektumok, mind pedig az írásművészet némely vonatkozásában. Lábunk alól kicsúszik a talaj, elmállott az alap, darabokra szabdalt

a dolgok egésze a róla szóló mítosszal együtt, s akkor tetőtől talpig átjár bennünket a bizonytalanság borzadálya. Töredékekkel operálunk, az írás szemelvényeivel, morzsáival. A szótövek alkotta kert helyett a szövegből olyan veteményes lesz, amely rizómákból fejlődik. A klasszikus „gyökérírást” felváltja a „rizómairás”, már ahogyan ők ketten, Gilles Deleuze és Felix Guattari, a nevéet kiötlötték és a fogalmat leírták:

„A rizóma bármely pontján képes bármely más ponttal összekapcsolódni, vonásai nem szükségszerűen azonos természetű vonásokra utalnak, igen eltérő jelviszonyokat hoz működésbe, sőt nem-jel állapotokat is. A rizóma nem vezethető vissza sem az Egyre, sem a sokféle. Nem Egy, mely kettővé, vagy közvetlenül hárommá, négygé vagy ötté stb. válik. Nem az Egyből deriválható sok(féle), de nem is a sok(féle), amelyhez az Egy hozzáadható (n+1). Nem egységekből, hanem dimenziókból áll, vagy még inkább mozgásban lévő irányokból. Nincs se kezdete, se vége, mindig csak közepe van, ahonnan kihajt és kiárad. Létrehoz egy alany és tárgy nélküli vízszintes n dimenziójú sokfélé, mely konzisztenciasíkra teríthető, és amelyből az Egy mindig kivonható (n-1). Egy ilyen sokféle nem változtatja meg dimenzióit anélkül, hogy természete önmagában ne változna és ne alakulna át. Szemben a struktúrával, amely bizonyos pontok és pozíciók együttese, valamint a pontok közti bináris kapcsolatok és a pozíciók közti bi-univokális relációk együttese definiál, a rizóma csupán vonalakat húz: szegmentumok, rétegek, dimenziók vonalait, de szökésvonalat vagy deterritorizáló vonalat is olyan maximális dimenzió gyanánt, amely szerint a sokféle természetét megváltoztatva alakul át. Ezeket a vonalakat vagy szálakat nem lehet összetéveszteni a fa típusú levonatokkal, melyek csupán pontok és pozíciók között lokalizálható viszonyok. Szemben a fával, a rizóma nem reprodukálható tárgy: nincs szó se külső reprodukálásról, mint a fa-kép, se belső reprodukálásról, mint a fa-struktúra esetében. A rizóma antigenealógia. Rövid távú emlékezet, illetve ellenemlékezet. A rizóma variációk, terjeszkedés, hódítás, rabul ejtés, dugványozás útján terjedő” (Gyimesi Tímea fordítása).

A két francia író és gondolkodó, hivatásuknak a kalandorsággal rokon értelmezése szerint, azt tartják ugyanis, hogy a rizóma a központosított, sőt a policentrikus rendszerekkel, a hierarchikus kommunikációval és az eleve rendezett összefüggésekkel való szembenállásával, acentrikus, nem-hierarchikus szisztéma. A „létezés” minden neme rizóma kérdése. A rizóma felborítja azt a hármas tagolású sémát, amely a világot tekinti a realitás, a könyvet a re-prezentáció, a szerzőt pedig a szubjektivitás színterének. Az írás a kívüliség nevében lép fel, semmiképpen sem egy világbéli tárggyal, avagy egy/több szerző által megszemélyesített szubjektummal karöltve. A kívüliség nélküli a képszerűséget, a jelentéstartalmat, a szubjektivitást.

Így aztán, szerintük, a könyvnek is rizómának, gyökértelen gumónak kellene lennie, melyet – ha mégoly nehéz is – a középtájtól kell szemügyre venni, nem pedig alulról vagy felülről, az elejétől vagy a végétől, balról vagy jobbról. Valóban, e helyütt lehetetlen figyelmen kívül hagyni, hogyan fogalmazott Franz Kafka a *Naplójában*: „Bármi ötlik eszembe – nem a gyökerétől fogva, hanem már csak valahol a közepétől jut az eszembe. Akkor hát próbálja valaki megragadni, próbáljon megmarkolni egy fűszálat, s belecimpaszzkodni, ha egyszer csak a derekától számítva indult növekedésnek.” Kíséreljék meg, és meglátják, mennyire változik az égvilágon minden, mondja Deleuze és Guattari, miközben maguk is rizómát csinálnak könyvükből: „meglátni a fűszálat a dolgokban és szavakban” jel-szavával. Illetve a fűszálban is meglátni ezt vagy azt a dolgot, vagy szót. Ez a „rizómaírás” kertje. Aminek egyik példája a Nietzsche-aforizma. Az aforizmának „élettelinek” kell lennie, mondta Nietzsche, s hogy a hegyoldalról sohasem hiányozhatnak az ott legelésző tehenek, amelyek egyúttal felhőfoltok is az égen. Nietzsche nem vet; ő dugványoz. S ez a dugványozás a kert megtervezésével lehet egyenértékű. A „rizomatikus értelmű” írás pedig – kertírás, tövisográfia.

*

Az e világi kertben hallótávolságba kerülni az égivel. A misztikusok tökélyig fejlesztették ezt a vágyat. Mármost hogy az áhítat eksztázisába jutott ember még életében lássa az édenkertet; innen eredeztethető a kert látványa mint olyan helyé, melyet a mennyei bölcsesség fénye ragyog be.

A mennyekről, annak csodáiról meg a pokolról szóló traktátusában Emanuel Swedenborg misztikus szimbolista írja: „Ekképpen a kert általában véve megfelel a mennyei intelligencia és bölcsesség követelményeinek; az ég ennek okáért nevezteték Isten kertjének és a mennyek országának, az emberek által pedig édenkertnek, paradicsomkertnek is. A fák, fajtától függően, a jó meg a rossz megtapasztalásának és megismerésének letéteményesei, amiből az értelem és a bölcsesség származik. S a kapcsolattartás készségében mind jártasabb régi népek ezért tartották szent rítusaikat ligeterdőkben. A *Szentírás* is ennek okáért említi oly gyakran a fákat, az egyház pedig szőlővesszőhöz, olajfahajtáshoz, cédrushoz meg más fafélékhez hasonlítja az embert, és gyümölcshöz a jótéteményeket.” Hadd emlékeztessünk itt arra, hogy az egyház is szentséges ligetnek látta magát a korábbi pogányság rituális kertjei nyomán, amiről James George Frazer *Az Aranyág* című munkája szolgál bőséges ismeretanyaggal. A középkorban – mi több – a gótikus katedrálisokat tekintették erdőnek. Az ilyen nézetek

ma beszédesen árulkodnak az egyház szellemiségének meg figurális alkotásainak fantasztikus oldaláról.

A Swedenborg írásából vett iménti idézet Czesław Miłosz szimbolikus hegységekről és erdőkről szóló egyik szövegének epigráfiájában is olvasható. Az erdő a költő számára is – szentély. Ebben – a még „tősgyökeres” erdőben – a „rizóma” szerepet az ember, a kert „középponti dimenziója” játssza, mely kert az alvilágtól a legfelső mennyei régiókig terjed. „Ha tiszteletemet fejezem ki a fáknak, ezzel nem teszek semmi rendkívülit, hisz az emberek ősidők óta ezt csinálják, a törzs föld alatti része pedig, ahol a gyökérszövet van, mirajtunk (mint középponti dimenzió) keresztül tör égnék, ahol a levelek susogják mindig egyértelműen és hallhatóan, miszerint a hármastagolás igenis helyénvaló.” Miłosz kijelentése némileg a Swedenborg-féle kontempláció színezetére emlékeztet. A „középponti dimenzió” egyszersmind az alatt elterülő kertbe sugározza át a mennyei magasságokat. Pontosan úgy, amiképpen a kertek – „a Természet képmásai” – „a saját indulataink és szenvedélyeink színeit tükrözik”. A mennyei levélsusogás a földi levélzörejben is hallatszik, és a mi benső susogásunk is áthallik a kert hangjaiban, ahol forgolódunk. A kert ilyenkor kellemes, vagy fenyegető, vagy mosolygós, vagy komor, jóindulatú, könyörületes vagy szomorú, attól függően, hogy minket milyen érzelmek hatnák át, milyen szenvedélyek dúlnak bennünk pillanatnyilag. Az ember ennyiben „középponti dimenziója” Swedenborg kertjének, amely Miłosznál ilyen vagy olyan fafajta alakját ölti, a jó vagy a rossz forrásává válik, aminek megfigyelése némileg „a poklok mélyéből a mennyei magasságokba való felmenetelként” értelmezett tapasztalat.

A hagyomány misztikuma e mennybemenettel járó felmagasztosuláson alapul. A kert kellős közepén, szemtől szembe a megismerés – a jó és a rossz megismerésének – fájával, szárnyalunk a csúcson közvetlen közelébe, és vetjük magunkat a Kertész ölelő karjaiba. De hát ki ez a Kertész?

Ávilai Szt. Teréz (1563 és 1565 között keletkezett) *Libro de la Vida* című könyvében a többi között a szentbeszédről értekezik, amely a kerttel példálózva és magában a kertben hangzik el. Ez a szentbeszéd olyan, hogy fölér a Kertésznek (*hortolano*), a gyümölcsös urának (*Señor de la huerta*) tett szerelmi vallomással, melynek révén a misztikus apácanővér hallhatja is az Úr hangját a kertben. A Kertész maga az Isten, aki „egyetlen kiejtett szó nélkül”, mennyei jóillatait árasztva sétálgat a kertben. (Keresztelő Szt. János, tehát egy másik misztikus szerint, maga Isten a kert, mivelhogy kellemetes időzni benne. Ebbe a kertbe nyitunk be, írja János, midőn átadjuk magunkat Istennek.) Isten egyúttal az a forrás is, mely a kertet öntözi, ahol ennek köszönhetően virágzik a rajongó szerelem, a szárnyalás gyönyöre. A

költői képben nem nehéz fölismernünk azt a helyet az Ó-testamentomban, melyre Teréz hivatkozik. Michel de Certeau, az *Anneles-iskola* történésze szerint a misztikus kinyilatkoztatás az *Énekek Énekével* kezdődik:

*Olyan, mint a berekesztett kert az én húgom, jegyesem,
mint a befoglaltatott forrás, bepecsételt kútfe!*

E szókra felel a menyasszony imígyen:

*Kerteknek forrása, élő vizeknek kútfeje,
melyek folynak a Libánusról.
Serkenj fel északi szél, és jöjj el déli szél,
fújj az én kertemre,
folyjanak annak drága illatú szerszámai,
jöjjön el az én szerelmem az ő kertébe,
és egye annak drágalátos gyümölcsét.*

(Károli Gáspár fordítása)

Eme kert „drágalátos gyümölcssei”, Swedenborg hite szerint, állítólag a „jótettek” voltak. Ami Terézt illeti, nála ez a dolog bizonytalanabb. A misztikusok megértését sohasem volna szabad elhamarkodnunk. A misztikus transzverbalizáció jelentésvilágát, ha ez egyáltalán lehetséges, nehéz megkülönböztetni a legprofánabbaktól. Talán nem is kell. Megeshet, hogy a misztikusok nem tudnak jelentésről, sőt az is, hogy egyetlen jelentést sem ismernek, mint ahogyan Miłosz említett szövegének befejező része erősen sejteti. E tekintetben a bibliai *Énekek Éneke* is igazat adhat nekünk. Nem csupán a *mennyei* örömök dolgában, minden hangszer összehangoltan szól, „mikor költő lép be földi kertbe”. Napjainkban erről szolgál félreérthetetlen tanúbizonyossággal a *Rózsa-regény*, ez a felülmúlhatatlan középkori költői mű, mely a kenyérről és a testiségről szól. S ezt ajánlatos is így értelmezni, azaz a kor természettudományi tanításaival összefüggésben, amelyek – mint Erich Auerbach írja a *Mimesis*-ben – az ösztönöknek engedelmeskedő nemi életet dicsérve és annak szabadságát követelve, jelentős szerepet játszottak a teológiai válság kimenetelében a XIII. század hetvenes éveiben.

*

A XIII. században, az idő tájt, amikor Szádi, a nagy perzsa költő megírja *Rózsás kert* (*Gulisztán*) című művét (ez is az életörömről szól), a középkori Franciaországban megszületik a csábos hatású, allegorikus *Rózsa-regény*. Két mű címbeli – valójában ennél jóval kiterjedtebb – hasonlósága,

bármilyen érdekesnek találja valaki manapság, nem is olyan égbekiáltón furcsa. Ez az a kor, melynek a rózsza az egyik legfelkapottabb szimbóluma, az irodalom meg a filozófia nagy „sztárja”. S mint ilyen minden valóságos és képletes kertben megtalálható.

A *Rózsza-regény* két poémát tartalmaz. Az elsőt Guillaume de Lorris alkotta, és óriási sikert aratott vele. Mivel szegény sorsú embereknek szánta, az ő gondjait kísérelte meg ily módon elűzni, Guillaume szemében a legnagyobb boldogság maga a mennyország, ha egy szelet kenyere van az embernek. A gyümölcsös is az egyetlen profán mennyország, melyet a költő elismer. Eszerint mi sem természetesebb, hogy a szerelem is, melyet dicsőít, profán, vagyis testi. Vallásosságnak vagy spiritualizmusnak nyoma sincs a poémában. Az a tény, például, hogy a mű egyik hőse kereszt alaprajzú várkastély foglya – s ezt Georges Duby helyesen állapítja meg – semmiképpen sem az egyházat szimbolizálja, illetve azokat az összefüggéseket, melyeket erőltetett. A szerző célja, egyszerűen, a gyönyörködtetés, s a bekerített gyümölcsös négyszöge csupán ennyiben mond ellent annak az alaprajznak, mely szerint a gazdag cisztercita apátságok kolostorai épültek. Guillaume művének mindenestre akkora sikere volt, hogy az utópista Jean de Meung – Abélard tehetséges fordítója és kritikus szövegmagyarázó – elhatározta, hogy a befejezetlennek látszó poémához még egy részt hozzáír, most már úgy, hogy szabadon eljátszadozik az alapmű kétértelműségeivel, továbbfejleszti és új meg új jelentéstartalmakkal ruhazza fel őket. Az ilyesmi akkoriban teljesen legitim és széleskörűen elfogadott eljárás volt (magától értetődőnek tekintették, hogy a katedrális sohasem az fejezi be, aki az alapkövet letette). Végso soron De Meung törekvései a várhatónál is nagyobb és tartósabb sikerrel jártak, annyira, hogy örök időkre biztosították a teljes terjedelmű *Rózsza-regény* maradandóságát.

A *Regény* két része között, ha a kertről van szó, szándékos ellentmondás van. A különbség nem jelentéktelen. Jean de Meung ugyanis az első részben leírt kert egy másfélével cseréli fel. Guillaume négyszögletű kertje nála kör alakú lesz, mintegy annak evangéliumi mivoltára célozva. A köralakúság az e világi földi kertnek mennyevé válását jelzi szimbolikusan. Jóllehet Jean de Meung ki nem állhatja az ájtatoskodókat, mégis ellenzi a mennyország Guillaume-ra jellemző profanizálását. Így aztán a *Regény* folytatásában a körkert közelebbi rokonságba kerül a kolostori négyszögekkel, mint a Guillaume-féle kert szintén négyszögű alaprajza. A körkert itt az örök tökéletességre való törekvés kifejezése, és Jézus Krisztus kertjét, a *misztikus bárányt* testesíti meg. A *Regény* Léonor Fini színes litográfiáival illusztrált luxuskiadása (*Roman de la Rose*, Club de Livre, Paris, 1977) elé Georges Duby írt előszót. Miközben ennek a fordulatnak az

értelmére figyelmeztet, arra is utalást tesz, hogy itt Ádámnak a *Teremtés Könyvéből* megismert Paradicsomáról van szó, „az igazi mennyországról”, ahol békében megfér egymással a látható a láthatatlannal, az öröm az érzékiséggel, a szellemiség az anyaggal. A kathar eretnekség évszázados üldöztetése után, az anyagelvűség tagadását hirdető elméletek egész sorát követően, Jean de Meung a miszticizmusnak a testtől való elvonatkoztatása ellen lép fel kísérletével. Az „új” kert a spirituális és egyszersmind érzéki Természet teljes rehabilitálása mellett áll ki. E tekintetben egyáltalán nem csoda, hogy a *Regény* allegorikus és példabeszédekben gazdag bölcselmeinek, nemkülönben a Rózsa jelképi erejének köszönhetően, a kert, titkon, a női test, mi több, a férfitest nemi jellegeire is utal (attól függően, hogy lombos fa vagy forráskút van-e a közepén). Ez a kicsiny paradicsom azonban, miként a hasonló misztikus regékben általában, nem éri be csupán az effajta profán jelentéstartalommal. Az igény sokkal mélyebbre hatol a *Rosa incarnata* hordozta jelentésnél: azaz ennek révén lázasan kutat a lélek legrejtettebb, legbensőbb bugyraiban, ahová – lévén, hogy „a virágzó belső erőikkel való takarékoskodásra” intő falazat állja el az utat – csupán egy szűk kapun át lehetséges bejutni.

A *Rózsa-regény* középpontjában csorgókút áll, amely – nem a halál – „az élő víz forrása”. Ahogyan a muzulmán házakhoz tartozó, magasan bekerített kertek közepén általában ott található a gyakran kámforral beillatosított *sedrván*, ami azt az illúziót keltheti, hogy víz helyett – amiképpen a Korán előírja –, bor, méz vagy tej, csupa ínycséség csorog belőle, ugyanúgy itt is a szökőkút az élvezetek forrása, mely az egész kertet *hortus deliciarum*ként határozza meg. A *Regény*ben leírt misztikus helyszínnel azonos, latinul ugyancsak a „gyönyörök kertjének” nevezett helyet Herrad von Landsberg apátnő ugyanebben a században keletkezett miniatűrjei idézik emlékezetünkbe. Az élet s az életörömök kútforja azonban itt jellemzőbb: ugyanis fiatalít, mindennemű szomjat olt, továbbá megtisztít bármiféle gonoszságtól és romlottságtól. Eszerint a mondott forrás magasan fölötte áll annak, amelyikről Guillaume de Lorris mint gyilkos indulatúról beszél, s amely megölte Narkisszoszt. S ezen a ponton még egy hasonlóság bukkan fel abban a jelképességben, melyet a keresztény meg az iszlám misztika tulajdonít a szökőkutakkal díszelgő kerteknek. A központi fekvésű kerti forrás vize egyúttal tükör is. „Irán lelkeről” szóló könyvében Louis Massignon írja – legalábbis a *Szimbólumszótár* hivatkozásából ítélve –, hogy a kertbéli álmodozás, miközben fokozatosan eltávolodik a szélektől, a középtájról összpontosul. Az álmodozót egyre kevésbé érdekli közvetlen környezete, s figyelmét mindinkább a kert középpontja, tengelye: a szökőkút vize mint tükör köti le. Ez az esemény az *Ezeregyéjszaka meséi-*

nek némely epizódjában is lejátszódik. Az efféle kerti „tükör” hamarosan a „világ tükörképe” lesz nem annyira kozmológiai, mint inkább metafizikai értelemben. A kert élvezője, lévén egyszerre közel is a világhoz meg távol is attól, átadja magát előtte a csendes szunyókálásnak a látszólag veszélytelen önmegismerés ölelésében. Guillaume regénybeli szökőkútjában sem csillognak gonosz indulatú, mérgező tükrök. Aki belenéz, nem jár szerencsétlenül, mint Narkisszosz, hanem kimondhatatlan jószág tölti el, hiszen végtére is, annak mind társadalmi, mind pedig erotikus vonatkozásaiban ez hatja át Guillaume de Lorris és Jean de Meung egész „rózsatópiáját”.

Legvégül, van itt még egy fantasztikus tárgy, amely figyelmet érdemel, s amelyet Guillaume a kútkáván belül helyezett el. Ez pedig az ékkövek ékköve, a karbunkulus. Egy fajta féldrágakő, a vörös gránát egy változata, az ókori regényekben sokat emlegetik. Borges Alef-jára emlékeztető csodakő. A karbunkulus fénye a kert minden szegletéből látható. Egyetlen, de ugyanakkor háromszoros fényforrás, akárcsak a csorgókútból szétágazó csermelyek. Sugarai erősebbek a napénál, az egész kertet megvilágítják, az éjt nappallá teszik. Az örökkévalóság megtestesülése, mely beragyogja az egész világot és annak minden pillanatát.

*

Marco Polo terjedelmes útleírásának XLI. és XLII. fejezetében, annak alapján, amit másoktól hallott, Haszán Szabbahról, az izmaeliták nagyfejedelméről mesél, akit utóbb összetévesztettek a hírhedt Hegyi Öreggel. A velencei utazó és kalmárfiú későbbi olvasói, Téophile Gautier és Charles Baudelaire, a hasisról írván, a *Mesterséges paradicsomok*ban említik egy sejk történetét, aki a Hegyi Öreg nevét veszi fel. Arról volt nevezetes, hogy alattvalói egyetlen intésére a legképtelenebb parancsait is készek voltak teljesíteni, és tűzön-vízen át, mit sem törődve a veszélyekkel, habozás nélkül akár a biztos halálba menni. Emberei feltétlen engedelmességét a Hegyi Öreg a kábítószernek köszönhette, amely Mohamed Paradicsomkertjének illúzióját keltette élvezőiben. Miután alaposan megetette és megitatta őket hasissal, a fiatalembereket bezárta mindenféle széppel-jóval, gyönyörűséggel kecsgetető kertjébe. Kábítószer híján egyébként az „aszaszin”-ek (kardforgató hasisélvezők) undorodtak a „nyomorúságos” és „szürke” valóságtól, ezért nyakló nélkül öldököltek és raboltak az Öreg parancsára, csak hogy mielőbb visszatérhessenek a kertbe.

Haszán Szabbah története azonban, melyre elsőnek Jorge Luis Borges és Roger Caillois hívták fel a figyelmet az irodalomban, lényegesen különbözik a Hegyi Öreg históriájától. Haszán elsősorban tündéri kertje révén

és altatással, a hasis túlzott élvezete nélkül kerítette hatalmába az embereket. Erről a *Hakim visszaemlékezései* néven ismert, XIV. századi perzsa kézirat tudósít bennünket, melyet ma a Bécsi Könyvtárban őriznek.

„*Haszán* ibn Szabbah csakis olyan embereket fogadott szolgálatába, akiket testestül-lelkestül hű híveinek nyerhetett meg. E célból hatalmas kertet rendezett be, melyből nem hiányzott a vízvezeték sem. A kert szívébe négyemeletes palotát építtetett. A legfelső emeleten díszes ablakok néztek a világ négy égtája felé, a fölöttük kirajzolódó boltívekre arany és ezüst csillagokat festettek. Az ablakokban csupa rózsacsokorral díszített porcelán tárgyak, poharak, kancsók és aranyból meg ezüstből vert kelyhek sorakoztak. Haszán mamelukokkal vette körül magát, akik alig a kamaszokorukba lépett tíz fiút és tíz kislányt hoztak magukkal valahonnan a Nílus völgyéből.

Selyembe, áttetsző fátylakba öltöztetve járatta őket, s arany meg ezüst karpereceket csatolt fel rájuk. A palota oszlopait mósusz- és ámbraviasszal vonatta be, az ablakok boltívei alá pedig négy serpenyőt helyezett el, ezeket megtöltötte mósusszal, annak legtisztább fajtájából. A fényesre csiszolt kőoszlopok mögött bújt meg a rabszolgák szálláshelye. A nagyúr négy részre osztotta fel a kertet. Az elsőben birs, körte, alma, füge, szőlő, eperféleség, szilva, banán és jánoskenyér termett. A másodikban a narancs, a citrom, az olajbogyó, a gránátalma meg a többi édes gyümölcs. A harmadik részben görögdinnye, uborka, sárgadinnye, káposzta és más főzelékféle volt. A negyedikben rózsák, tamarindfák, nárciszok, bazsalikom, ibolya, liliom, szellőrózsák és más növények virágoztak.

A kertet csatornák hálózta be, az épület körül pedig medencék változtak halastavakkal. A ligetekben egy-egy gazella, strucc, szürke csacsi, vadtehén mutatkozott. A kis tavak környékén kacsákkal, libákkal, etiópiai és közönséges fogolymadarakkal, fürjekkel, rókákkal, vadnyulakkal stb. lehetett találkozni.

A palota környékén Haszán izmaelita fejedelem több magas fasort telepített, amelyek a kert más-más részébe vezettek. Többszintes, nagy lakóházat is épített, az egyes szintekről is fasorok nyíltak a kert felé, melyet mindenfelől falkerítés vett körül, úgyhogy kívülről senki sem láthatta, mert nem is lakott benne senki. Ezenkívül a kerttől az épület mögött megásott pincég vezető lugasokat is telepíttetett.

Az alsóbb szinteken voltak a fogadótermek. Itt üldögélt egy szófán a fejedelem az embereivel, akiket étellel-itallal kínálgatott napestig. Midőn leszállt az éjszaka, körülnézett, s a legrátermettebbek közül néhányukat kiszemelte magának, azoknak odaszólt: »Te (ilyen és ilyen), gyere ide, és ülj le mellém.«

Azok meg hamarosan sorra összecsuclottak a *bendjától* (hasistól), mellyel megétette őket. Akik így álomba merültek, mindet átvitette a palotába, s a rabszolgasorban tartott fiúk és lányok gondjaira bízta őket a lelkükre kötvén, hogy de bizony minden kívánságát teljesítsék a behozott jelöltnek! Ecetet szagoltatva vele azonnal kezelésbe vették, s amikor magához tért, a fiúk meg a kislányok a tudomására hozták: »Csak a halálotat várjuk, mert ez a hely jutott osztályrészedül. Ez itt az egyik édenkerti ház, mi pedig a Paradicsomban szolgáló hurik és gyerekek vagyunk. Halálot után állandóan veled leszünk, de te most csak álmodsz, és hamarosan felébredsz álmodból.«

Mivel Izmael fejedelem visszatért társaságához, a kiszemelt jelölt csak a királyian felékesített, gyönyörű szép lánykakat és fiúkat látta maga előtt. Aztán szemügyre vette a helyiséget, belélegette a szállongó mósusz- és tömjénillatot, körülsétálta a kertet, ahol madarakkal és más állatokkal találkozott, elnézte a csörgedező patakocskákat, a parki fákat. Elgyönyörködött a palota meg az arany és ezüst kelyhek szépségében, miközben a fiúk meg a lányok szóval tartották. De zavarodottságában még mindig nem tudta eldönteni, alszik-e, vagy ébren van. Két éjszakai óra múltával a hálószobába belépett Izmael fejedelem. Becsukta maga mögött az ajtót, majd onnan a kertbe folytatta útját, ahol rabszolgái sorra bókoltak tiszteletére. »Ó, nagyuram, Izmael!« – szólította meg a jelölt. – »Álmodom-e mindezeket, vagy ébren vagyok mégis?«

»Ó, te!« – válaszolta a fejedelem. – »Vigyázz, nehogy elmeséld álmodat valaki idegennek! Tudd meg, hogy urad és parancsolód, Ali jelölte ki helyed a Paradicsomban. Vedd tudomásul, hogy Ali Úr meg én az imént együtt ültünk az Égi Mezőkön. Ennek okaért egy pillanatnyi habozás nélkül szolgálj az Imámot, aki kegyesen megengedte, hogy megismerd majdani jutalmad.« Ezt követően Izmael fejedelem parancsot adott, hogy arany meg ezüst tálakon szolgálják fel az ebédet. A jelölt, miközben rózsavíz permetben fürdették, evett; majd amikor inni kért, arany meg ezüst serlegekben a legválogatottabb italokat hordták fel, amelyekbe megint egy kevés *benджа* került. Amikor a kandidátus elaludt, Izmael átvitette a hálószobájába, maga pedig visszatért a társaságához.

Bizonyos idő elteltével Haszán benyitott, ecetet fröcskölt az alvó fiatalember arcába, majd kivezette őt a lugasba, ahol egy mameluknak megparancsolta, hogy rázza föl. Arra ébredt, hogy – lám – ugyanott van, ahol volt is, és a vendégek is ugyanazok, s ekkor ily szókra fakadt: »Allah az egyetlen isten, és Mohamed az ő prófétája.«

Izmael fejedelem ekkoron hozzálépett, átölelte. Az ifjú, mintegy kábulatába beledrmedve, de magát mindenestül fejedelme akarátának alávetve

hallgatta annak szavait: »Az, amit láttál, semmiképpen sem álom, hanem Ali imám egyik csodatétele. Tudd, hogy a neved bejegyezte a barátai névsorába. Ha megőrzöd a titkot, biztosan boldog leszel, de ha eljár a szád, magadra haragítod az imámot; ha meghalsz, mártír vagy, ám őrizkedj tőle, hogy ezt bárkinek kifecseged. Az egyik itteni ajtón át sikerült szert tenned az imám barátságára, s családtag lettél nála; ellenben, ha elárulod a titkot, ellenségévé válsz, és kiűzetel a házából.«

Így lett ez az ember a fejedelem egyik alázatos szolgája. Haszán ekképpen vette körül magát hozzá hűséges emberekkel, s tette ezt mindaddig, amíg a hatalma meg nem szilárdult. Íme, ez vala Izmael fejedelem és bizalmasainak története.”

Röviden szólva, egy kert csodálatos valóságából álmovilág lett. A kertjét csinósítgató Haszán egyúttal bizonyosságot tett arról is, hogy meglátása az álom természetéről mennyire mélyenszántó: hogy ugyanis az álom a vágyainkról meg azok teljesüléséről szól fantazmáink útján. Ehhez azért kellett a kert, hogy előbb a valóság váljék álomszerűvé. A kertek történetének jelentős része pontosan azt az örök emberi vágyat tükrözi, hogy a hétköznapiaknak hátat fordítva áttelepedjünk az álmok birodalmába legalább annyiban és aszerint, amilyenek az álmok természetét a kertépítők megítélték. Ennyiben a kertek története egyszerűs mind a hatalomszerzés egyfajta technikájának története is, amikor a hatalom az emberek álmai fölött is úrrá lesz. Az izmaelita agyafúrtság értett hozzá, hogy ezt átlássa, a fantasztikusnak mondható helyzetet a másik ember leigázása céljából csalétekként kihasználja, s mindezt a legegyszerűbb módon megfogalmazza. Az egész história, természetesen, kitalált mese – figyelmeztet Henry Corbin *Az iszlám filozófia története* című munkájában.

A történetről azonban, melyet emlékirataiban Hakim örökül hagyott ránk, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy sajátos, ámbár egyszerűsített változata Mohamed, Allah prófétája könyve: a *Korán* megfelelő bekezdéseinek. Ugyanis a legfőbb boldogságot, a valóság utolsó érzetét, amely az igazhitűekre és Mohamed követőire vár, a *Korán* kert alakjában és kerti képzetek nyelvén jeleníti meg. Az üdvözülés eme kertje, ahol Allah a kertész, csak a kiválasztottaknak van fenntartva, azoknak, akik egykoron a Kert örök vendégei lesznek, és a halhatatlanság lesz a jutalmuk mindazért, amit földi életükben cselekedtek. Fényesen ragyogó képpel élvezik majd a hurik, e tökéletes szüzek társaságát, nemkülönben Isten trónjának közelségét. Akárcsak a kereszténység körében és egész sor más vallásban, a mennyország (dzsenet) az iszlámban is – kert, a kert pedig – a Paradicsom. A Paradicsomkert mint ősi utópikus kép, mint az emberi bol-

dogság eszményi helye, de amelyet – teszük hozzá a ravasz egyházak – ki kell érdemelni földi tetteinkkel. Hogy milyen és mely cselekedeteinkkel, annak megint csak az Egyház a megmondhatója.

*

Kertek mindenütt találhatóak. Perzsa kertek akár kelimekre hímezve is, vagy pedig *Adónisz kertjei*, leginkább ókori épületek lapos tetőin.

A szokásos értelmezéssel ellentétben, amely James George Frazer *Az Aranyág* című munkája nyomán terjedt el, miszerint itt „istenről van szó, aki meghal, majd újjászületik”, s ekképpen a természetnek a virágzástól a hervadásig terjedő ritmusváltását jelképezi, a legújabb kutatások és magyarázatok alapján, amelyek elsősorban az ókori görögök erotikus szótárából indulnak ki, Adónisz az illatozás és a szerető szinonimája. A heves vérű és csábító szépségű ifjú, egy bűnös kapcsolat mirhafán termett gyümölcse, bőségesen meg volt áldva ivarsejtrel és nemi vággyal, s hát éppen emiatt a túlzott nemiség miatt impotenciára ítéltetett. Mivel a sötétség istennőjének is elígérkezett, a hideg-rideg, vágycsökkentő növényfélések kényekedvének tették ki, köztük a hírhedt katángkóróval meg „holtak étkének” mondott különféle salátákkal etették. A termékeny Démétérrel szemben a terméketlen Adónisz áll, a tápláló vetéseket munkáló, gabonatermő földműveléssel szemben pedig az „Adónisz-kertek”, azaz olyan növénykultúrák állnak, amelyek mit sem teremnek. Ezek a közvetlen napfénynek kitett tetőkertek gyorsan kizöldülnek, azonban a perzselő mediterrán napsütésben, alig néhány nap alatt, csakhamar el is hervadnak. Azonban kivételesen illatozó, aromadús kertek ezek.

Démétér és Adónisz személyében (akikhez Aphrodité is társul) a görögöknél valójában a növénytermesztésről vallott két elképzelés, mit több: kétféle gondolkodásmód és a társadalomban meg a mítoszi világban meghonosodott kétféle formateremtő gyakorlat ütközött egymással. A termékenység a puszta erotikával, a törvény a kihágással, a verzió a perverzióval. Marcel Detien *Adónisz kertjei* című, a görög fűszerek mitológiájáról írott műve alapján az ellentétpárok egész tabelláját lehetséges összeállítani a között, ami teszmophorisz (a Démétér tiszteletére rendezett misztériumi játékok neve után) meg aközött, ami adóniszi (az Adónisznak és Aphroditének hódoló, úgyszintén jól ismert kétnapos ünnepség neve nyomán), imígyen:

nélkülözhetetlen termékek – luxusáru
termékenység – meddőség
érettség – éretlenség

életerős mag – erőtlen mag
földbe tenni – tetőre tenni
természetes időszámítás – sűrített, hajszott időszámítás
közéleti – magánéleti
férfiak – nők
rend és törvénytisztelet – felforgatás
alárendeltség – kihívó viselkedés
tisztaság – tisztátlanság
komolyság – élvhajzás
normális – elferdült
házasság – félrelépések
mezítelenség – cicomázás
szüzesség – elcsábítás
szülés – elvetélés
törvényes gyerek – fattyú
örömtelen szexualitás – szexualitás gyermekáldás nélkül
enyhe szag – bódító illat
legális – illegális
természetes folyamat – parodizált folyamat
munka – szórakozás
ész – esztelenség... stb.

Az adóniszi szertartás legkorábbi, általunk ismert leírása valószínűleg Platóntól ered. A platóni Dialógusok Phaidrosz fejezetében (276 B) Adónisz kertjeiről esik említés Szókratész egy hosszabb fejtegetését követően, melyben az írással szemben az élőszót részesíti előnyben. (Érdekes, hogy a bürokpohárról szóló tanulmányában Jacques Derrida viszont, helyreállítva az írott szó becsületét, s az „igazival” ellentétben a „fordított világ” mellett nyilatkozván a Phaidrosznak ugyanerre a replikájára hivatkozik.)

„Az értelmes földműves, aki törődik a vetéssel, és azt akarja, hogy jó termés (*énkarpa*) legyen, vajon nyáron (*théros*) Adónisz kertjeiben szántvet-e nagy komolyan, és örvendezik (*kharain*), amikor látja, hogy milyen szép lesz nyolc nap alatt? Vagy pedig ezt játékból (*paidia*) és az ünnep (*heorté*) kedvéért teszi, ha éppen megteszi? Amire ellenben komoly gondja van, azt a földművelés szabályai (*georgiké techne*) szerint a megfelelő talajba veti, és örül, ha a nyolcadik hónapban egészen kifejlődik, amit vetett” (Kövendi Dénes fordítása). Egyértelműen, a szembeállítások sora uralkodik itt: egyfelől a komolyság, a munka, a tudás, a takarékoság, másfelől pedig – a játék, az ünnep, az örvendezés. Majd Szókratész tovább taglalja

hasonlatainak sorát egészen a kívánt következtetésig, miszerint „az írás kertjeit” (az emberek) játékból, a feledékeny öregség idejére emlékeztetőül vetik be, igazában pedig „sokkal szebb, ha mindez komolyan történik; ha valaki jártas a dialektika művészetében, fogékony lélekre talál, s ebbe veti el és plántálja belátással a gondolatait, amelyek... nem meddők, hanem magvuk van, s így mindig új lelkekben fakadnak új gondolatok, az ősi magvat halhatatlanná téve, birtokosát pedig boldoggá, amennyire ez embernek lehetséges” (Kövendi Dénes fordítása).

Igen ám, de valójában mit felelt volna Szókratész, ha Phaidrosz netán nem ért vele egyet, aminthogy különben mindig egyetértően kellett válaszolnia a Dialógusokban? Ha Adónisz kertjét Platón csak a föld és az elvetett mag igazi hasznosítása fantazmájának tartja, akkor mi az író mégis – földműves vagy kertész? Vagy mindkettő? Ideológus és a megelégedettség forrása. És mindig még valami harmadik is.

A megtartott név

A szerzői név problematikája, az irodalmi onomasztika e különleges témaköre Gérard Genette nyomán került a kratülizmus iránt fogékony irodalmi érdeklődés előterébe. A szerzői név megalapításának általa megkülönböztetett három esete, az onimia, az anonimia és a pseudonimia közül ezúttal a legtermészetesebbnek látszóval szeretnék foglalkozni, azzal, amikor valaki úgy dönt, hogy a civil nevét szerzői névként fogja használni. Az okok, amelyek ehhez a döntéshez vezetnek, éppoly sokféle lehetnek, mint amelyek a polgári névtől eltérő szerzői név használata mellett szólnak. Nem tagadom, témaválasztásomat a saját történetem nagyban befolyásolja, így nem tehetem meg, hogy ne hozakodjam vele elő, így utalva a szerzői névalapítás bizonyos íratlan szabályaira és azok esetleges változásaira. Amikor ezt teszem, különös nyomatékot szeretnék adni Genette figyelmeztetésének: „nem mindig olyan ártatlan gesztus az, ha valaki »megtartja a nevét«”.¹

Amint látni fogjuk, a mondatban foglalt gyanakvás egyáltalán nem ok nélküli. De mielőtt a gyanúnak érvényt szerezni, érdemes kitérnünk arra, miért fordult az irodalomelmélet érdeklődése a 60-as évektől kezdve oly intenzíven a szerzői funkciók és a szerzői név felé. E fordulat hátterében az a belátás húzódik meg, hogy a modern irodalmiság egész funkciórendszere nem csekély mértékben a szerzői név tekintélye alá rendelődött. A szerzői névhez jogok, nyilvántartási rendszerek és kultuszok kapcsolódnak, a szerzői név alapozza meg az idézés és az idézhetőség, az utalás és a kanonizáció egész kultúráját. Egyszóval a szerzői név alapozza meg az irodalmi emlékezet és a szöveghagyomány intézményesülésének folyamatait. Gondoljuk csak meg, mi történe, ha egy gonosz angyal egy éjszaka

kitörölné az emlékezetünkéből és nyilvántartási rendszereinkből az összes szerzői nevet. Mindabból, amit irodalomnak és irodalmi hagyománynak nevezünk, nem maradna egyéb, mint szövegek kusza halmaza, amelyeket képtelenek lennénk értelmes rendbe illeszteni. Összeomlana az idő, mert hiszen az irodalmi idő sem létezik önmagában, annak is a szerzői nevek a tartóoszlopai.

Ehhez képest volt első hallásra megdöbbenő, amikor Foucault *Mi a szerző?* című esszéjében a szerző haláláról kezdett értekezni. A gonosz angyal neve Michel Foucault volna? Természetesen nem. Ellenkezőleg. Foucault a szerzőséghez kapcsolódó funkciók vizsgálatát kezdeményezte, nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy megkeresse a humándiskurzusnak azokat a réseit, amelyeken egyfajta ahumán diskurzus áttörhet. Nem azt állította, hogy a szerző nem létezik, hanem azt, hogy a szerző nem egyéb, mint bizonyos funkciók együttese, és azt kezdte vizsgálni, hogy e funkciók milyen szabályok szerint érvényesülnek. Mindezt az iméntiek értelmében jó okkal tette, mert aligha vitatható, hogy „a szerző kérdése az individualizáció kitüntetett mozzanata az eszmék, a tudás, az irodalom, illetve a filozófia és a tudomány történetében”.² Szó sincs azonban arról, hogy a rejtett vallási előfeltevésekre visszatekintő humándiskurzus lezárható, berekeszthető lenne, ehhez ugyanis a szubjektumhoz fűződő egyénítő és kreatív képzetekkel kellene leszámolnunk, mégpedig nem csupán elméletileg, hanem hétköznapi viselkedésünkben is. Ennek lehetetlenségét vagy legalábbis nehézségét éppen az a vita mutatta meg, amelyet a Francia Filozófiai Társaság rendezett Foucault elgondolásairól. A vitára késve érkező Foucault-t Jean Wahl, az ülés vezetője köszöntötte, ám nem egy, hanem két Foucault-t köszöntött: „Örömmel köszöntjük körünkben Michel Foucault-t. Türelmetlenül vártuk már, nyugtalankodtunk, amiért késett, de végül csak ideért. Nem mutatom be Önöknek, hisz ez az »igazi« Michel Foucault, *A szavak és a dolgok* Foucault-ja, *Az örület történetének* Foucault-ja. Át is adom neki a szót.” Hogy melyik az „igazi” Foucault, bizonyos könyvek szerzője, vagy az, akinek az autója dugóba keveredett, esetleg más miatt késett az ülésről, azt még kérdezni is értelmetlen. De hogy a két Foucault nem ugyanaz, az teljesen biztos. Miként az is, hogy mindaddig nem beszélhetünk a „szerző haláláról”, ameddig lesz akár egyetlen olyan ember is, egy tulajdonnév hordozója, aki azonosítja szándékait, elképzeléseit a szerzői funkciókkal, és a szöveg nem jogi, hanem szellemi tulajdonosaként korlátozó, helyesbítő intenciókkal szól bele a szöveg értelmezésébe.

---

² Michel Foucault: *Mi a szerző?* In uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 121.

Élő szerzők ilyesmit sokszor megtesznek. Megtette ezt Michel Foucault is az említett vitán.³ Éppen olyan határozottan, amelyen könnyedén elkerülte a figyelmét a Jean Wahl által állított csapda.

Úgy tűnik tehát, a szerzői név az, ami az irodalmat eltéphetetlenül az életvilághoz köti. A szerzői név teszi lehetővé, hogy a művekhez életrajzot rendeljünk, vagyis arcot adjunk nekik. Bármily sokat kritizált eljárás is ez, az irodalmi kultúra elképzelhetetlen nélküle, és ezt nem szomorú beletörődéssel állapítom meg, ha ugyanis az összekapcsolásnak ezt a lehetőségét elveszítenénk, le kellene mondanunk a kultusról, az irodalmi emlékezet e sajátos, közösséget létesítő, és ezért nélkülözhetetlen, rendkívül hatékony funkciójáról is. Baj csak akkor támad, amikor az összekapcsolás olyan helyen is működésbe lép, ahol többnyire semmi keresnivalója, amikor az esztétikai magyarázó elveket kezdi helyettesíteni, vagy egyenesen az olvasás során megalkotott értelem szerepét veszi át részlegesen vagy egészen.

A szerzői név azonban, amint hamarosan látni fogjuk, az irodalmat performáló átfogó koncepciók és szabályok kereszteződési pontja is. Mielőtt e szabályok taglalásába kezdenék, hadd meséljem el egy francia barátom szépírói debütálásának történetét. Barátom első regényének megjelenése előtt állt. El kellett döntenie, milyen szerzői névvel jelenjék meg a regény, a saját civil nevén, vagy egy választott névvel. Sokféle szempontot kellett mérlegelnie a döntés meghozatalakor, nem csoda, hogy több héttig vívódott. Először is úgy gondolta, hogy a vezetékneve szerzői névként nem hangzik jól. Egyrészt azért, mert idegen eredetre vall, másrészt azért, nos igen, ezt a másikat nehéz pontosan megfogalmazni, másrészt tehát azért, mert a hangzása nem támasztja alá azokat a képzeteket, amelyeket az emberek általában egy művész egzisztenciájához kapcsolnak. Úgy látszik, vannak nevek, amelyek illenek egy művészhez, és vannak, amelyek nem. Ilyen névszótárat soha senki nem készített, de esetek sokasága bizonyítja, hogy a társadalom és a hagyomány a művész névvel jelölt identitását is szabályozza, igényeket támaszt vele szemben, nem ritkán erőszakosan.

---

³ J. D'Ormerssonnak válaszol Foucault: „Először is szeretném kijelenteni, hogy én magam sohasem használtam a »struktúra« szót. Nézzék meg *A szavak és a dolgok* című könyvem: egyetlen egyszer sem találják meg benne. Ezért szeretném, ha megkímélnének a strukturalizmussal szemben felvethető könnyű ellenérvektől, vagy pedig vegyék maguknak a fáradságot, hogy igazolják, mennyiben vonatkoznak ezek rám is. Továbbá: nem állítottam, hogy a szerző nem létezik: meglepetéssel látom, hogy előadásom félreértést okozott.” Michel Foucault: i. m. 142. (Mellesleg Foucault rosszul emlékezett. *A szavak és a dolgok*ban előfordul a struktúra fogalma.)

Amennyiben a név platóni eszméjéből⁴ indulunk ki, ez az erőszak identitásának gyökerénél támadja meg az ént és kényszeríti új személyiségkonstrukciók kialakítására.

Barátom elképzelésében, aki valamelyest bensővé tette az íratlan és valószínűleg meglehetősen bizonytalan szabályokat, a művész neve alighanem amolyan nemesi név, a művész pedig a társadalom rejtett nemesiségéhez tartozik, amit nem olyan előnevek jeleznek, mint a gróf, a báró, a sir, a von vagy a de, hanem kizárólag a hangzás. Ha valaki esetleg úgy gondolná, hogy mindez a személyiség fetiszizálásának terméke, romantikus hisztéria a név körül, ekképp a humándiskurzus nevetséges következménye, annak természetesen igaza lehet, ám ez mit sem változtat azon, hogy a névválasztás aktusán valóban sok minden múlhat. Elvégre egy tökéletesen ismeretlen név sosem tiszta, „mrev megjelölés”, a szerző személyének azokon a vonásain kívül, amelyeket Genette is megemlít (nem, nemzetiség, társadalmi hovatartozás, rokonság valamely ismert személyl)⁵, egy sor kevésbé meghatározható jelentést is hordozhat, az álnév pedig éppen ezeknek a jelentéseknek az irányítását célozza. Ezt támasztja alá olyan írók példája, mint Molière, Gorkij, Gárdonyi vagy Márai. Barátom dolgát ezenkívül az is nehezítette, hogy az anyja ugyanazzal a névvel, amely az ő igazolványaiban állt, már elég jelentős karriert futott be a francia showbiznisz világában, ám a nevet már ő is „készen” kapta barátom nagypjától, aki viszont a francia filmiparnak volt jelentős alakja. Mérlegelnie kellett tehát, hogy szerzői debütálását hozzá kívánja-e kötni az anyjáról és nagypjáról kialakult képhez. A mérlegelés tétjét súlyosbította, hogy első regénye családregény volt, amelynek ugyan nem az anyja és a nagypja volt a főszereplője, de ők is feltűntek benne, természetesen nem a civil nevükkel, de azért felismerhetően. Mindez elég ok volt ahhoz, hogy a barátom a civil nevtől eltérő szerzői nevet válasszon magának. Számos változatot alkotott, és sikerült közülük egy igazán csinosat kiválasztania, amely minden olyan kívánalomnak eleget tett, bármily homályosak is legyenek ezek a kívánalmak, amelyek egy szerzői névvel szemben támaszthatók. Franciás volt, sejtelmesen sokjelentésű, mégis könnyed, mindössze egyetlen szótagból állt, könnyen meg lehetett jegyezni, sőt szinte rá-

---

⁴ „A név erő, az individuális lét gyökere, melyhez képest a megnevezett a föld, a termőtalaj, a lehetőségek hordozója, akinek szempontjából éppen azért fatális, meghatározó jelentőségű a névadás. Ez lehet sikeres vagy sikertelen a név viselője számára, de e név – akár jó, akár rossz – sajátja, csakis az övé lesz. A név az ember eszméje – platóni értelemben véve.” Szergej Bulgakov: *A tulajdonnév*. Helikon, 1992. 3–4. 451.

⁵ Gérard Genette: uo.

akaszkodott arra, aki egyszer meghallotta, nem lehetett tőle szabadulni. A legfőbb érv, amely miatt barátom új szerzői nevet választott, mégsem civil nevének a hangzása, vagy az anyja karrierje volt, jöllehet az anyjához fűződő kapcsolatát sok minden terhelte. Az álnév választásának legfőbb érveként azt említette, hogy olyan nevet akar, amelyért teljes mértékben ő a felelős. Ami engem illet, engem ezzel meg is győzött, és már láttam is magam előtt a regényborítót, rajta barátom szerzőségének remekül kiválasztott nevével. Annál inkább meglepett, amikor egy hét múlva kijelentette, véglegesen és visszavonhatatlanul eldöntötte, megtartja a civil nevét szerzői név gyanánt. Hogy miért, arról homályosan és felettébb röviden csak annyit mondott, hogy a neve valamiképpen ő maga, és a regény elvégre hozzá tartozik.

Hogy mit jelent a név megtartása mellett szóló végső érv, hogy milyen elhallgatott, felismert vagy fel nem ismert vágyak, félelmek és hitek állhatnak a háttérben, azt barátom esetében nem szeretném boncolgatni. Sokkal inkább azon érvek némelyikénél szeretnék elidőzni, amelyek az elvetett „névváltoztatás” mellett szóltak. Az érveket azonban nem a francia hagyományban fogom vizsgálni, hanem a magyarban, és erre, amint nem-sokára kiderül, jó okom van. És ha nem volnának személyes okaim, akkor sem lenne szemernyi kétségem sem afelől, hogy az eset Magyarországon is megtörténhetett volna, sőt meg is történik, alkalmasint sokkal többször, mint gondolnánk.

Az első érv, amelyre barátom hivatkozott, nevének idegen hangzása volt. A nemzeti irodalom koncepciója, amely nálunk a 18–19. század fordulóján vált kizárólagos hatályúvá – hagyománya kifejlett formában Pápay Sámuel 1808-ban kiadott *A magyar irodalom története* című irodalomtörténetéhez köthető –, magyar nyelvű művekre korlátozta a magyar irodalom érdekeltségi körét, és mindezt egy olyan korban tette, amely bővelkedett a kétnyelvű írókban. Pontosan tudjuk, hogy ez a korlátozás milyen jelentős veszteségekkel járt és jár ma is. A nemzeti irodalom koncepciójának azonban nem csupán magyar nyelvű művekre, hanem magyar nevekre is szüksége volt. Nagy a kísértés, hogy szimbolikus jelentést tulajdonítsunk annak a ténynek, hogy a magyar irodalom első – német nyelven írott, magyar nyelvű szöveggyűjteménnyel ellátott – kézikönyvszerű, egyfajta fejlődés-elvet szem előtt tartó összefoglalásának főszerkesztője, Toldy Ferenc 1828-ban, a *Handbuch der ungarische Poesie* címlapján használta először eredeti családneve helyett (Schedel) új magyar nevét, amelyet csak 1847. április 22-én vett fel hivatalosan. Dávidházi Péter lépésről lépésre bemutatja azt az utat, amely a korai apai szándékoktól és a magyar nyelv fokozatos „birtokbavételén” és a nyelvérzékét ért fájdalmas kritikákon keresztül ehhez a

lépéshez vezetett.⁶ Aligha véletlen, hogy az irodalomtörténet-írás nemzeti tudományának megszületését Dávidházi párhuzamosan ábrázolhatta Toldy Ferenc magyar identitásának kialakulásával és az identitás névváltozásban testet öltő megszilárdulásával. Nem túlzás azt állítani, hogy az idegen hangzású nevek viselői a 19. században nevük magyarításával válthatták meg a belépőjegyet a magyar irodalomba és kultúrába. A neveket hosszan lehetne sorolni. A lista élén bizonyára Petőfi állna, de többségükben olyanokat találunk rajta, akik németből magyarosítottak.

A német hangzású szerzői nevek viselésére, lett légyen viselőjük német vagy zsidó származású, a nemzeti irodalom koncepciója fokozott elutasítással, esetenként tiltással reagált, míg a szláv hangzású nevekkal szemben megengedőbbnek bizonyult (l. Vitkovics Mihály, Táncsics Mihály, Babits Mihály, Pilinszky János), azon nevekkal szemben pedig, amelyek hasonlítottak a magas társadalmi tekintélyt élvező lengyel nemesi nevekre (pl. Palasovszky Ödön), kifejezetten befogadó volt. Hivatalos kényszer mindenestre egyetlen korszakban sem érvényesült, mint amilyen például a nemesi címekre pályázók esetében. A névmagyarosítás döntésében minden esetben másként és gyakorlatilag kibogozhatatlanul keveredtek a nemzeti irodalom koncepciójából származó és az általuk teremtette szimbolikus képzetekre visszavezethető külső elvárások, valamint a belső azonosulás igényei. Mindezen erők ellenére a 20. század elejétől, elsősorban a *Nyugatban* és a domináns állami ideológiával szemben álló egyéb orgánumokban megformálhatóak voltak német hangzású civil nevek megtartásából származó szerzői nevek (pl. Schöpflin Aladár, Reichardt Piroska, Reiter Róbert, Popper Leó). Tehát a tiltás és a külső kényszer már ekkor sem volt legyőzhetetlenül kizárólagos, a nemzeti irodalom koncepciójával való belső azonosulás igénye pedig nem érvényesült mindenkinél olyképpen, hogy a személyes identitást gyökeresen átalakító névmagyarításon keresztül is kifejeződjen. Feltételezhetjük, hogy a külső elvárások és tiltások ereje az elmúlt húsz évben tovább gyengült, de tévednénk, ha azt hinnénk, hogy teljesen kimerült.

1990 körül Röhrig Géza barátommal majdnem egyszerre indultunk az írói pályán. Ő idősebb lévén egy kicsit hamarabb és sikeresebben tette meg az első lépéseket. Verseit a *Holmi* közölte, ami akkoriban egy fiatal költőnek a legnagyobb elismerést jelentette. Ám még ezt az elismerést is felülmúlta, hogy egy napon meghívta magához Szentendrére az akkor már nyolcvanéves Vas István. Ez felért egy pályadíjjal. A látogatás nem

---

⁶ Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése*. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Akadémia Kiadó/Universitas Kiadó, Budapest, 2004. 57–204.

tartott sokáig, Vas István már fáradt volt. Hogy mi történt, hogy mit mondott neki az idős költőfejedelem, Géza titka maradt. Csak annyit árult el, hogy Vas István rá akarta beszélni a névmagyarosításra. Konkrét neveket is ajánlott, maliciózus ember lévén a legnagyobb meggyőződéssel a Rövid nevet prezsmítálta. Miért is ne? Hívják a fiatal költőt ezentúl Rövid Gézának. Mielőtt azonban koccinthatnak volna a névre, Géza kénytelen volt azt felelni, hogy ezt a nevet sajnos nem fogadhatja el, mert határozottan rontaná vele az esélyeit a lányoknál. Ezzel egyszer és mindenkorra lekerült nála a napirendről a névmagyarosítás kérdése.

Hasonlóképpen jártam én is. A 90-es évek legelején beküldtem néhány versemet az *Élet és Irodalom*nak, majd nemsokára szerkesztőségi szobájában fogadott a már pályája vége felé járó Bata Imre. Végigmért, majd egy műbőr kanapén mutatott helyet. Meg voltam illetődve és feszengetem, ahogyan egy fiatal költőhöz illik. Bata Imrének ez alighanem ínyére volt, esze ágában sem volt oldani a helyzetet. Ő maga az egy műbőr fotelben ült, kissé előrehajolt, amikor megszólított. A versek tetszettek is neki, meg nem is. Elragadtatva mindenesetre nem volt tőlük. Hármat azért kiválasztott közlésre. A továbbiakat majd meglátjuk, mondta. Aztán egy kis szünet következett, a szerkesztő újra végigmért, és anélkül, hogy arcán akár csak egy rándulás is jelezte volna, hogy milyen eredménnyel járt a mustra, újra megszólalt. De azt ugye tudja, fiatalember, hogy ezzel a névvel nem lehet költő? Válasszon magyar nevet! Jelentkezzen, ha megvan! Ezzel búcsúzott.

A családknkban nem én lettem volna az első, aki magyarosítja a nevét, még ha esetemben csak szerzői névről volt is szó. Édesapám nagybátyja már megtette a harmincas évek közepén. Számomra csakis az ő névválasztása jöhetett szóba alternatívaként. Ha követtem volna őt, Sárosi Gábor néven kezdem volna publikálni. A név magyaros, kellemes hangzású, a mély magánhangzók harmonikusan helyezkednek el benne, és mivel metrikusan adóniszi sort ad ki, azt hiszem, igazán alkalmas lett volna egy költő számára szerzői névnek. Miért mondtam rá komolyabb mérlegelés nélkül úgyszólván azonnal nemet? Azért, mert Bata Imre jóhiszeműnek gondolt kérése erőszakos beavatkozást jelentett személyes integritásomba. És mivel ennél jelentéktelenebb külső követeléseket is hevesen elutasítottam, ha nem voltam meggyőződve helyességükről, nem csoda, hogy ha támadtak is volna kétségeim afelől, hogy „idegen” nevemet szerzői névvé avathatom-e, ezután biztos voltam benne, hogy éppen ez az, amit akarok, bizonyos értelemben ez az „idegenség” fog utat mutatni nekem. Azt hiszem, hálásnak kell lennem Bata Imrének, hogy általa ezzel a gesztussal fogadott a magyar irodalom. Még akkor is, ha döntésemet megtudván a kiválasztott verseket végül nem közölte. Később igazat adtam neki, a ver-

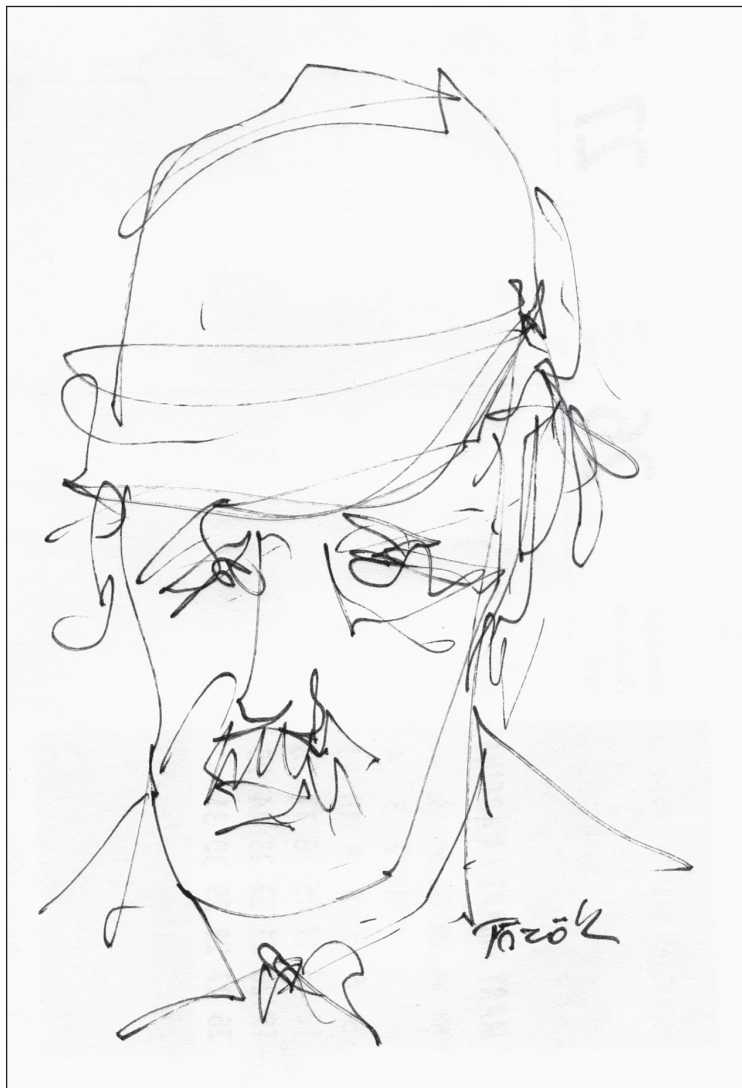
sek valóban nem voltak jók. Civil nevem így vált megtartott névvé, amely egy elutasított név helyére íródott.

Az idegen hangzás kerülése mellett más szabályok is érvényesülnek a szerzői nevek alapításának gesztusában. Francia barátom története egy további szabály meglétére is utal. Az egyik az irodalmon belüli rokoni viszonyok, elsősorban a szülő-gyerek, azon belül is leginkább az apa-fiú viszonyok elfedése. Ezt minden bizonnyal a szubjektumkonstruálásnak a modern irodalmi tér által megkívánt törvényei írják elő, amelyek férfi írók esetében engedik meg legkevésbé, hogy az irodalmi apaságot egy konkrét apára vezessük vissza, tehát hogy a genealógia erejét konkrétá tegyük. Jóllehet a magyar irodalomban kevés példa van arra, hogy íróapák lányaiból írók lettek, de ezekre az esetekre mintha jellemzőbb volna a név megtartása (pl. Tóth Eszter, Móricz Virág, Kemény Lili), mint az apa-fiú kapcsolatokban (pl. Jékely Zoltán, Lackfi János, G. István László), noha az utóbbiak sem írják elő szükségszerűen az új szerzői név megalkotását (pl. Somlyó György, de Somlyó Zoltán már halott volt, amikor fia elindult az írói pályán). Nem célolok, hogy e helyütt elméletet alkossak a jelenségre, amely e néhány példával még csak bizonyítást sem nyert, mindenesetre úgy tűnik, hogy az irodalom esetében is abból a tapasztalatból érdemes kiindulni, hogy a genealogikus filiaáció az irodalomban is nyomatékosan társadalmi, és nem biológiai jellegű. Női írók esetében alighanem azért eshet nagyobb mértékben egybe a biológiai és a társadalmi filiaáció, mert íróként egy apai szerkezetbe lépnek be, amelyben a biológiai leszármazás jelölése védettséget jelenthet, míg az apa-fiú kapcsolatokban a kölcsönös kasztráció veszélyével fenyeget.

A harmadik szabály hasonlóképpen a szerzői név „egyetlenségére” irányul. Az irodalom archiváló rendszerei kizárják a névismétlést, hogy ne kelljen ugyanazon a kódon különböző szerzőkhöz tartozó műveket nyilvántartaniuk. Ezért lett például a második Nagy Lajosból Parti Nagy Lajos, a második Gyulai Pálból pedig Ficsku Pál.

Míg ez a szabály lényegében kizárólagos érvényű, mind közül a leggyengébb erejű a negyedik. A modern irodalom nem kedveli a leggyakoribb vezetékneveket, alighanem azért, mert ezek nem fejezik ki kellő nyomatékkal a szerzői szubjektum egyediségét. Jóllehet Szinyei József korszakos műve, *A magyar írók élete és munkái* száznál több Kiss (vagy Kis) vezetéknevű íróat sorol fel, Nagyból pedig legalább háromszor annyit, a gyakori nevek kerülése a hosszan sorolható ellenpéldákkal együtt sem ritka jelenség. A 20. századi klasszikus irodalomban így lett például Molnár Miklósból Mészöly Miklós, a kortárs irodalomban pedig Tóth Jánosból Térey János.

A felsorolt elvek együttes érvényesülése bizonyítja, hogy a szerzői nevek egész rendszerét funkcionálisan koncipiáltnak kell tekintenünk. A szerzői nevek létesítésének leggyakoribb esete természetesen a civil név megtartása. Ez azonban korántsem ártatlan döntés, nem is lehet az, mert a szerzőség különböző erejű külső szabályok, követelmények nyomása alatt, azok kereszteződésében jön létre.

Schneepart (Hószólam, 1971)

HALLOM, VIRÁGZOTT A FEJSZE,
Hallom, a hely nem megnevezhető,

Hallom, a kenyér, mely nézi őt,
gyógyítja az akasztottat,
a kenyér, melyet az asszony süött neki,

hallom, ők az életet mondják
az egyetlen menedéknek.

HÓSZÓLAM, fölágaskodva, mindvégig,
az emelő szélben, az
örökre ablaktalanított
kunyhók előtt:

lapos álmokat ugratnak
a zátonyos jég
fölött;

a szóárnyékok
kivágódnak, ölöznek
körben a csákányok körül
a gödörben.

AZ UTÁNADADOGÓ VILÁG,
melynek majd volt
vendége leszek, egy név,
leizzadtan a falról,
melyen egy seb nyalakszik.

TE A SÖTÉT CSÚZLIVAL,
te a kővel:

Túleste van,
világítok magam mögött.
Hozz le,
végy minket komolyan.

LARGO

Te egyértelmű, pusztajárású közelség:
túl-
halott-
nagyok fekszünk
egymás mellett, az időt-
len nyüzsög neked
a lélegző szemhéjak alatt,

feketerigópár függ
mellettünk, alatta
a fent közösen
vonszolt fehér

meta-
sztázisainknak.

A ZSÁKUTCÁKKAL beszélni
a szembelevőről,
az ő
expatriált
jelentéséről –:

rágni a kenyeret
író fogakkal.

A TE, A TE
hibásan átcsengő árnyéknak is
esélyt adtam,

őt, őt is
megköveztem én egy velem
éppárnyékolttal, épp-
elcsengettel – egy
hatágú csillag,
melyhez odahallgatod magad,

ma hallgasd magad, ahova akarod,
pörgetve az időtől megszenteltet,
régóta, én is, az utcán,
kilépek, nem szívet fogadni,
magamhoz a köves-
sokfélébe.

FALMONDÁS

Eltorzultan – egy angyal,
újból, elhallgat –
magához tér egy arc,

a csillag-
fegyver az
emlékezetlándzsával:
figyelmesen üdvözl
az ő
gondolkodó oroszlánjait.

EGY LEVÉL, fátlan
Bertolt Brechtnek:

Miféle idők ezek,
amikor egy beszélgetés
majdnem büntett,
mert oly sok elmondottat
magába zár?

KŐOMLÁS a bogarak mögött.
Ott láttam egyet, aki nem hazudott,
otthon állni a maga kétségbeesésében.

Mint a te magánosságviharodnak
sikerül neki a messzire
kimért csend.

MI TÚLMÉLYÜLTEK, elmagánosodva
a fagyban.
Minden függővölgy egy szempillát fuvaroz
a szemlenyomatra
és az ő
kőmagjára.

Zeitgehöft (Időudvar, 1976)

A SÜLLYEDŐ BÁLNAHOMLOKRÓL

olvaslak le téged –
te felismersz engem,

az ég
ráveti magát
a szigonyra,

hatlábával
guggol csillagunk a tajtékban,

lassan
felvonja egyikük, aki látja,
a vigaszfalatot: a
dűrgési semmit.

TE KIFEKSZEL

magad fölé,

kifekszik
föled a sorsod,
fehérszemmel, egy éneknek
kiperegve, odalép valami hozzá,
ami segít,
a nyelv gyökeres kitépésénél,
délben is, kívül.

A szőlőhegyfal megrohamozva
az örökkévalóság csörgésétől,
a szőlővesszők
fellázadnak,

velecsörren
a gerincvelő, a
szívfülledtségnél, az
igazibb házban,

az öt mag szétosztva
a négy tengernek,

merülj alá.

Csak amikor
mint árnyék érintelek,
hiszed nekem
a számat,

mely kúszik a késő-
értelművel fönt
az időudvarokban
körbe,

nekiütődsz
az angyalok között
hétszerértékes
hadseregnek,

a hallgatva dühöngő
csillagzik.

BELŐTTEN
a smaragd pályára,

lárvacsuszamlás, csillagcsuszamlás, minden
hajógerinccel
téged kereslek,
feneketlenség.

ARANYAT VETSZ utánam,
a belefűltnak:
talán megvesztegethetsz
egy halat.

KIS ÉJSZAKA: amikor
elfogadsz engem, elfogadsz,
feljebb,
három szenvedésvám
a talaj fölött:

mind a halálköpenyek homokból,
mind a segítősemmik,
minden, ami még ott
nevet
a nyelvével –

A VILÁG MÖGÉ VEZETLEK TÉGED,
ott magadnál vagy, tévedhetetlenül,
vidáman
felmérik a seregélyek a halált,
a nádas leinti a követ, megvan
mindened
ma estére.

EGY GYŰRŰ, AZ ÍVFESZÍTÉSHEZ,
utána küldve egy szórajnak,
mely elrohan a világ mögé,
a seregélyekkel,

nyílas, amikor hozzám surransz,
tudom, honnan,

feledem, honnan.

A HARSONAHELYEK
mélyén az izzó
üresszövegben,
fáklyamagasságban,
az időlyukban:

hallgasd magad bele
a száddal.

LESZ VALAMI, később,
feltöltődik veled
és felemeli magát
egy szájra

A kicserepesedett
őrületből
felállok
és nézem a kezem,
ahogyan egyetlen-
egy
kört húz

A HARANGALAKÚBAN hápognak
a hívő – hitetlen
lelkek,

a csillaggarázdálkodás
folytatódik, az én
a sivatagértelenben általad
körüldomboruló kezemmel is,

mi régóta
ott vagyunk.

AZ IDEGEN

a hálójában tart bennünket,
a mulandóság tanácstalanul
kap utánunk összevissza,

számold a pulzusom, azt is,
bele magadba,

akkor feljövünk,
ellened, ellenem,

valami felöltöztet bennünket,
nappalbőrbe, éjjelbőrbe,
a játékhoz a legfelsőbb eszmélet-
vesztő komolysággal.

Jegyzet a fordításokhoz

Paul Celan, kora legnagyobb német költője 1920. november 23-án született az akkor Romániához tartozó Czernowitzben, zsidó osztrák–német családban, és 1970 áprilisának végén halt meg Párizsban tragikus halállal. Az Istent hívó nagy költő a Mirabeau hídról a Szajnába ugrott. Ez év késő őszén lett volna kilencvenéves, ha élne, s még élhetne. Már több mint negyven éve nem él.

„Valahol rettenetes csönd van.
Effele gravitálunk.”

– írta Pilinszky János a *Hommage a Isaac Newton* című négysorosában, és Celanra, a 20. századi német hermetikus költészet e hatalmas képviselőjére gondolva nem tudom nem érzékelnem ezt a „rettenetes csönd”-et ma sem, jóllehet ezzel kezdődött ismerkedésem is költészetével. Húszévesen, halála hírekor, éppen csak tudva a nagy német költő nevét, a nekrológok pontos mondataiból értettem, hogy korunk, a II. világháború utáni időszak egy legfontosabb, ha nem a legfontosabb költői világa zárult be durva végérvényességgel. Elmondhatom, hogy miatta külön kívántam tökéletesen tudni a német nyelvet, mert érteni akartam verseit. S most, e pontos évfordulókat jelentő, s egyben az új, a 21. évszázad első évtizedét lezáró évben újraolvastam költészetét, a halála után, posztumusz megjelent *Schneepart (Hószólam, 1971)* és *Zeitgeböft (Időudvar, 1976)* című versköteteiből kívántam fordítani, felmutatni egy válogatást.

A Celan költészetét megjelentető Suhrkamp nagy német könyvkiadónak a *Schneepart* verskötethez írt jegyzetében olvashatjuk, hogy Celan a nekik küldött utolsó levelében védekezett a kritikusi szemlélet ellen, miszerint kései versei mind sötétebbek és hermetikusabbak lennének. Szá-

mára e versek szabadok, nyitottak és végtelenek. Ugyanúgy „*tervrajzok az Itt-létről az önkeresésben*”, mint korábbi versei.

A Suhrkamp könyvkiadó figyelmeztet arra is, hogy a *Schneepart* kötet verseit kiadásra teljesen előkészítetten találták a hagyatékban, s azok a *Lichtzwang* (*Fénykényszer*, 1970) című, életében megjelent utolsó kötetének versei előtt íródtak, az aláírások szerint 1967 és 1968 között. A hagyatékból való igazi verspublikáció tehát egyedül a *Zeitgehöft* kötet, melynek versei élete utolsó évében íródtak. A három iratgyűjtőben talált versek közül az első verscsoport a *Zeitgehöft* címet hordozta, így lett ez az egész verskötet címe.

Nem tudni, miért nem jelentette meg Celan a *Schneepart* verskötetet, mely többi kötetéhez hasonló mesteri remeklés. Bernhard Böschstein írja az *Olvasási stációk a késői szóban* című tanulmányában¹ a *Lichtzwang* kötet két versét elemezve, hogy „[a]z új dal, az új nyelv már csak elutasításból, visszautasításból, visszavonásból, tiltakozásból, fonákságból, tagadásból áll. Celan a negáció teljes poétikáját foglalja itt össze”. Böschstein megállapítását fontosnak tartom akkor is, amikor rövid jegyzetemben azt szeretném hangsúlyozni, hogy a celani vers a maga alakulásában az utolsó években teljes egyensúlyt tart korábbi költészete, költői világa hangsúlyai-val. Befelé fordulásai, elfordulásai az „*utánadadogó világtól*”, „*tülmélyülései*”, a „negáció poétikájaként” olvasható kései költészete olvasatomban nem mutat fel ellentmondást korábbi híres köteteknek verseivel, csupán bizonyos elmozdulásokat a „zsákutcák”, a leépülő emberi világ tartalmainak a tudatosítása során. Gadamer hivatkozik a *Ki vagyok én és ki vagy te?* című híres könyvében² Celan mondataira, miszerint „az ő verseiben nincsenek törések, sokkal inkább különböző lehetséges kezdetek”. Úgy gondolom, hogy Celannak ezzel az állításával nemcsak az egyes verseiben értelmezhetőek a koherenciafeltételek érvényesülései, hanem kronologikusan követett egész költészetében is.

E kései költészet elemzése helyett csupán tudatosítani szeretném, hogy az a létezés sötét fonákságait, kiürüléseit láttatva is mélyen őrzi a remény vonatkozásait. Az *utánadadogó világ* kezdetű versben önmagát és a világban való létét megnevező *vendég* fogalom a barátságos vendég-lét mellett valóban jelölheti a hazátlanság, az idegenség negatív tartalmait, ahogyan Winfried Menninghaus értelmezi a verset³, választékosságában bennem

¹ Bernhard Böschstein: Lesestationen im Spätwort. In: *Leuchttürme von Hölderlin zu Celan*. Insel Verlag, 1977. 304.

² Hans-Georg Gadamer: *Wer bin Ich und wer bist Du?* Kommentar zu Celans Atemkristall, Suhrkamp Verlag, 1973. 118.

³ Winfried Menninghaus: *Paul Celan*. Magie der Form, Suhrkamp Verlag, 1980. 33–34.

mégis az *úton levő* költői szellem kiválasztottságának és megvédettségének pozitív képzeiteid idézi fel, mintegy a vallásosság érzületét is magában foglalva. Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című nagy versének utolsó versmondatóra is gondolva eközben: „...mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam”. S ha ez az öröms áhítat hiányzik is Celan verséből, bizonyosnak tartom, hogy a választékos szóhasználat valamiképpen őrzi emlékét a korábbi verseiből tudottan mélyen tisztelt Jézus Királynak, aki tanításában magát az igazak által befogadott, vendégül látott jövevénynek is mondja, és aki a teljességre törő vendégszeretetet hirdeti a békés jövevényel szemben, akit a *Der Gast* (*A vendég*) című fiatalkori versében Celan tematikusan is megidézett.

Ez az „átködlő remény”, ahogyan a *Lichtzwang* kötet egy versében fogalmaz, teszi számomra külön érdekfeszítővé e kései verseket, melyekben az egzisztenciát „megmentő szó”⁴ olvasatomban a kialakuló negatív poétika ellenére sem lesz soha kérdésessé.

Az egzisztencia és a nem egzisztencia közötti kapcsolatban, ahol ez tematizálódik, az egzisztencia lehetőségeinek a leépülése hangsúlyozódik. A fejletlen állati világhoz tartozó, veszélyeztetettségükben is magabiztosan jelenvaló bogarak, lárvák, valamint a legtöbbször személytelenségükben és csak „szenvédésvámmal” létező, elveszettségeikben, ám *zsákutcáikban* önkereső mozdulataikban megnevezett emberi egzisztenciák összetartozása a vers gondolati terében, mint korábbi költészetében, itt is erre utal. Az *örökre ablaktalanított kunyhók előtt, a világ mögé* kerülten alakuló költői beszédben azonban a tiltakozó, a lázadó, a halállal szembenező, de önmagát mélységesen tisztelő egzisztenciát azonosíthatjuk. Ennek a *zsákutcáit* felmérő, rendkívül öntudatos költői és emberi egzisztenciának a segítőtársai a több versében megjelenő, csillogó fekete tollazatú énekesmadarak, a kedves *seregélyek* és a *feketerigók*, a természeti világ ez öntudatos képviselői, akik szólni tudhatnak a költői és emberi egzisztencia helyett is, valamint az e kései versek árnyékvilágában fel-felbukkanó őrzőangyalok is, a másvilág ez itt szenvedő hírnökei, akik természetszerűen mindig a remény hordozói is. Olvasatomban a költői és emberi egzisztenciának ezt az öntiszteltét mutatják az emberi testrészek, a szív, a szem, a száj, a fog, a nyelv és nem utójára a kéz metaforikus vagy szó szerinti értelemben történő, hangsúlyos értelemmel ellátott gyakori megnevezései is, melyek jelentésükben mindig abszolút pozitív értékkel telítődnek.

Ennek a létezés *zsákutcaiban* küzdve vergődő költői és emberi egzisztenciának kísérője a Celan egész költészetében pontosan azonosított *hatágú*

csillag, mely ez árnyékvilágban maga is *tajtékba* került ugyan, de mégis biztos *fegyver*, a szellem biztonságérzetének erős védője maradt.

Saša Radojčić idéz írásában⁵ egy meg nem nevezett fordítót, aki szerint „Celant legjobb szóról szóra fordítani”. Én erről mindig hasonlóan gondolkodtam, feltétlenül tisztelve a nagy német költő nagyon precíz szóhasználatát és mondatalkotásait, jóllehet Celan költői nyelvének hermetikus, esetenként kifejezetten és tudatosan önkényes lexikai és grammatikai szerkezetei komoly próbatételt jelenthetnek a befogadói nyelv és a fordító számára.

---

⁵ Saša Radojčić: *Šta tumač takođe mora da zna?* Polja, Novi Sad, mart-april 2008.

Akció van

Akció van, ezt mondta a Pityu, miközben megsimogatta a kutyám fejét. A kutyám egy igazi véreb, csak nem annak néz ki. Én most írok először igazi fogalmazást, noha lassan már pont annyira leszek a harminchoz, mint a húszhoz. A Pityu az egyik barátom, most nem is tudom, miért éppen róla írok, hiszen van még egy pár barátom, és egyébként ő nem is a legviccesebb. Sőt ő nem is vicces, és már legalább két hónapja nem beszélünk egymással. Nem hiányzok neki, akció is utoljára akkor volt, amikor éppen találkoztunk, és azt mondta, hogy: Akció van. Ekkor simogatta meg a kutyám fejét, aki egyébként véreb, és Sunyinak hívom, mert egy nagy sunyi. A mama tyúkjait megfojtja és meg is eszi őket, aztán úgy tesz, mintha semmiről sem tudna. Mintha róka vagy menyét járt volna az ólak környékén. Én onnan tudom, hogy a tyúkokat valójában ő kapja el, hogy engem nem lehet becsapni. Akármilyen ártatlanul is próbál nézni, én átlátok rajta. Tudja ezt ő is, ha hívom, hogy Sunyi, rögtön lehajtja a fejét, és csak úgy kullog. A múltkor, amikor Pityu azt mondta, hogy: Akció van, éppen kint voltam Sunyival a kertben, és arról beszéltem neki, hogy noha vannak bennünk vágyak, ösztönök mások megfojtására, mégsem tehetünk ilyent. Nem tehetünk meg bármit, amit szeretnénk, mert ha mindenki azt csinálná, amit akar, akkor totális káosz lenne. Összevissza öldösnénk le egymást. És egyébként is az az egyik parancsolat, hogy: Ne ölj. Sunyinak sokat kell beszélni, és jól magyarázni, mert egy kicsit lassú a felfogása, és még a Pityu is korábban jött, úgyhogy nem tudtam elmondani mindent, amit szerettem volna. Pedig a Sunyinak azt is meg kellett volna hallgatnia, hogy a társadalmi szerződés előtt, szóval akkor, amikor még nem volt társadalmunk, hogyan éltünk. Ez azért olyan fontos, mert így nem lehet élni. Egyébként aztán, amikor hazaértem az akció után, noha nagyon kifáradtam, mégis elmondtam ezt Sunyinak. Át se öltöztem, csak úgy nekikezd-

tem. Kint a kertben. Sunyi egy kicsit nyüszített, szorgolatta a ruhámat, és sunyin pislogott a tyúkólak felé. Azt hiszem, azért írom ezt a fogalmazást, mert igenis fáj, hogy a Pityu mostanában nem keres. Attól félek, hogy lecserélt másra, pedig mi olyan jól megértettük egymást. Arra gondolok, hogy sohasem fog ilyen csajt találni, mint amilyen én vagyok. Szerintem az én kezemben jól áll a fegyver, és ha célzok, soha sem hibázok. Mostanában már arra jutottam, hogy gyakran elálmodozom azon, mi lenne, ha fognám a fegyverem, és egyedül vinném véghez az akciót.

Egy ismeretlen generációs társ: Holobica Georg

Emlékszem, még sympós korszakunkban, bő tíz évvel ezelőtt, ültünk Virág Gáborral egy-egy sör és néhány kellemes hölgy társaságában a szegedi Mojóban, amikor egy kötegni papírral odalépett hozzánk, a Nagy Szerkesztőkhöz egy ifjú versfaragó titán, hogy ugyan közölnék-e az írásait. A főszerkesztő Virág, alighogy belelapozott a paksamétába, kegyetlen gyorsasággal visszapasszolta az egészet, és elutasította a közlés lehetőségét. „De hiszen el se olvastad az összeset! – méltatlankodott a titán, – honnan tudhatod, hogy nem jók?” „Ne aggódj – válaszolta Virág, – eddig még minden jó költőt fölfedezett magának az irodalom.”¹

Azóta többször eszembe jutott Virág válasza, ez a cinikus paradoxon, különösképpen azok után, hogy megismerkedtem Holobica Georg életművével, pontosabban életművének egy töredékével: azokkal a versekkel, amelyeket 1992 és 1997 között vetett kockás papírra Ómoravicán. A füzetbe írt-gyűjtött verseket az úgyszintén Symposion-szerkesztő Szakmány Gyuri barátom kapta el a szerzőtől, ő mutatta meg nekem, hogy megossza azt a páratlan élményt, melyet e naiv művész sorai nyújthatnak egy, magát értőnek gondoló olvasó számára.

Gyurival rengeteget beszélünk arról, és évekig tervezgettük, hogy alapos recenzió kíséretében a szakmai nyilvánosság elé tárjuk a Holobica-opust valamely folyóirat hasábjain. Nem is értem, miért nem tettük ezt meg, amikor megtehettük volna folyóirat-szerkesztőkként. Valószínűleg lustaságból: hiszen melyikünk vállalkozott volna papírra vetni azt a rengeteg széttartó gondolatfoszlányt, ami megfogalmazódott bennünk és pár-

---

¹ Virág Gábor lábjegyzete: Emlékezetem szerint a mondat egészen pontosan így szült: „Ne aggódj, egyetlen olyan nagy költőről sem tudunk, akít ne fedezett volna fel magának a világirodalom.” És nem a Mojóban, hanem a Grand Cafében hangzott el többek között Balázs Attila és Bozsik Péter társaságában. A kellemes hölgyekre viszont nem emlékszem.

beszédeink során a Holobica-versek kapcsán – politikai korrektségről, az epigramma műfajáról, az ösztönösen használt enjambement-ről, a bárdolatlan humor és a pornográfia kapcsolatának diszkrét bájáról?

Aztán hónapok, évek, sőt, több mint egy évtized telt el anélkül, hogy a lánglelkű moravicai őstehetséget, generációs társunkat „fölfedezte volna magának az irodalom”, és ez bizony kizárólag kettőnk lelkén szárad, hiszen Holobica Georg egyrészt magáról tojt az irodalmi nyilvánosságra, másrészt – ha érdekelte is volna a népszerűség talmi csillogása – nem volt olyan helyzetben, hogy közvetlenül lépjen kapcsolatba megfelelő személyekkel műveinek közlése érdekében. Tétlenségünkre tehát nincs mentség. Hogy az egyetlen példányban létezett verses füzet hová lett, fogalmam sincs. Szégyen!

Becsületünket csak az a tett menti valamelyest, hogy a füzet tartalmát idejekorán digitalizáltuk, így a versek nem vesztek el teljesen, csak ott porosodtak az időközben kiszuperált számítógépeink merevlemezein.

Most, amikor a kilencvenes években összekovácsolódott (vagy az összekovácsolódás útján megindult, majd valahol megrekedt és végül szétforgácsolódott) generáció számbevételére megteremtődött a kellő perspektíva, úgy éreztem, elérkezett az a pillanat, amikor talán némiképp jóvátehető a bő tíz évvel ezelőtti mulasztás, és – bár alapos recenzió nélkül, de – közzétehetek néhány gyöngyszemet az irodalmi nyilvánosság számára mindaddig ismeretlen költő ismeretlen opusából. Hogy a Virág-féle cinikus paradoxon újfent igazolást nyerjen.

(Cím nélkül)

Indulok. Utam a pokolba vezet.
De marasztalhatna az élvezet.
Egy szerelmi pecsét: csók és kéz.
Vagyis Kiss Magdi, 'ki maga a tökély!

Ti, lányok

Miért nem szerettek engem, lányok?
Csak ti vagytok, kikre vágyok
Szédítőek vagytok mindahányan
Popsitokba verném a bigám lágyan
Fakóra nyalnám piros ajkatok
Míg forró kelyhetekbe be nem hatolok
Tenyeremben melleitek csak úgy olvadozna

Míg titeket ez totál-bódult eksztázisba hozna
Nedvesre szopnám drága testetek
Hogy feltűzelve ti is nekem esetek
Ó, hogy cuppogna és vörösödne
Egybenőne nemeinknek selymes södre
És Ti csak szuszognátok, szemetek vibrálna
Ahogy merev szarvam belétek járna
Oly gyengéd lenne bennetek a mozgás
Nyálatok csordulna mert e helyzetbe
Titeket nem hoz más
Hát mit kellene tennem mindezért
Ti lányok?
Hogy ezt az örömet egyszer megadnátok

Hajnali rohanás

Izzadok. Párám harmattá változik testemen
Amint a hajnali homályban futok meztelen
Megállok egy ablak alatt és elképedve hallgatom
Ahogy valaki horkol e kibaszott hajnalon
Távolodom. Lábam már nem érzem de futok
És még nem tudom, hova a picsába jutok
Vágtatok. Egy eszeveszett pali ugrik élém
Dülledt szemekkel az éhtől harap belém
Üvöltök. Öklömmel tüzes szemei közé vágok
És mire észbe kap, én már a távolban járok
Rohanok. Mellém egy eb szegődik és csahol
Nem értem, de kettőnket valami összecsatol
Suhanok. A süvítő szél karmai belém marnak
S aludni térő baglyok a nyakamba szarnak
Fékezek. Bár előre látom nem úszom meg épen
Mert valaki az utcai ablakot nyitotta ki éppen...

YO!

Én

Megteszek mindent a seggedért, bébi
Mert minden hajlamom erre tért ki
Ki az, ki rajtam kívül ezt megérti?
És ha van rés a farkam előtt
A bárgyú ágyú már előtte lőtt
Ez egy apró gond, egy apró dolog
Ígérem, a tiéd ma megkóstolom

Selymes szőrzetet érint a kezem
Csillapodj, bébi, finoman érkezem
Testedből árad a nedves pára
Az odajutásnak hosszú az ára
Ahogy karmol a köröm és harap a fog
Öröm. Az aktus közben a lány nyafog
Működik a szerszám, mint a hengerek
Vonaglik, ugrál, lovagol, hempereg
Egy fojtott sikoly. Biztató szavak
Miénk a világ, míg mások alszanak

„Isten és ember előtt vállalom”

Laskovity J. Ervin beszélgetése Béres Mártával Urbán Andrásról

Az alábbi interjú eredetileg nem publikálás céljából készült. Urbán András színházi rendezővel készítettem portréinterjút tavaly télen. Felkészülés gyanánt az Andrást közelebbről ismerő emberekkel folytattam előbeszélgetéseket. Azóta forog a fejemben, hogy a Béres Márta színésznő által elmondottak valahogy túlnőtték eredeti szerepüket. Megőriztem a hangfelvételt, s most, gondolva egyet – Márta engedélyével – önök elé tárom a *Turbo Paradiso* című előadást követő beszélgetésünket.

Régóta mozogsz színházi körökben, de Andrást nem olyan régen ismerted meg. Mielőtt személyesen találkoztatok volna, milyen kép élt róla benned?

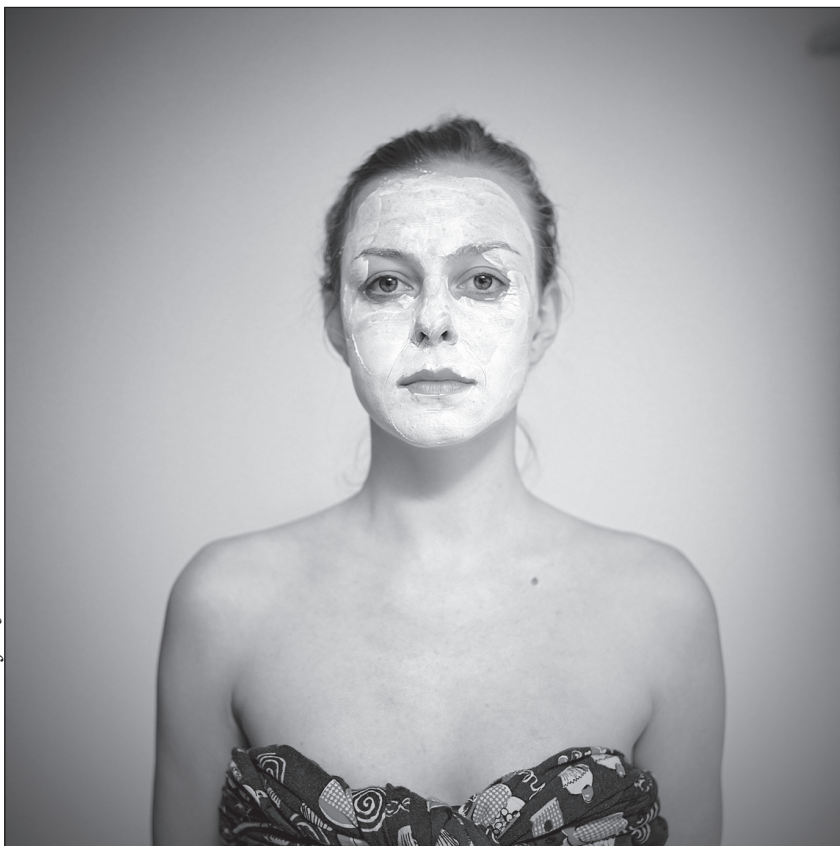
– Mindig is létezett róla egy mítosz, miszerint őrült. Ki pozitív, ki negatív értelemben használta ezt a kifejezést. Természetesen hallottunk a legendás *Woyzeck* és *Hamlet* előadásairól. Amikor bekerültem az akadémia-ára, akkoriban ő nem foglalkozott színházzal. Majd egyszer csak visszatért, megcsinálta *A lány, aki ugatott a Holdra*, a *Godot-ra várva*, a *Gyerekek és katonák* című előadásokat. Ezekkel a munkáival találkoztam először. Nagyon nyugtalanítottak. Miután először láttam a *Gyerekek és katonákat*, egy órát fel-alá sétáltam Szabadka utcáin.

Sétálás közben megfogalmazódott benned, hogy szeretnéd, ha közöd lenne ilyesfajta színjátszásához?

– Nem, akkor én még, úgy érzem, eléggé gyerek voltam, ezen nem gondolkodtam, csak tudom, hogy nem hagyott hidegen.

2006 óta vagy tagja az Urbán által vezetett Kosztolányi Színháznak. Amikor az embernek döntenie kell, hogy hagyományos vagy alternatív színházhoz igazol, valójában miről dönt? Mi van a mérleg egyik serpenyőjében, és mi van a másikban?

– Itt nehezebbek a körülmények, sokszor kevesebb embernek kell játszani, de úgy érzem, ebben nincs annyi kompromisszum. Nincs járt út,

mindig valamit ki kell taposni. Az én számomra ez jelentette a nagyobb kihívást.

Ha egyszer leteszed a voksod az alternatív mellett, van visszaút a hagyományosba?

– Visszakérdezek: Ha voltál már szerelmes, de elmúlt, hogy éled meg, hogy egyéjszakás kalandokhoz folyamodsz? Lehet ugyan, hogy belemész, de jól tudod, hol volt a mércéd akkor...

András eléggé karakteres egyéniség. A vele való együttműködés nem igényel nagy kompromisszumokat?

– Valóban nagyon meghatározó a stílusa. Sokszor kérdezik tőlem: nem gondolod, hogy unalmas ez a vallomásos színház, kiülsz a színpadra és vallasz, ezt már annyiszor láttuk tőletek. Ilyenkor az jut eszembe: Van Gogh kapcsán miért nem kérdezik meg, hogy miért festett mindig zilált vonalakkal? Egyszerűen ilyen volt a stílusa. Ettől függetlenül lehet újat és újat csinálni. Attól, hogy kiülök egy székre, még hihetetlen nagy szabadságom lehet. Függetlenül attól, hogy az Urbiban, a Turbóban és a Brechtben

is széken ülök. Andrisnak van egy markáns látásmódja, stílusa, amit én nem érzek börtönnek. Senki sem adott ekkora szabadságot mint ő.

Kért már tőled olyan dolgot a színpadon, amit visszautasítottál?

– Volt, hogy vitatkoztunk, mondjuk azon, hogy ezt vagy azt nem úgy fogja érteni a közönség, ahogy azt a másik elképzei. De nem hiszem, hogy bárki bármire kényszeríthetne a színpadon. Felnőtt, felelősségteljes színészekre nem lehet rákényszeríteni olyasmit, amit nem akarnak.

„Ez egy veszélyes szakma”

A darabjai próbafolyamatairól azt mesélik, merőben eltérnek a megszokottól...

– Úgy tűnhet, mintha lazulnánk a próbákon. Nála nincs olyan, hogy „tíz-től háromig próba, az első jelenetet vesszük”. Hosszú ideig „csak” beszélgetünk. Felvetődnek különböző kérdések, például: Te hogy élted meg, hogy templomba mész? Hogy viseled azt, hogy vannak dolgok, amikről nem beszélhetsz? stb. Kávézunk, beszélgetünk, és sokszor azt mondom magamban, csináljunk már valamit! Andrist még a beszélgetések moderátorának se nevezném, csak figyel, azt se látványosan. Az első két próbafolyamatnál fel se tűnt, hogy ezt ő magában vezeti. És aztán, amikor elkezd a darabot összerakni, ilyeneket mond: Emlékszel arra a mondatodra, amit akkor mondtál? Emlékszel, hogyan mutattad, hogy láttad, Rómában a zarándokok mit csinálnak? Na, azt hozd most elő. És a végén azt érzed, hogy minden a miénk. Annyi minden összegyűlt a próba során, hogy azt egy nap alatt aztán össze lehet rakni. A legfontosabb, hogy az agyunk egymásra hangolódjon, és aztán mindegy, hogy balról jövök be vagy jobbról.

Emellett minden próbafolyamatnál elég kemény fizikai és szellemi tréningünk van. Nem hagyjuk kihűlni se az agyunkat, se a testünket. Járnak a parkba futni, tornákat, izomgyakorlatokat végzünk. A *Szardínia* című előadásunknál börtönnaplót vezettünk. Közben börtönös filmeket néztünk. Arról beszélgettünk, kinek mit jelent a börtön. Az *Urbi et Orbi* próbái során a hit, a titok körül forogtunk. Vagyunk mindannyian annyira lelkiismeretesek, hogy mindig keresünk. Nem érzük be annyival, hogy megcsináljuk a házi feladatot.

Emlékszem, egyszer mondtam Andrásnak, hogy engedjen el más színházba játszani, mert sok bennem az erő. Azt kérdezte: „De miért kell ezt kiegészíteni? Ha van erőd, miért nem képzéd magad? Attól, hogy épp nem dolgozol előadáson, te még aktív színész vagy.” Szerintem ezt kevés színész, rendező, színházigazgató tudja. Hogy amikor nincs előadás, az nem

meddő lét, hanem igenis nagyon aktív időszak, néha még aktívabb, mint amikor játszol vagy próbálsz.

Az egész társulatról elmondható, hogy szerettek a dolgok mélyére ásni. Nem tartotok attól, hogy olyan igazságokra döbbsenek rá, olyan mélységeket tártok fel, amit nem tudtok aztán elviselni?

– Ez egy veszélyes szakma. Aki művészettel foglalkozik, az nem félhet attól, hogy bántódás esik a lelkén. Minden maradandót alkotó művész élete gyötrelmes volt. Azért, mert dolgoztak bennük olyan tudni akarások, megélni akarások, amit csak így tudtak megfogalmazni. Sokszor én is megijedtem, mert nem fájdalommentes, amit csinálunk. De számomra nagyobb lélekrombolás lenne, ha szubrettkednem kéne.

Látod-e a traumák, lelki sebek színpadra vitelének valamilyen gyógyító hatását a nézők vagy a színészek életében?

– Utóbbi inkább hibája lenne az előadásoknak. Az elején az Urbi még nagyon terápiás volt a számomra. Aztán András felvilágosított, hogy ez nem pszichoterápia. „Testedet és lelkedet használva te teremtész tükröt, és te teremtész történetet” – mondta, de: „ez nem rólad szól!”. A pszichoterápiák lényege, hogy eljuttasd magad a katarziszig, viszont az előadásnak nem szabadna maszturbációvá válnia. Azt, hogy nekem nyomorúságos, borzalmas gyerekkorom és életem van, nem biztos, hogy rá kellene nyomni a nézőre. Csak abban az esetben, ha arról akarok beszélni, hogy milyen a gyerekkor manapság.

Édesapád református lelkész volt, így, gondolom, mélyen vallásos neveltetésben részesültél. Szerinted „Istennek tetsző” darabokat visztek színre?

– Attól függ, hogy képzeled el Istent. Ha úgy, mint aki azt mondja, hogy jól van, vagy hogy ejnye-bejnye, akkor biztos, hogy nem. Nem szeretem, ha elbanalizálják a dolgokat. Az én istenem az elfogadásról szól, az igazságról, a szeretetről és hasonló agyoncsépett, de mély igazságot hordozó dolgokról, és ha tovább szeretném fokozni a pátoszt, azt mondanám, hogy Isten és ember előtt vállalom, amit csinállok.

Kiszolgáltatottság és bizonytalanság

A Turbo Paradisóban a zárójelenet előtt, melyben a nézők paradicsommal dobálhatnak meg benneteket, azt mondom: nem éreztétek magatokat eddig eléggé kiszolgáltatottnak, ezért egy végső kiszolgáltatást vállaltok – noha a darab addig is tele volt ilyen helyzetekkel. Valójában mennyire érzed magad kiszolgáltatva, megalázva ezekben a helyzetekben?

– Eleve kiszolgáltatottá tesz az eszköztelenség. A felszabadultság és a kiszolgáltatottság között számomra nem nagy a különbség. Csak annyi,

hogy a kiszolgáltatottságba valaki behelyez, mintegy kénytelenné válsz szabad lenni, felszabadulni. A kiszolgáltatottság legtöbb esetben felszabaddultságot vált ki belőlem. Nincs más választásom, mint teljesen bezárkózni (aminek nem sok értelme van és fájdalmas is) vagy átadni magam a szabadság érzésének.

Rossz néven veszítetek, ha megbotránkoztatónak, betegnek, rémisztőnek titulálják a darabjaitokat, ami, valljuk be, elég gyakran előfordul. Mivel cáfolnád ezeket a jelzőket?

– Az emberek szerintem nincsenek tudatában annak, hogy a színház hol tart. Miközben manapság úgy utazunk, hogy azt a távot, amit akárcsak egy évszázaddal ezelőtt hetekig, hónapokig tettek meg, ma egy nap alatt megjárjuk, miközben minden fejlődésben van, az irodalom, a képzőművészet, a technika, miért gondolják az emberek, hogy a színház ott tart, ahol a századfordulón? Nem azt mondom, hogy állandóan botránkoztatni kell és minél undorítóbbnak lenni, csak azt, hogy az embereknek változnak az igényei. Nem tudom, miért várják el a színháztól, hogy elavult legyen. Mert akkor nem fog megbolygatni? Nem kell gondolkodni, érezni? Azt mondják: Én kikapcsolódom, szórakozni jöttem a színházba, én jól akarom érezni magam a színházban. Nem célom, hogy bárkit ledaráljak, de én nem azért végeztem egyetemet, hogy embereket kelljen butítanom. A számomra legfontosabb embereket nem azért szeretem, mert elhitetik velem, hogy én vagyok a legnagyobb, hanem mert elég bátrak ahhoz, hogy szembesítsenek elsősorban magammal. Én mindig hálás vagyok akkor, ha úgy bántanak meg, hogy az a növekedésemet szolgálja. Azt gondolom, hogy a leginkább a művészet képes a kíméletlen szembesítésre és a megtisztulásra.

András stílusának szerinted melyek a legfőbb sajátosságai?

– Letisztultság, kíméletlenség magával és másokkal szemben, életszeretet, humor, kifinomultság. Azt kéri, hogy ne találjunk ki nagy szavakat, sminkeket, arról beszél, hogy értsétek meg, így vagytok jók és teljesekek, ahogy vagytok. Csak ne próbáljatok másnak látszani, többnek vagy kevesebbnek, mint amik vagytok. Keményen kell dolgoznod, hogy megértsd, mi és milyen a lényegi éned.

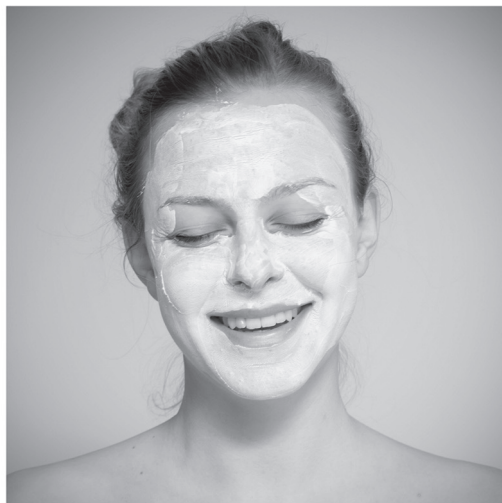
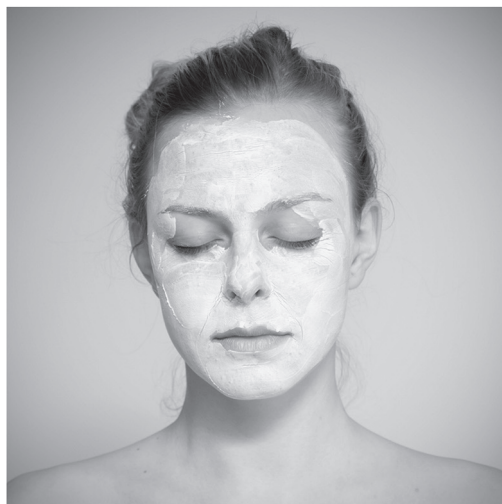
A darabjait uraló szabadszájúság mennyire jellemzi őt a magánéletben?

– Nekem az András csupa ellentmondás. Én is ilyen vagyok, többek között ezért szeretem. Azt hiszem, jellemző a gondolkodásunkra az, amit Bözsi (Erdély Andrea színésznő – a szerző megj.) mond a Turbóban: „Félek, hogy mindenkinek igaza van.” András mindent köpköd egy kicsit, olyan érzésed van, hogy utál téged, utál mindenkit, soha nem fogja azt mondani, hogy nagyon jó vagy. Közben azt érzed, hogy nagyon szeret

és nagyon érdeklő, hogy mi van veled. Egyszerre van jelen benne az állandó elégedetlenség és a teljesség.

A jövőtökről szokott beszélni?

– Semmit nem tudunk előre. Mindig kértük: mondjál már valamit! Erre ő: Jól van, majd ha eljön az ideje. Ez így ment egy darabig, aztán rászoktunk arra, hogy teljes a bizonytalanság. És rájössz arra, hogy csak így szabad élni. Ahogy Hamvas Béla is írja: „Amikor teljes a bizonytalanság, akkor kezdődik az élet.” Andrisnak is kell ez a bizonytalanság. A művész vándor. Ez nem azt jelenti, hogy nem tartozunk sehova, de állandóan úton vagyunk, nincs megérkezés.

Palásti Andrea fotója

Lámpaláz

Lám, itt a tíz!
Műbőr cipőtalp kapar
Egy kalapnyi jóindulatot,
Megsárgult emlékkönyvek
Között A-dúr keresztet,
Harmonikázó vonatok
Szappanszagú dallamokat
Viszket a jobb kéz és a bal
Nézi eszetlen kapkodását
Sörétes hattyúknak,
Nadrágbarna baklavákban
Széteső diók cukorságát
Kósza iniciálék miatt a szegezett
Angyalok dekoltázsa mily kék
Amikor a nap hőse egy padon álmodik
Sűrű zsírban fuldokló
Parázsszín galambokat
Tüzes szesz, de tiszta víz
A füles huszárnak.
Ez a tíz, nem száz mi szól,
És a sipító piano,
A megcsonkult tizenhatod
Mint nyáron hópihe:
Lehetetlen.

Postscriptum

Először láttam látni én
miként Sziddhárta
kiszáradt fügefá alatt
Godot-ra várva
és élni, érezni
most már tisztán,
mint szétnyalt bélyeg
láda alján
poshadni
súlytalanul
nem érteni
mi ez a zűrzavar, ordítás
betondzsungel, aztán
meg beolvadni: ez van!

Nagy víz

Nézd! Szókeségén száz meg száz
felhőnek kifulladt rostja,
villanó körömkarcokon táncoló
ördögfejek!
Ultravált, vaskesztyűs vízlebenyek
csattogását hallgasd,
gyilkos haboktól részeg
kérészek szent idillje a
vasárnapi hatdimenziós csönd
(mely ott zakatol fejedben),
homokszemek izzasztó
kapaszkodása talpadra technós vaskaparás.
Vivaldi technója!
Ez az, ami kell egy tékozló délután!

Balkáni történet

Mačković Anna fordítása

„A fiatalok számára az utazás tanítás, az idősebbeknek már tapasztalat” – idézi Bacont Jovan Hristić *A matematikaprofesszor* című könyvében. Ez tehát idézet az idézetben. Ez a mondat gyakran jutott eszembe az elmúlt két évben, az egykori Jugoszláviából létrejött országokban tett utazásaim során. Nem tartozok a fiatalok sorába, hogy így tanuljak, de a szerzett tapasztalataim – ha egyáltalán vannak – sem túl jelentősek. Valójában az volt az egyetlen dolog, amit tehettem, hogy sok évvel ezelőtti emlékeimet összevettem azzal, amit most tapasztaltam. Mikor Szkopjében 2002 januárjában beléptem abba az épületbe, ahol egy rövid ideig laktam több mint négy évtizede, már a kapualjban ráismertem arra a sötétségre, amittől gyermekként félttem. Kétnapnyi ott-tartózkodásom alatt (a *Mala kutija* [Kis doboz] macedón nyelvű kiadás bemutatója jól sikerült) ötször utaztam taxival. Mind az öt alkalommal a sofőrök hallván, hogy szerbül beszélek, arról kezdtek mesélni, hogy Jugoszláviában százszor jobban éltünk, mint most.

Lj. D.-vel és K. K.-val ellátogattam a Matko-tóhoz, ahová valamikor a bátyámat és engem a szüleink vasárnaponként kirándulni vittek. Fel akartunk mászni a gátra, de az őrök figyelmeztettek bennünket, hogy tilos ott-tartózkodnunk. Tartanak a terrorizmustól. A tó melletti kávézó nem dolgozott, így hát a parton sétáltunk (erősen havazott). Ezután egy magas betonfalakkal körülvett házakkal teli albán falun át tértünk vissza Szkopjéba. A Vardar háromszor kisebbnek tűnt, mint gyermekkorigomban. A következő nap megismerkedtem Andrija Urbannal, aki Európa-szerte elismert szakértője volt a horgászatban használt műcsalíknak. A lakásában fogadott, egy városzéli toronyházban. Ez a környezet eszembe juttatta az újbegrádi 36-os háztömböt. Ütközben azon gondolkodtam, hogyan néz-

het ki az a hely, ahol Urban alkot, olyan-e mint egy titkokkal teli alkémikus műhely. Nem ez várt rám, hanem egy átlagos katonanyugdíjas átlagos lakásába léptem, olyanba, amilyenből nálam Újbelgrádban ezerszámra akad. Urban az íróasztalánál ül, amely felett a szükséges anyagokkal teli polc áll, és a legeit kötözgeti. Néhány ezer műleget gyárt le évente. A légykötözgetés is lehet egy világszemlélet. Még mélyebb is, mint sok bölcséleti rendszer. Néhány óras beszélgetésünk után a kezdeti gyanakvás (mindenki, aki valamely terület szakértője, egy kicsit titokzatos is) akkor szűnt meg, amikor a pisztrángokról kezdtünk el beszélgetni. Szenvedély szikrázott szemeinkben, ő megajándékozott néhány új alkotásával, én pedig a *Čitanje vode* (A víz nyomában) című munkámmal viszonztam. (Egy évvel későbbi jegyzet, amely bekerült a szöveg végleges változatába: Az ősszel e-mailben kaptam a hírt, hogy meghalt Andrija Urban. Ez a mágus, akinek neve minden komolyabb európai műlégykötözéssel foglalkozó szakkönyvben fellelhető, mindössze ötvenkét évet élt.)

Ugyanez év őszén Ohridba is eljutottam a PEN Kongresszusra. Erős megfázásom ellenére újból megéltem a napsugarak azon lágyságát, amit akkor éreztem, amikor egy egyetemi kirándulás alkalmával beleszerettem leendő feleségembe. Egy feledhetetlen délutánt töltöttem el V. O.-val és N. N. B.-vel. A tó kikötőjéből figyeltem, hogyan fogják a halat a horgászok, a déli küszöket és apró domolykókat. Semmi különös, de szép és megnyugtató látvány. Emellett minden más, így az önjelölt eltséget és saját fontosságát hirdető PEN-bürokrácia szóra sem érdemes. Igen, és a fogadás a macedón elnöknel! Rákérdeztem a korára. Már nem vagyok fiatal, mondta, a negyvenhatot töltöm. Pont mint én, válaszoltam, vigasztaló a tudat, hogy valaki az én koromban is lehet elnök... (Ismét egy utólagos bejegyzés: Néhány évvel később repülőgép-szerencsétlenségben elhunyt.)

Boszniában a háború után először 2001 decemberében, majd 2002 nyarán voltam, amikor a Tuzlai Egyetemen a szerb posztmodern prózáról tartottam előadásokat, valamint a szerb regényírás területén meghirdetett Meša Selimović-díj zsűritagjaként látogattam oda. Ez utóbbi kapcsán kérdezett meg egy újságíró, mi a véleményem arról a tényről, hogy Szerbiában is létezik egy ugyanilyen nevű díj. Semmi rosszat nem látok benne, mondtam, épp ellenkezőleg, ez is bizonyítéka annak, hogy a valódi értékek miatt nem kell összetűzésbe kerülni. 2002 őszén kétszer is voltam Szarajevóban egy hónap leforgása alatt. Első alkalommal J. A.-val a *Sarajevske sveske* (Szarajevói Füzetek) című folyóirat újraindításának kapcsán szervezett szerkesztőségi gyűlésen. Repülővel érkeztünk, majd taxiba ültünk, a szállodába mentünk, onnan a kultúrközpontba, a kultúrközpontból egy kávéházba, magától értetődően. Több mint tíz év után láttam viszont

egyeseket, de új emberekkel is megismerkedtem. Például a *Sarajevske sveske* operatív szerkesztőjével, az energikus, és mint később kiderült, ellenállhatatlan V. Đ.-vel való megismerkedésem igazán szokatlan volt. Hívásaival korábban Belgrádban kitartóan és tapintatlanul kora hajnalban, vagy esetenként délutáni álmomból keltett fel. Ő: Á, maga az a Pantić – állapította meg kissé ironikusan a szerkesztőségbe lépve, ahol a megbeszélés szerint vártunk rá. Én: Igen, én vagyok – mondtam –, már hosszabb ideje. Ő: Telefonon keresztül nem volt valami megnyerő. Én: Sajnos, Őn sem.

Öt perc után olyan jóba lettünk, mintha évek óta ismernénk egymást. Barátságunkat a szerkesztőség tagjai számára az otthonában megrendezett vacsorán fűztük szorosabbra.

A lakoma kétségkívül összehozza az embereket, ahogy ezt valahol a Biblia is megemlíti. Az a vacsora életem három legjobb, legemlékezetesebb vacsorája közé tartozik, pedig vagy tizenkétezer vacsorán voltam már.

A történetek után az egykori Jugoszlávia területeit lehet, hogy elválasztják az azonos, vagy nagyon hasonló nyelvek, de összeköti őket a meteorológia. A szeptember vége a Balkánon igen esősre sikeredett. Szarajevóban is esett azokon a napokon, amikor az Európai Irodalmi Találkozók zajlottak az André Marlaux Francia Kulturális Intézet és a Bosnyák Intézet szervezésében. A város, amelyen még láthatóak a hét éve véget ért háború nyomai, tele volt ragasztva számos politikai jelölt plakátjával: a parlamenti választások kampánya folyt. Mindez valahonnan ismerősnek tűnt, akár az esőről, akár a politikáról legyen szó.

Az európai irodalmi találkozók, amelyeket három éve rendeznek, egyre nagyobb tekintélynek örvendenek, és szervezésük is egyre sikeresebb (ellentétben egy rakás hasonló kísérlettel a régióban, ahol egyetlen külföldi vendég jelenléte is ürügyül szolgál arra, hogy valamely jelentéktelen összefogó nemzetközinek kiáltsa ki magát) ismert vendégekkel, jó és érdekes programokkal, és a nagyszámú közönség érdeklődésével büszkélkedhetett. Sokan voltak Európából, de a volt Jugoszláviából is. Egyetértettünk abban, hogy az irodalom és a kultúra, ha elkerüli, hogy a politika eszközként alkalmazza – ami a Balkánon sajnos az elmúlt években legtöbbször nem így történt – sokkal többet ér el a politikánál. Számos megbeszélés folyamán, mind az ünnepélyesek és hivatalosak, mind a nem hivatalosak (de nem kevésbé fontosak) során óhatatlanul azon körülményeket latolgattuk és elemeztük, amelyek pillanatnyilag a délkelet-európai régióban uralkodtak. A programban bejelentett kulcskérdés: „Vajon Európa elkezdődött-e tíz évvel ezelőtt Szarajevóban, vagy a Tanácsház (*Vijećnica*) romjai alatt hever, és vajon az elkövetkezendő évtizedekben Európa képes lesz-e saját identitását kiépíteni, hogy igazoltá tegye létezését, vagy arra rendeltetett,

hogy mindörökké tehetetlenül és némán kísérje figyelemmel az új világrend előre megtervezett megvalósulását”, ahogy a szervezők állítják, „New Yorkban, Moszkvában vagy Pekingben”? Nem tudtam nem észrevenni, hogy beszélgetőtársaim többsége valamilyen módon még mindig keserűséget érez amiatt, amit el kellett szenvednie. Az áldozat szerepébe beleélve magukat, közülük sokan továbbra is csak a háborúról beszélnek.

Egy alkalommal a számos szerb irodalmárral barátkozó, és könyveit a maga idejében Belgrádban megjelentető Izet Sarajlić költőnek szentelt estet tartottak. A Nobel-díjjal kitüntetett Jorge Semprun egyáltalán nem úgy viselkedett, mint aki halhatatlan, ezzel szemben egyes jelenlévők úgy tettek, mintha ez a megtiszteltetés őket bármikor érhetné, akár a következő pillanatban is. A Galimar kiadásában megjelent a *Sarajevske bijeležnice* (Szarajevói Jegyzetek) első száma, amely azokat a korábbi irodalmi találkozók felolvasott szövegeket tartalmazza, amelyeket az Európa minden területéről érkező írók a háború befejezése utáni első közös találkozásukon vitattak meg az európai társadalom és kultúra helyzetéről, megint Szarajevó kapcsán. A *Sarajevske sveske* első számának bemutatóján elmondtam, hogy nálam, Újbelgrádban megnyílt az új Mercator, Európa ezen szögletének legnagyobb bevásárlóközpontja (mellékesen szólva, borzalmasan néz ki, mint valami hatalmas, bonyolult, levegőből ledobott koporsó, amit az egykori nagy és brutálisan kiirtott újbelgrádi erdő területére dobtak), és szeretném, ha a *Sarajevske sveske* is azon termékek között lenne, amelyeket ebben a bevásárlóközpontban árulnának, mivel bejelentették, hogy kínálatuk a régió legjobb termékeiből áll majd csak. A piac úgyis újból egyesít majd minket, igaz, sokkal ostobább és sokkal durvább módon, mint valamikor. Valójában csak ezt akartam mondani. Az utolsó nap bemutatásra került a *Srpska strana rata* (A háború szerb nézőpontból) című gyűjtemény. Az eső senkinek sem rontotta el a kedvét, és nem mutatkozott igény sem a bosnyákról szerbre és horvátra, de visszafelé történő szimultán fordításra sem.

Visszafelé jövet a reptéri tisztviselő nő hosszan nézegette az útlevelemet, majd még hosszasan ellenőrizte az adatokat a számítógépben. A végén egy cinikus félmosoly kíséretében visszaadta. Azt mondta: – A keresett személyt ugyanúgy hívják, mint magát, de a többi adat nem egyezik. Jó utat.

Hát persze...

Egy hónappal később autóval érkeztünk Boszniába, V. B. és V. A. utazott velem. A PEN-találkozóra mentünk Szarajevóba. Egy Loznica melletti motelban talákoztam Loznica község elnökével, szívélyesen üdvözöltük egymást, néhány héttel korábban ismerkedtünk meg, amikor a *Vukov*

Sabor (Vuk Napok) elnevezésű rendezvényen ünnepi beszédet mondtam. Pantić professzor úr, mondta fojtott hangon, nyilvánvalóan minden szavára ügyelve, tudja, a napokban kaptam egy tiltakozó levelet, amelyben egy bizonyos személy azt kifogásolja, hogy beszédében egyszer sem említette a cirill betűs írást. A megjegyzés akkora butaság, polgármester úr, válaszoltam, hogy nem kell rá odafigyelni. Boszniába a zborniki határátkelőn léptünk be, aztán néhány órán át utaztunk, először a Drina mentén, majd a hegyeken keresztül. Felgyújtott, elhagyatott, vagy félkész, befejezetlen házak, kisvárosok, új temetők, menekülttelepek. Az egyik városkában lakodalom, az utca másik oldalán terepszínű egyenruhába öltözött rendőrök fegyverekkel és fekete álarcosan. Csak nem a menyasszonyt akarják elrabolni, jegyeztem meg félig tréfálkozva, ez volt az első gondolatom. V. B. leállítja az autót. Elnézést a kíváncsiságomért, fordulok az egyik terepszínű egyenruhás rendőrhöz, mi történik itt? Lakodalom, válaszolja ő. És miért van maguknál fegyver? A bírósági eljárás miatt, feleli ő, ugyanabban az épületben van a bíróság is, épp egy háborús bűnös felett ítéleznek.

Hát így.

Szarajevóba estefelé érkezünk meg, de a városba jövet eltévedtünk. A szállodában régi ismerősömmel, S. G.-vel találkoztam. Évekig szerkesztettük együtt a *Književne novine*t (Irodalmi Újság), ő most Zágrábban él. Mindenféléről beszélgettünk, a labdarúgásról, költészetéről, az irodalmi életről és az újonnan meghúzott határok badarságáról. Másnap a PEN Regionális Konferenciájának megnyitóján a szerb küldöttség nevében rövid üdvözlőbeszédet olvastam fel: „Még a legsúlyosabb szerencsétlenségek sem tudják bennem teljesen megingatni azt a hitet, hogy az emberi életet érdemes élni”, idézem Ivo Andrićot emlékezetből. Lehet, hogy Andrić legmélyebb humanista meggyőződésének különleges bizonyítéka az a tény is, hogy a Bosznia-hercegovinai PEN Központot tíz évvel ezelőtt alapították meg, éppen azokban a percekben, mikor Bosznia-Hercegovinát az óriási veszteségek új hulláma lepte el, és a lakosok hatalmas kínszenvedéseket éltek át. Abban az időben, mikor ezeknek az elveknek pont ellentmondóan cselekedtek, akkor a Bosznia-hercegovinai PEN Központ tagjai-alapítói, elfogadva a Nemzetközi PEN alapokmányát, olyan lépést tettek, mely minden tiszteletet megérdemel: felemelték hangjukat a gyűlölködés, a háború, a sovinizmus, a józan ész semmibevétele ellen. Most nem emlékeim alapján idézek, hanem a Nemzetközi PEN Központ alapokmányából: A PEN tagjai mindenkor kötelesek latba vetni befolyásukat a megértés és a nemzetek közötti kölcsönös tisztelet érdekében. Íme, itt vagyunk ma, amikor is egy jelentős évfordulóról emlékezünk meg, hogy ismételten hangot adjunk a megértés és a kölcsönös tisztelet érdekében folytatott törekvése-

inknek. Ez nem volt túl könnyű, és nem is nézték jó szemmel az elmúlt években. A kölcsönösen kialakult előítéletek gátolták sokak jó szándékát. Olyan régióban élünk, amelyben mindezek után kevesen elégedettek, és szinte senki sem boldog. Az egyetlen módja annak, hogy ezen a helyzeten változtassunk, feltételezni a folyamatos, kitartó toleranciára való felhívást, a köztünk lévő különbségek tiszteletben tartását, ugyanakkor a kölcsönös hasonlóságok érvényesítését, nem pedig megtagadását, amely hasonlóságokból sok van, és amelyek, ha nem politikailag manipuláltak, új kulturális kapcsolatok alapjai lehetnek. A Szerb PEN Központ nevében, tagságunk üdvözlétét átadva gratulálok évfordulójukhoz, és sikeres további munkát kívánok, beleértve az előttünk álló napok feladatait is. Köszönöm.

Szavaim hatására a közönség soraiból egy idősebb hölgy jelentkezett, aki szemmel láthatóan alig tudott uralkodni magán. Egy halom bosszús szót zúdított ránk, hogy beleszédültünk. – Ön azt mondta, hogy még a legnagyobb szenvedéseknek sem szabad megingatniuk az életbe vetett hitünket – fordult hozzám. – Nem én voltam asszonyom, ezt Andrić mondta. – Jó, ezt Andrić mondta, és ő végül nyomorultul végezte... Majd egy megállíthatatlan szóáradat következett, amelyet már senki sem volt képes követni. Igyekeztünk a történetet a derűsebb oldalukról szemlélni. Régi ismerősöm, S. T. költő délután felolvasta F. D. kiváló versét. Beszéltem már D. U.-ról, akit két éve nem láttam, most azért jelent meg, hogy átvegye a boszniai PEN díját. A bureksütödébe mentünk, kiváló zöldségeskrumplis burekra. De ez semmi ahhoz a tyúkhúsos pitéhez képest, amelyet a V. Đ.-nél tartott, megismételt vacsorán ettünk, ahol legalább két-három órára megfeledkeztünk mindazon örültségekről, melyek eredményeként a Boszniából, Macedóniából és Horvátországból érkezőket idegeneknek tekintjük.

Éppen úgy, ahogy ők is bennünket.

Átoknak álcázott áldások

Az átok egyik különleges formájának példái a népköltészetben

A magyar néprajzi irodalom alig foglalkozott az átok kérdésével. Az első összegező magyar néprajzi kézikönyvben Solymossy Sándor néhány mondatnyi szövegrészlet erejéig érintette a kérdést *A kimondott szó varázseréje* című alfejezetben az „ősvallási babonák” keretében: „Az áldás vagy átok a kimondó hite szerint feltétlen teljesül a kifejtett szó varázseréjénél fogva. Ebből viszont az következik, hogy e formuláknak állandónak, szószerintinek kellett maradniok, s csak így idézhetőek sikeresen. Az áldás és átok egykori kezdetleges formái a népi babonák körében az úgynevezett »ráolvasás« alakjában találhatók meg.”¹ E mondatok előtt még néhány gondolatot fogalmaz meg, ami részben az átokra is vonatkozik: „A megszólamlás az illető akaratának szuggesztív kifejezője jó vagy rossz irányban. Az ilyen megszólamlás is állandó formulává rögződött a később nagy jelentőségre szert tett »áldás« és »átok« szövegeiben, és mind erősebb gyökeret vertek a fejlettebb vallási rendszerekben máig.”²

A fogalom meghatározását a Magyar Néprajzi Lexikon szócikke keretében Pócs Éva fogalmazta meg még a 20. század hetvenes éveinek derekán: „Az átok beszédformula, amellyel a beszélő valakinek, valaminek vagy saját magának rosszat kíván (az utóbbi akkor fordul elő, ha egy kijelentés igazát akarják bizonyítani: ha nem mond igazat, bűnhődjék meg az önátok által), tehát negatív, rontó célú.”³

Emlékezetem szerint valamikor a 20. század kilencvenes éveinek második felében – Pócs Éva szervezésében – egy tudományos konferenciaso-

¹ SOLYMOSSY 1943. 323.

² Ugyanott.

³ ORTUTAY (főszerk.) 1977. 166.

rozat keretében, melynek címe *Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben* volt, tanácskozást tartottak *Áldás és átok, csoda és boszorkányság* témakörben, s a tanácskozás előadásainak kötete 2004-ben meg is jelent azonos címmel.⁴ A kötetben az áldás és átok kérdéskörével kapcsolatban mindössze négy dolgozat jelent meg, ami annak bizonyítéka, hogy az átok vizsgálata nem keltette fel a magyar néprajzkutatás érdeklődését, különösen nem érintették az előadók az átok kérdését a magyar folklórban, főleg nem a magyar népköltészeti vonatkozások mentén.

Elképzeltető, hogy ennek magyarázata a magyar *átok, átkozódási gyakorlat, átokformula* vizsgálata hiányának tulajdonítható, s egyáltalán a magyar *átkozódási kultúra* kutatásának elhanyagoltságával indokolható. Mindemellett az sem meglepő, hogy a magyar folklorisztika napjainkig sem hozta össze az első átokformula-korpuszt sem. A magyar folklór egyetemi tankönyve nyilvánvalóan a kisepikai prózaműfajok (nem a kis epikai prózaműfajok?) fejezetben érinthette volna a problematikát, ez azonban ott is elmaradt; mindössze a szakirodalom felsorolása keretében történik utalás a fentebb már bemutatott lexikoncímszóra.⁵ Előmunkálatnak tekinthető kezdeményezés (tanulmány, átokformula-gyűjtemény, kisebb közlések) sem kerülnek említésre, ami ugyancsak annak a jele lehet, hogy a kérdés vizsgálatát a magyar népköltészet-kutatás a múltban és a régmúltban is teljességgel elhanyagolta. Persze nem ez az egyetlen nagy mulasztása a magyar folklorisztikának; több hasonlót is meg lehetne említeni, de ennek a dolgozatnak nem az adósságok felelőlegessége a célja.

Felelőtlenség lenne kijelenteni, hogy a balkáni (sok tekintetben lényegesen archaikusabb) folklór keretében artikulálódó gazdag átokkultúra egyenes következménye, hogy az átok kérdéssel kapcsolatos gyűjtések és kutatások napjainkra már elég jó áttekintést kínálnak a kérdés vizsgálói és a komparatisták számára. Az viszont vitathatatlan, hogy néhány gazdag átokformula-gyűjtemény áll rendelkezésre, s több tanulmány is vizsgálja a kérdést, fontos szempontokat vetve fel a szerb (és részben délszláv) átokkultúra kapcsán. Ezeknek többségét egy korábban írt és közzétett dolgozatban alkalmam volt áttekinteni.⁶

Egy szerb népköltészeti lexikon a következő meghatározását adja az átok fogalmának: „Az átok közvetve vagy közvetlenül kimondott tömör, költőileg fejlett, leginkább ritmikailag formába öntött kívánság. A ros-

⁴ PÓCS (szerk.) 2004.

⁵ VOIGT (szerk.) 1998. 345.

⁶ Lásd: JUNG 2009. Azóta elem került még: PERIĆ 2006. S tudomásom van egy további műről is.

szat hívja ki az ellen, akire (vagy amire) irányul. Erős emocionális töltéssel kerül kimondásra, leginkább a gyűlölet tömör érzésével [...] a szó varázseréjébe vetett hiten alapul. Az átok irányulhat dolgokra, növényekre és állatokra, de mindenekelőtt emberre. Igen elterjedt és változatos szerepe van a népköltészetben.”⁷ A szócikkben ez is olvasható: „A szerelmi költészetben gyakran átok formájában mondják ki az áldást.”⁸ A szócikkben bemutatott példák elsősorban a szerb verses epikából valók, a prózaepikából nem hoznak példákat, a népköltészet nem verses része említésre sem kerül benne.

Bár népköltészeti lexikonról van szó, az átoknak mint beszédformulának kérdését nem tárgyalja, s mint láttuk, kizárólag a verses epikában (tehát egy másik népköltési műfajban) felbukkanó példáira épül. Ebből következően – úgy tűnik – nem is tekinti külön műfajként meghatározható kategóriának, hanem egyfajta szövegépítő elemként számol vele a verses epika szerkezetében.

Igen jó meghatározás olvasható egy irodalmi (terminológiai) lexikonban. Ez a lexikon abból a felfogásból indul ki, hogy a népköltészetet a szerb kutatás népi irodalomnak (narodna književnost) tekinti, s az egyetemeken is az irodalmi tárgyak között oktatják. Az alábbi meghatározás Hatidža Krnjević folklórkutatótól származik: „Az átkok archaikus népi beszédformák (alkotások), néha a negatív, »fekete mágia« keretében, melyek a szóbeli eredetű irodalom minden formájában felbukkannak, s azon a hiedelmen alapulnak, hogy a kimondott szó ereje mindenképpen megvalósul. Az átkozódó rosszindulata hozza őket létre leggyakrabban haragból, hogy baj érje azt, akire kimondják. Ebből következik az átkok kegyetlensége és tragikus volta.”⁹ A szócikkben felsorolt példák a szerb verses népköltészetből származnak, tehát a szerző ebből következően az átkot (átkoformulát) csak más népköltési alkotások összetevőjeként képzelel el, vagyis nem tekinti más, külön népköltési műfajként meghatározható kategóriának. A meghatározásból az is kitetszik, hogy ide értendő a verses formájú népköltési műfajok mellett a prózai formában megvalósuló népköltészet is. A példák azonban ebben a szócikkben is kizárólag a szerb verses epikából és népi lírából valók, valamint utalás történik a Bibliára, Dávid zsoltáira.

A legutóbb megjelent szerb egyetemi népköltészeti tankönyv más irányból közelíti meg az átkok kérdését. Külön fejezetben tárgyalja a rövid beszédformák típusait, s ezekről a szerző elmondja, hogy a népköltészet

⁷ PEŠIĆ–MILOŠEVIĆ–ĐORĐEVIĆ 1984. 119.

⁸ Ugyanott 120.

⁹ ŽIVKOVIĆ (gl. urednik) 1992. 358.

heterogén kategóriáját képezik, melyet egyes kutatók a próza területéhez, mások pedig a költészethez sorolják. (Itt nyilván a verses népköltészetet értendő.) Közös jellemzőként az egyszerű szerkezetet említi, de utal régiségükre és ennek alapján külön (műfaji?) sajátosságaikra. Itt említi a szerző a *találósokat*, a *közmondásokat*, de ezek közé a beszédformák közé sorolja az *esküket*, *átkokat* és *áldásokat* is.¹⁰

Ezek után anélkül, hogy részletesebben tárgyalná a kérdést, egyszerű formaként beszél róluk, s példákat idéz Vuk Karadžić kiadványaiból, ahol ezek megtalálhatóak, például az átkok. De utal előfordulásaikra a népi prózában is. Mindebből az olvasható ki, hogy ez a képlékeny és tétova besorolás is az egyszerű formák, a kis formák közé képzelettel az átkot is mint beszédformát.

A bemutatott elképzelések arra utalnak, hogy a szerb népköltészeti irodalom sem jutott nagyon messze az átoknak (átokformulának) mint beszédformulának elméleti megközelítése terén. Hogy azonban az egyszerű forma kifejezés is felbukkan a megközelítésben, arra utalhat, hogy André Jolles egyszerű formákról szóló műve is megfordulhatott a kutatók kezében, tehát nem elképzelhetetlen, hogy a jövőben a jolles-i elképzelések mentén fogják majd a kérdést tárgyalni.¹¹

Ennél tovább nem kívánom folytatni az átoknak, mint népköltési kategóriának vizsgálatát a szerb folklórisztikai irodalomban. Az alábbiakban bemutatom azokat a példákat, amelyek az átoknak álcázott áldást (tehát a kváziátkot) dokumentálják egyrészt a szerb, másrészt a magyar folklórban.

Az átok felbukkanását a szerb verses népköltészetben Jaša Prodanović először még 1928-ban publikált dolgozata mutatta be a szakmában.¹² Ezt a dolgozatot idézik vagy hivatkozzák azóta is mindenütt. Prodanović dolgozata nem elméleti pretenziókkal készült, ennek ellenére mégis érdemes átfutni azokat a szempontokat, amelyeknek alapján számba veszi az átok példáit elsősorban Vuk Karadžić szerb népdalgyűjteményei alapján.

Prodanović megállapítja, hogy átokkal sújthatják a dolgokat, növényeket és természetesen az embert. Úgy találja, hogy a népköltészetben legritkábban fordul elő az önátok, s állatokat is ritkán átkoznak meg. Ezeket a szempontokat – mint láttuk –, később sokan kamatoztatták, Prodanovićra való hivatkozás nélkül. A szerző egyébként nem törekedett másra, mint

¹⁰ SAMARDŽIJA 2007. 91–96.

¹¹ Nemrégiben jelent meg egy válogatás, amely deklarálta is a jolles-i elképzeléseken alapul: *Kleut, Marija (priredila): Jednostavni oblici narodne književnosti*. Novi Sad, 2010. (Deset vekova srpske književnosti, Knjiga 6.)

¹² Magam egy későbbi kiadását használtam: *Kletva u narodnoj poeziji*. In: PRODANOVIĆ 1932. 191–207.

annak illusztrálására, hogy a szerb népköltészetben (értelmezése szerint a verses epikában és a népi lírában) igenis számos példája szerepel az átkozódásnak és átkoknak, s ezt mindig szövegidézetekkel bizonyítja. Ennek bizonyítására azért volt szükség, mert többen úgy vélték, hogy a szerb népköltészet (különösen a hősköltészet) emelkedett nemzeti jegyeihez az átok és átkozódás méltatlan tartalmi elem.¹³ Érdekesek azok a megállapításai, amelyek szerint a népköltészetben beszélni lehet előre megfontolt szándékkal kimondott átkokról és olyanokról, amelyeket az ember – a példák alapján a verses epika és a népi líra szereplői – pillanatnyi haragjukban, dühükben mondanak. Figyelme az átokmondás alkalmaira is kiterjed, persze nála sem olvasható, hogy az átok (mint beszédforma vagy beszédformula) megfigyelhető-e a népköltési szövegeken kívül, mint külön népköltési kategória. Jolles könyve az egyszerű formákról¹⁴ csak néhány esztendővel Prodanović dolgozatának (első) megjelenése után látott napvilágot, tehát – ha volt is elméleti vonzalma – az új műfajelméleti elképzelésekkel nem találkozhatott. A dolgozatom elején idézett magyar elképzelés (Solymossy Sándortól) ugyancsak nem mutatja a jolles-i elképzelések ismeretét, bár az már az egyszerű formákról szóló mű megjelenése után íródott és látott napvilágot.

Prodanovićnál olvasható először a szerb folklorisztikai irodalomban, hogy Karadžić népdalkiadványaiban nem csupán kegyetlen és feltételes átkokról értesülhetünk, hanem kváziátkokról is, amelyek voltaképpen nem is átkok, csupán kimondásuk körülményei és formája kelthetik az átok benyomását. Az átkoknak erről a különleges formájáról sem beszél részletesebben Prodanović, csupán részleteket idéz a szerb népi líra szövegeiből. Csupán ennyit ír: „Van egy fajtája az átkoknak, ami tulajdonképpen átkozódás formájában kimondott áldás.”¹⁵ Ebből a mondatnyi megállapításból indultam ki magam, amikor előkerestem a kérdéses szerb lírai népköltési alkotásokat, s melléjük állítottam azokat a már korábban megismert magyar mondaserű alkotásokat, amelyek ugyanabba a körbe tartoznak. A szerb lírai szövegeket magyar fordításban is bemutatom az olvasónak.

---

¹³ Hasonlóképpen a magyartól idegennek véli az átkot és az átkozódást: KÁLMÁNY 2009. 72–75.

¹⁴ Horvát kiadása: *André Jolles: Jednostavni oblici. Zagreb, 1978.*

¹⁵ PRODANOVIĆ 1932. 204.

Kletva za kletvom

*Devojka se u Drenovcu kupa:
baci suknju u zelenu travu,
a košulju kraj vode Drenovca.
Prikrade se ovičar od ovaca
te ukrade košulju devojci.
Ljuto kune Drenovka devojka:
„Ko to moju košulju ukrade?
Triput mu se iljadile ovice!
A konji mu polje prekrilili!
Pšenica mu po dolu polegla,
a po bregu na srp navalila!”
To začula ovičareva majka:
„Ko to kune mojega ovičara?
Do jeseni u mom dvoru bila,
a do druge i čedo rodila!
Ja mu baba košulju spravila!”¹⁶*

Átok átok után

*A leányzó a folyóban fürdik:
Szoknyáját a zöld fűbe ledobta,
Ingét pedig a folyóvíz mellé.
Birkapásztor meg odalopózott,
És ellopta ingét a leánynak.
Átkozódott drenovói lányka:
Ki az, aki ingemet ellopta?
Juha elljen háromszor ezerszám!
Lovai a sík mezőt ellepjék!
Gabonája völgyben lefeküdjön,
Sarlója meg hegyen vágjon rendet!
Meghallotta a juhásztor anyja:
Ki átkozza az én pásztoromat?
Őszidőig a házamba jöjjön,
A másikig magzata szülessen!
Én meg, szüle, inget varrjak néki!”¹⁷*

¹⁶ KARADŽIĆ 1977. 272. No 529.

¹⁷ Saját fordítás.

Marina kletva

*Majka Maru kroz tri gore zvala,
kroz tri zvala, kroz četiri dala,
Mara joj se kroz devet odziva.
„Jasi l', Maro, ubelila platno?”
„Nisam, majko, ni do vode došla,
a kamo li ubelila platno!
Jovo mi je vodu zamutio;
kun' ga, majko, i ja ću ga kleti!
E da bog da te se obesio!
O zlu drvu – o mom belu grlu!
E da bog da – tavnice dopao!
Tavnica mu moja nedra bila!
E da bog da – sindžira dopao!
Sindžir bile moje bele ruke!
E da bog da – voda ga odnela!
Moja majko, na me ga nanela!”¹⁸*

Mara átka

*Marát anyja hívta hegyen által,
Három hegyen, de négyig elhallott;
Válaszolt is Mara kilenc által.
Fehérek már, Mara, mind a vásznak?
A vízig sem értem, édesanyám,
Nemhogy mindet kifehérítettem!
Mert a vizet Jovo felkavarta,
Átkozd, anyám, én is megátkozom!
Adja Isten, félakassza magát!
Egy faágra – a fehér nyakamra!
Adja Isten – tömlöcbe bezárják!
Börtönévé az én ölem váljon!
Adja Isten – láncra verve nyögjön!
A lánc legyen a két fehér karom!
Adja Isten – a víz elsodorja!
Vigye, anyám, s reám visszahozza!”¹⁹*

¹⁸ KARADŽIĆ 1977. 273. No 531.

¹⁹ Saját fordítás.

Zejnina kletva

*Vezir Zejna po bostanu vezla,
po bostanu i po đulistanu.
Majka Zejnu na večeru zvala:
„Odi, Zejno, večer večerati,
večerati sečerli-baklavu!”
Zejna majci tijo odgovara:
„Večerajte, mene ne čekajte!
Nije meni do vaše večere,
već je meni do moje nevolje:
danas mi je dragi dolazio,
i veliki zulum počinio:
po bašči mi cveće počupao,
na đerđefu svilu zamrsio.
Kun' ga majko, obe da kunemo!
Tavnica mu moja nedra bila!
Ruke moje – sindžir oko vrata!
Usta moja oči mu ispila!”²⁰*

Zejna átka

*Vezér Zejna kinn hímzett a kertben,
Kinn a kertben, meg a rózsakertben.
Anyja Zejnat vacsorázni hívta:
Gyere, Zejna, együnk estebédet,
Vacsorázd meg mézes baklavádat!
Zejna néki halkan válaszolta:
Vacsorára ne várjatok engem!
Semmi kedvem mostan vacsorázni,
Az én bajom aggaszt engem éppen:
Mert ma hozzám eljött a kedvesem,
És ellenem nagy bajt elkövetett:
A kertemben virágom kitépte,
A hímzésem selymét összetúrta.
Átkozd anyám, mindketten átkozzuk!
Az én ölem legyen a börtöne!
A két karom – nyakát leláncolja!
Az én ajkam két szemét kiszívja!²¹*

²⁰ KARADŽIĆ 1977. 274. No 533.

²¹ Saját fordítás.

Szent György-napi átok

Ha Szent-György napján esik az eső, jó termés lesz. Ennek a legendája: „Egyszer egy magyar katonagyereket (bakát) elfogtak a muszkák, és azt mondták neki, hogy nem lövetik agyon, ha megátkozza hazáját, szép Magyarországot. A legény hasznos átkot szórt hazájára: Megátkozlak Magyarország, minden évben Szent-Györgynapi esővel!” S azóta ad is az Isten minden Szent-Györgynapon esőt, a mely a gabonának csak hasznára van.²²

Szapáry gróf átka

Szapáry grófról ez a rege járja. Amikor török fogságba került, a törökök azt kívánták tőle:átkozza még Magyarországot, akkor szabadon eresszék. Szapáry letérdet, főnizött az égre, oszt ezt mondta magyarul, amit a török nem értett meg: „Az Isten verje meg Magyarországot husfėti esővė, szentgyörgyi harmattá, pünkösdi záporrá!” Züte mondik, ha pünkösdkor esik, hogy „bétéjjesűt Szapáry átka”.²³

A magyar katona átka

Ěccėr a magyar katonát ěfokta a török. A magyar katona mindėg azon törte a fejit, hugyan szabadúhatna mėg, mer má mėgunta a rabságot. Ezt a török észrevėtte, oszt mėg jobban őrszta. Ěccėr aszonta nekije:

– Te, magyar, ěn elengedlek tėgėd, ha mėgátkozod a hazádat!

Aszonta a magyar:

– Azt is mėktehetėm! Hát... vergye mėg az Isten Magyarországot szentgyörgynapi harmattal!

– Ez nem elég! – mondta a török. – Mėg máshugyan átkozd mėg!

– Hát akkor verje mėg az Isten pünkösdi záporral!

Ez sė teccėtt a töröknek.

– Nem elég! Jobban kő mėgátkozni!

A magyar katona harmaccorra aszt monta:

– A kű törje mėg a buzáját!

– Így má elengedlek! – mondta rá a török. Oszt el is engedte.

Azuta se kėvánnyunk magunknak jobbat!²⁴

²² KORITSÁNSZKY 1902. 85. No 16.

²³ BERZE NAGY 1940. III. 287.

72 ²⁴ BERZE NAGY 1940. II. 592. No 24.

Az természetesen nyilvánvaló, hogy három szerb és három magyar népköltési szöveg alapján messzemenő következtetéseket levonni kockázatos a dolgozatomban felvillantott kérdés kapcsán. Ennek ellenére néhány következtetés mégis bizonyosnak tűnik. Ezek a következők lehetnek:

1. Az átokként megfogalmazott áldásformulák vitathatatlanul azonosíthatóak a magyar és a szerb népköltészetben is. Hogy ebben a pillanatban további változatokat nem tudok idézni ismert gyűjtésekből, az vagy a magam tájékozatlanságának vagy a gyűjtések elégtelenségének tudható be.

2. Fontos azonban annak megállapítása, hogy kváziátkok felbukkannak más-más népköltési műfajokban mint szövegszervező építőelemek. Az idézett példák alapján a szerb népköltészetben a szerelmi lírában, a magyar népköltészetben a prózaepikában, pontosabban a mondaként fel fogható szövegekben bukkannak fel a példák.

3. Bár a szerb szerelmi lírából idézett példaszövegek feljegyzésének helyét alig lehet megállapítani, biztosnak tekinthető, hogy széles körben (szélesebb körben) honos szövegtípusokról van szó, amelyek a délszláv nyelvterületen sok helyütt felbukkantak; a példák egyike például Raguzában (Dubrovnik), egy másik feltehetően a boszniai vagy hercegovinai törökös délszláv népi kultúra nyomait viseli magán. További szövegek az áttekinthetetlen délszláv népköltési anyagban bizonyára előkerülhetnének.

4. A bemutatott három magyar prózaepikai szöveg szerencsés módon három egymással határos dél-magyarországi megye területéről származik. Tolnai, somogyi és baranyai példákat mutattam be, igaz, továbbiakat nem is ismerem. Hogy azonban nem véletlen éppen e három egymással határos megye területe mint a szövegek származási helye, az történelmi adatokkal támasztható alá. A somogyi és baranyai példa a törökvilágot idézi, s nyilván ide vezethető vissza a tolnai szöveg is, amelynek elmondója bizonyára aktualizálta a szöveget, s a törökök helyett muszkákat mondott, amit indokolhat feljegyzésének és közzétételének ideje (1902). Ez egyébként a legősztövérebb változat a három közül, s a népköltészet hármassága helyett (a másik két változatban három „átkot” mondanak a török fogságban lévők) ebben mindössze egyetlen „átokszöveg” kerül megfogalmazásra. Hogy az említett három vármegye a török hódoltság része volt hosszú időn keresztül, az közismert, tehát egyáltalán nem véletlen, hogy ez a mondatípus éppen erről a területről dokumentálható.

5. Hogy a szerb és a magyar példák esetében is népköltési szövegekről van szó, azt alátámasztják a bennük előforduló motívumok. Nem lehet véletlen, hogy a magyar mondaszövegekben az „átkok” tartalmi jegyei ismétlődnek, ami a szövegeket egymás változataivá minősíti. A baranyai és

somogyi szöveg – azonos módon – pünkösdi esővel és Szent György-napi harmattal, mint „istencsapásával” átkozza Magyarországot, ezek közül az egyik Szent György-i esőként megőrződött a gyenge tolnai variánsban is. A másik elmaradt, aminek oka feltehetően az adatközlő feledékenységével értelmezhető. A három változat közül az egyik – mint utaltam rá – csupán egy „átkot” őrzött meg, a másik kettőben felbukkan még „átokként” a húsvéti eső csapása, valamint a búzát törő kő, vagyis a malomkő mint „átok”. Azt persze nem tudhatjuk, hogy a népköltészet hármassága a virtuális korai változatokban egyben azonos motívumokat megfogalmazó három „átkot” jelentett-e, de nem elképzelhetetlen. Ez viszont azt jelentené, hogy a somogyi és a baranyai változat is már a regresszió útjára lépett állapotban került feljegyzésre a 20. század harmincas éveinek derekán.

6. A szerb népi lírából bemutatott példaszövegek is hasonló megállapításokat tesznek lehetővé. Ezek esetében a képlet némileg bonyolultabb, hisz a nagylányok (eladó lányok) átokként megfogalmazott áldásai két irányban azonosítható motívumkörbe tartoznak. Az egyik motívumkör a leplezetlen szexuális (testi) igény és vágyakozás témakörében fogalmazza meg az „átkokat”, a másik ettől nem túl messze távolodva a vágyott férfi anyagi (vagyoni) gyarapodása irányában fogalmazza meg „átkait”. Az ide tartozó „átokformulák” ismétlődnek vagy nagyon közeliak a példaszövegekben, ami ugyancsak nem lehet véletlen, s egymás változataivá avatja az idézett lírai szövegeket. Mindezt az alábbiak igazolják:

Az első példaszövegben (*Átok atok után*) jellemző erotikus szituáció rajzolódik ki: a férjre vágyó eladó lány a folyópartnak éppen azon a részén vetkőzik meztelenre, hányja le testi ruháit a fűre, amelynek közelében a juhászlegény legeltet, s aki ezt megfigyelheti. A leány tehát provokál, tudva tudván, hogy a juhászlegény el fogja lopni valamelyik ruhadarabját. A fürdőzés után meztelenül partra lépő leány természetesen dühös „átkozódásba” kezd, azt is tudva tudván, hogy a juhászlegény figyelni és hallja szavait. Átkai kváziátkok, melyek a juhászlegénynek minden jót, anyagi és vagyoni gyarapodást kívánnak: gazdag jószágszaporulatot és gazdag gabonatermést. Ezek tehát voltaképpen áldást mondanak a legényre, ami mögött a leány reményei és várakozása húzódik meg. E reményeket és várakozásokat az „átkokat” meghalló anya, a juhászlegény anyja szóba is foglalja, amikor a maga „átkait” fogalmazza meg: leendő menyét lát a leányban, akit fia hazahoz, és egy éven belül utódot, neki unokát szül majd. Nem véletlen az sem, hogy a leány „átkai” a szaporulatra, jó termésre vannak kihegyezve, ami mögött a testiség, a szexualitás motívuma azonosítható. Mindezt a jelzett lírai népdal nagyon finom eszközökkel mondja ki vagy csak érzékelteti, bizonyítván a népköltészet magas szintű esztétikai

minőségét. Egy erotikus népdalokat tartalmazó horvát daloskönyvben²⁵ lapozgatva felbukkant egy változat, amely pontosan az itt taglalt átokká átalakult áldásokat és kívánságokat szemlélteti. A vers utolsó négy sora – a jelképeség szintjén – kétségbevonhatatlanul erotikus töltésű, nem véletlenül használja fel illusztratív szövegegyenként egy nemrégiben megjelent monográfia²⁶, amely a népköltészet erotikus és nevetséges vonatkozásait tárgyalja. Ez a verses szöveg eredetiben és magyar fordításban az alábbi:

*Majka Maru i bije i kara:
Kučko Mare, što si dosad stala?
Majko moja, na vodi sam bila,
Na vodi me zadržao Janko.
Kuni, majko, i ja ću ga kleti:
Dabogda ga majka poželila,
Poželila, ja ga zaželila;
Dabogda mi bolom bolovao,
Prsi moje jastuci mu bili;
Dabogda mu usta ogorčala,
Na usmama ih mojim posladio;
Dabogda mu dorat pobisnio,
U mojoj se štali odbisnio;
Dabogda mu pinom zapinio,
O moje se runo otirao!²⁷*

*Marát anyja szidja és pofozza:
Szuka Máro, ily soká hol voltál?
Édesanyám, a vízparton voltam,
És a víznél Janko visszatartott.
Átkozd, anyám és én is átkozom:
Adja Isten, anyja epekedjen,
Epekedjen, én meg megkívánjam;
Adja Isten, hogy megbetegedjen,
A keblemen párnára találjon;
Adja Isten, hogy megkeseredjen,
Az ajkamon édességre leljen;
Adja Isten, lova megvaduljon,*

²⁵ MRDULJAŠ (prired.) 1980.

²⁶ KARANOVIC–JOKIĆ 2009. 19.

²⁷ MRDULJAŠ (prired.) 1980. 6. No 2.

*Istállóban hogy megszelídüljön;
Adja Isten, a habok kiverjék,
A gyapjamban hogy megtörülközzék!*²⁸

Ugyanezek a gazdagságra és gyarapodásra utaló motívumok figyelhetőek meg egy másik szerb lírai dalban, azzal, hogy annak a szövegnek motivációs rendszere lényegesen szegényesebb. Ezt a szöveget terjedelmesebb volta miatt nem fordítottam magyarra. Ebben a lírai népdalban a lányhoz tétován közeledő fiatalembert maga a lány hívja magához, amikor anyja elalszik, s az jön is, de elfelejti vadászsólyma lábáról levenni az aranyos csengettyűket, melyeknek hangjára az anya felébred, s akkor kezdődik a legény átkozása:

*Ko loṽ lovi oko dvora moga,
loṽ lovio, nogu salomio!
Jer ja nemam šćercu od udaje,
no malahnu od deset godina.
Al đevojka majci govoraše:
Kuni, majko, obje da kunemo!
Crn mu obraz – ka na gori sunce!
Sve mu polje prekrilile ovcе!
Rodila mu bjelica šenica!
A ja, majko, do godine sina!*²⁹

*Ki vadászik az én házam körül,
Ha vadászik, törné ki a lábát!
Nekem nincsen még eladó lányom,
Csak gyengécske, alig tízesztendős.
Ám a leány így beszélt anyjának:
Átkozd, anyám, mindketten átkozzuk!
Sötét legyen az egész arcéle!
Mint a hegyen ahogy a nap felkél!
A mezejét lépjék el a birkák!
Teremjen a földjén gabonája!
Esztenđőre fiat szűljek néki!*³⁰

---

²⁸ Saját fordítás.

²⁹ KARADŽIĆ 1977. 273. No 530.

³⁰ Saját fordítás.

A leány tehát ugyanazt kívánja „átkaival”, mint az előbb idézett példában. Anyja átka persze igazi átokformula („törné ki a lábát”). Maga a példaszöveg (címe: *A leány átka*) egyébként sajátos dokumentuma a szinkretizmusnak: a lányhoz tétován közeledő fiatalember „udvart” kíván építeni, hogy közelebb kerüljön a „nagyon szép” leányhoz, közben vadász-sólyommal vadászik. Ez a világ a középkort idézi, mégpedig az előkelő nemesi világot, s ezzel éles ellentétben van a leányka vágyvilága, mely a paraszti értékrendet jeleníti meg: a gyarapodást és gazdagságot a jószág szaporaságában és a gabonatermés bőségében képzelel el. Az a benyomásom, hogy egy korábbi (korai) népdalszöveghez csapódott hozzá a későbbi, kváziátkokat tartalmazó részlet.

Előkerült ennek a szerb lírai népdaltípusnak még egy változata, amelyben a házasságra vágyó leány látszólag átkok özönét zúdítja a fiatalemberre, közben kváziátkokról van szó, amelyek a vágyott jövődóbeli anyagi (vagyoni) gyarapodását fogalmazzák meg áldás formájában. Ebben a variánsban a motivációs helyzet úgy fogalmazódik meg, hogy a táncoló (körtáncot járó) legény az ugyanabban a táncban részt vevő leánynak úgy fejezi ki közeledési szándékát, hogy a tánc hevében „véletlenül” odakap, és elszakítja a lány dukátokból kirakott nyakláncát. A lány reakciója erre, hogy a maga módján csatlakozik anyja átkozódásához:

*Kuni, majko, i ja ću ga kleti;
Crn mu obraz kao žarko sunce,
A gr'oce kao mjesečina,
Tavnica mu moja njedra bila,
Tri put mu se ovce hiljadile,
Tri put ovce, četiri jaganjci,
A čele mu nebo premrežile,
A koze mu goru salomile,
A krave mu selo preglušile,
Čobani se igre naigrali.³¹*

*Átkozd anyám, én is megátkozom;
Mint a napfény, képe sötét legyen,
Toroka pedig mint a holdvilágé,
Tömlöcévé az én ölem váljon,
A juhái háromszor elljenek,
A juhái, bárányai négyszer,*

³¹ PRODANOVIĆ 1925. 60–61. No 81.

*Méhecskői eget behálózzák,
Kecskői meg hegyet legázolják,
Marháit meg a falut felverjék,
A pásztorok maguk kitáncolják.*³²

Ebben a szövegben az átoknak álcázott áldások sokkal nagyobb sorozata fogalmazódik meg, mint az eddig idézett dalokban, bár az „átkok” egy része ismétlődik.

Egyébként ez a változat és a főntebb teljes szövegében idézett (és magyarra fordított) másik két lírai népdal (a *Mara átka* és a *Zejna átka*) még egy tanulsággal szolgál. Ebben a három változatban valami egészen más felfogása jelenik meg a „széptevésnek”, mint az előbbieken részletében idézett és tartalmilag ismertetett variánsban. Úgy is mondhatnánk, hogy a potenciális jövőbeli legény közeledési szándékát balkáni felfogás szerint férfias akcióval fejezi ki: felzavarja a vizet a vásznat fehéríteni menő eladó lány előtt, kertjében kitepi a virágokat, és összetúrja a hímző lány selyemszárait, tánc közben elszakítja a lány nyakláncát. A lírai dal hősnője ezt érti, és a maga módján válaszol is rá: átkozza a „gonosztett” elkövetőjét, átka azonban voltaképpen áldást mond a potenciális jövőbelire, anyagi és vagyoni gyarapodást kíván neki. Az utolsóul idézett „átkok” között beszüremlettek a testiségre vonatkozó kváziátok-szövegek is.

A „széptevésnek” ez a módja éles ellentétben áll azzal a szöveggel, amelyben a közeledni próbáló fiatalember a vágyott leány közelében „udvart” kíván építeni, ruházatát feketére kívánja festeni, s közben sólymával vadászik a lány közelében, szerelmében epedve. Ez az epekedő szerelmi vallomás a középkori nőtisztelet nyomait viseli magán, s teljesen idegen a bemutatott többi lírai dalban szereplő balkáni közeledésmód akcióitól. Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy a *Leány átka* című változat bevezető, látszólagos motivációs része teljes kollízióban áll az ének második részével, amely a leány „átkait” tartalmazza. Ez a változat máskülönben az egyetlen az itt bemutatottak közül, amelynek feljegyzési helyéről a közzétevő Vuk Karadžić adatot közöl. A cím alatt az is szerepel, hogy *Od Dubrovnika*, vagyis *Raguzából való*. Ez nagyon fontos adat, hisz ennek a városnak környékén bukkant rá Valtazar Bogišić a bugaršticáknak nevezett hosszúsoros énekek nagyobb részére, melyek a középkor világát idézik, s alapvetően eltérnek verselési és tartalmi tekintetben a délszláv népköltészetben később egyeduralkodóvá váló szerbus manier (epikus tízes, deseterac) versmértékében megvalósuló epikus és lírai népköltészettől, amelynek sorába idézett szerb népdalaink is tartoznak.

A másik két bemutatott szerb lírai népdal (a *Mara átk*a és a *Zejna átk*a) szövegében az „átkok” a leányok testi vágyakozásának kifejezői. Az egyik szövegben csak a lány átokká álcázott vágyai fogalmazódnak meg, a másikban (*Mara átk*a) az anya és a lány átkozódása egymással párhuzamosan, szinte egymással felelve olvasható: az anyai átok valós, a leányé kváziátok. A két szerb példaszövegben a kváziátkok egy része azonos megfogalmazású, ami arra vall, hogy e lírai dalok egymás változatai.

7. A bemutatott és érintőlegesen értelmezett szerb és magyar példák azt sugallják, hogy a szerb lírai népköltészetben és a magyar népi prózában (mondakincsben) a tárgyalt alkotásoknak gazdag változatsora létezhetett, s nem is biztos, hogy kizárólag az említett két népköltési műfaj keretében. Nem lehetetlen, hogy a magyar népköltési gyűjteményekben ott lappanganak a változatok, csupán eddig nem figyelt fel rájuk senki, főleg az alig kutatott magyar átokkultúra alig ismertsége miatt.

8. Ha ennek a tájékoztató szándékú dolgozatnak nem is lesz más eredménye, mint felszínre hozni az eddig ismeretlen vagy lappangó változatokat, illetve felhívni a figyelmet a tárgyalt kérdéskörre, máris érdemes volt közzétenni.

Irodalom

BERZE NAGY János

1940 *Baranyai magyar néphagyományok I–III*. Pécs

JUNG Károly

2009 Köznapi és parlamenti átkok. A recens balkáni (szerb és montenegrói eredetű) átokkultúra néhány jelenségéről és irodalmáról. *Híd* 73(2009) No 11–12. 23–48.

KÁLMÁNY Lajos

2009 *Magyar hitvilág*. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette Péter László. Szeged–Pécska

KARADŽIĆ, Vuk St.

1977 *Srpske narodne pjesme*. Knjiga prva. Beograd

KARANOVIC, Zoja–JOKIĆ, Jasmina

2009 *Smehovno i erotsko u srpskoj narodnoj kulturi i poeziji*. Novi Sad

KNEŽEVIĆ, Milivoje V. (izbor)

1957 *Antologija narodnih umotvorina*. (Srpska književnost u sto knjiga 7.) Novi Sad–Beograd

KORITSÁNSZKY Ottó

1902 Tolnamegyei népbabonák. *Ethnographia* 13(1902) 84–86.

- MRDULJAŠ, Igor (priređio)
 1980 *Kudilja i vreteno*. Erotske narodne pjesme. Zagreb
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
 1977 *Magyar Néprajzi Lexikon I*. Budapest
- PERIĆ, Dragoljub
 2006 Kletva: poetska vrsta i(li) retorički žanr. In: *Žanrovi srpske književnosti. Zbornik broj 3*. Novi Sad, 2006. 67–85.
- PEŠIĆ, Radmila–MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ, Nada
 1984 *Narodna književnost*. Beograd
- PÓCS Éva (szerk.)
 2004 *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. (Tanulmányok a transzcendensről IV.) Budapest
- PRODANOVIĆ, Jaša
 1925 *Ženske narodne pesme*. Antologija. Beograd
 1932 *Naša narodna književnost*. Beograd
- SAMARDŽIJA, Snežana
 2007 *Uvod u usmenu književnost*. Beograd
- SOLYMOSSY Sándor
 1943 A kimondott szó varázsereje. In: *A magyarság néprajza IV. Szellemi néprajz II*. Budapest, 1943. 322–324.
- VOIGT Vilmos (szerk.)
 1998 *A magyar folklór*. Budapest
- ŽIVKOVIĆ, Dragiša (gl. urednik)
 1992 *Rečnik književnih termina*. Drugo izdanje. Beograd

Kényszerhelyzetben árnyalatokért

Az áprilisi *Híd* és a körülmények

4.

Vajon Sinkó szereplése után – a várakozásnak megfelelően – csillapodtak-e a kedélyek? Látszatra igen. A fiatal írók ezután már a *Híd*-ban is simán szerepeltek. 1950 második felében az *Ifjúság Szavában* sem jelent meg kirívó, polémiára ingerlő szöveg. A fiatal írók természetesen továbbra is a korábbi szellemben írták verseiket, elbeszéléseiket, kritikáikat, esszéiket. Most már emiatt senki rájuk sem hederített. A *Híd*-ban ez a fél esztendő alatt három kiváló, széles látókörű szerzőre valló esszé jelent meg, kettő Sinkótól, egy pedig Lőrinc Pétertől. Azért említettem meg őket, mert különös módon ugyan, de mégis a témánkhoz tartoznak. Aligha volt ugyanis véletlen, hogy Sinkó nem korábban, nem is később, hanem épp a fiatal írókkal történt beszélgetést követően, a *Híd* 1950-es évfolyamának júliusi számától kezdve tartotta fontosnak több folytatásban közölni *Kulturális örökség és szocialista realizmus* című, horvátul már régen, előbb folyóiratban, utóbb könyvben is megjelent esszéjét. Ez az esszé, amely Sinkó akkori ars poeticáját tartalmazta, részint utólag hitelesítette a szerzőt a magyar olvasó előtt a fiatal írókkal lebonyolított beszélgetésre, részint pedig magas szinten követendő utat sugalmazott a fiatal írók számára, akik azonban Sinkó szövegében akkor korántsem láttak követésre érdemes ars poeticát.

Mit írt Sinkó a *Kulturális örökség és szocialista realizmusban*? Érvéleése szerint mindazok az ellenvetések, amelyek polgári értelmiségiek részéről a szocialista realizmus ellen elhangoznak, három tételben foglalhatók össze: a művészet csak a művészi alkotásokból eredő törvényszerűségekhez, s nem a művészetten kívül álló – társadalmi – kívánalmakhoz igazodhat; a korszakalkotó művek megalkotásában nélkülözhetetlen szerepe van a művészi képzelőerő spontaneitásának, a művészet társadalmi szerepéből fakadó követelmények viszont ennek a spontaneitásnak a rovására mennek; a szocialista realizmus követelményei „korlátozzák a művész átfogó képes-

ségét, megfosztják őt egyéniségétől, egyenruhába bújtatják a művészetet”. Sinkó a világirodalom legragyogóbb műveinek – kezdetektől napjainkig – a fenti tételekre vonatkozó aspektusait elemezve, külön-külön cáfolta mind a három tételt, s ezzel a szocialista realizmust úgy tüntette fel, mint-ha a világ művészetének egyenes vonalú fejleménye volna.

Berzenkedtem a Sinkó keltette látszat ellen, s homályosan arra az álláspontra jutottam, hogy Sinkó megírta a szocialista realizmus legigényesebb apológiáját. Benyomásomat az *Iffúság Szava* szerkesztőségében elmondtam Tománnak, aki egyetértett velem, s egy legyintés kíséretében értsemre adta, hogy Sinkó ezt az esszét horvátul még 1947-ben közzétette, akkor még volt benne egy idézet Sztálintól is, sőt a Szovjet Kommunista Párt hivatalos történetéből is, amit a mostani magyar szövegből természetesen törölt. Ezt akkor készpénznek vettem, most azonban utánajártam a dolognak. Tomán természetesen igazat mondott. Csak hogy a törléssel Sinkó nem írta át az esszét, a törölt rész eredetileg is kilógott a szövegből. Mostani olvasáskor homlokegyenest másnak láttam Sinkó esszéjét, mint 1950-ben. Sinkó voltaképpen már 1947-ben revízió alá vette a szocialista realizmus tanát. Kész csoda, hogy nem támadták meg érte, hiszen már 1947-ben sokkal inkább leépítette azt, mint Petar Šegedin a Jugoszláv Írószövetség II. Kongresszusán, 1949 decemberében tette. Sinkó csak azt tartotta meg a szocialista realizmusból, ami meglátása szerint összhangban volt a világirodalom legnagyobb műveiből adódó némely sajátossággal. Az általa itt prezentált szocialista realizmus köszönő viszonyban sem volt Gorkij sületlenségeivel.

A másik kiemelkedő esszé Lőrinc Péter *Pártszerűség és hazafiság* című műve. Ugyancsak a *Híd* 1950-es évfolyamának júliusi számában jelent meg. Lőrinc részletesen és alaposan taglalta benne a Lukács György ellen Budapesten épp folyamatban levő hajsztát. Az elemzést a szereplőkhöz és műveikhez fűződő, még az első világháború idejébe visszavezető élményeivel fűszerezte. Azt is elmondta, Lukács fiatalkori esztétikai műveit, közöttük a *Die Theorie des Romanst* Jugoszlávia lerohanása után, jugoszláv katonatisztként, németországi hadifogolytáborban volt alkalma élvezettel újraolvasni. Legfőképpen Rudas László támadásával foglalkozott, aki Lukács ellen a kampányt megindította, majd Révai József kritikájával, aki Lukács bevádolásában igyekezett Rudason is túltenni. Lőrinc felsorolta, mi mindent hánytorgattak fel Lukácsnak, még a hajdani idealista korszakát is, s mivel vádolták, kezdve azzal, hogy félremagyarázta Lenint is, Engelst is, meg hogy rosszul értelmezte, sőt lebecsülte a szocialista realizmust, nemkülönben a népi demokráciát is, nem tekintvén azt a proletárdiktatúra egyik formájának. Lőrinc részletesen prezentálta azokat a

bonyodalmakat, amelyek a népi demokrácia értelmezése körül a sztálini politika pálfordulásai következtében kialakultak. Gondosan leírta, miként értelmezte Lukács a szocialista realizmust. Lőrinc szemére vetette Rudasnak – akit ő „1907-es kiállása miatt” nagyra becsült –, hogy megengedhetetlen módszerrel, „szavak megneemtésére, kihalászására, vagy a legjobb esetben is – csonka idézetekre” hagyatkozva oktalanul ellenséget fabrikált a marxista íróból, miközben Rudas is tudván tudhatta, hogy Lukács személyében „a legnagyobb élő esztétáról, annak írásairól van szó”. Lőrinc szerint az volt Lukács ellen a legsúlyosabb vádpont, hogy nem állította a szovjet írókat példaképül a magyar írók elé, illetve csupán a nyugati írókkal foglalkozott, azok közül kerültek ki a példaképek, s ezzel a hazafiatlanság, a kozmopolitizmus bűnébe esett. „»Ezt a szovjetellenes hazafiatlan irányt tudvalevően kozmopolitizmusnak nevezik« (Társ. Szemle). Így támadja bizony Lukácsot Rudas és talán észre sem veszi, mit mondott – írta Lőrinc –. Azt t. i. hogy az a **magyar** író, aki nem foglalkozik **szovjet írókkal**, az – hazafiatlan és kozmopolita. Mi ugyan valahogy megfordítanók ezt a mondatot és azt neveznök hazafiatlannak magyarban, aki a magyart mellőzné és esetleg azt kozmopolitának, aki magyarságát elhanyagolva csak a szovjetirodalom előtt gyújtana tömjént.”

Sinkó Ervin fél évre rá, a *Híd* 1950-es évfolyamának decemberi számában *Hazugságok és igazságok* című esszéjében – ez a harmadik kiemelkedő esszé – ugyancsak a Lukács György elleni hajszáról írt. Már a bevezető részben szóba hozta Lőrinc Péter (*Híd*ban megjelent) esszéjét, s bár elismerte, hogy „egész sor értékes megjegyzést fűz a Lukács elleni per anyagához”, felrótta neki, miszerint „helyenként abba a hibába esik, hogy Lukács támadóinak jogos bírálása, nála Lukács apológiájába csap át”. Ehhez egy nagy horderejű mondatot ragasztott: „Lukács vádlóival szemben odáig ragadtatja magát, hogy Lukácsról mint »a legnagyobb élő esztétáról« beszél.” Nekem Fehér Ferenc hívta fel a figyelmem arra, hogy most meg Sinkó el akarja vitatni Lukács Györgytől a legnagyobb élő esztéta rangját. Képemben az is benne van, hogy Fehér – mint annyiszor – hosszú ujjaival dobolt az íróasztalán. Láthatlanból az volt a gondolatom, hogy Sinkó talán rivalizál Lukáccsal. Mindaddig egy sort sem olvastam Lukácstól, de ez elég volt számomra ahhoz, hogy a Grobljanska utcai József Attila művelődési egyesület kölcsönkönyvtárából beszerezzem *Irodalom és demokrácia* című, leginkább vitatott művét. Átrágtam magam rajta, de akkor még nem lettem tőle okosabb. Mindazonáltal attól kezdve Lukácsnak mind nagyobb tisztelője voltam. A *Hazugságok és igazságok* mostani olvasása után viszont úgy vélem, Sinkó egy olyan művet írt meg, amilyent a fiatal ironemzedék tagjaival történt beszélgetése alkalmával a vajdasági

magyar író feladataként említett. Merthogy – szerinte – a magyar író most csak Jugoszláviában írhat szabadon, s majd ha idő múltán a most sanyarú körülmények között élő magyarországi magyarok megkérdézik tőle, élt-e ezzel a szabadsággal, legyen mit az asztalra tennie.

Sinkó a *Hazugságok és igazságok*ban rámutatott, hogy 1943 nyarán Moszkva a nyugati szövetségesek bizalmának megnyerése és annak érdekében, hogy saját népfront-politikáját nyugati országokra is kiterjeszthesse, feloszlattatta a Kommunista Internacionálét. Ugyanakkor szélnek eresztette a magyar kommunista pártot is, s helyébe Magyarországon megalakíttatta a Békepártot, azt remélve, hogy az majd, miután maga köré gyűjti a békeszeretők széles körét, siettetni fogja Magyarországnak a fasiszta táborból való kiválását. Ellenkezőleg, a magyar nép még 1944. október 15-én, Horthy kiugrási kísérlete alkalmából sem tudott – s itt Sinkó Rákosi Mátyást idézte – „arra az útra lépni, melyen előtte a románok, a bolgárok, a finnek elindultak”. Természetesen Sinkó feltette a kérdést, nem volt-e a párt feloszlata téves politika, nem érthette volna-e el a magyar kommunista párt nyílt harccal legalább azt, „hogy Magyarország népe maga is valamicskével hozzájáruljon a fasizmus bukásához s hogy a fasizmus e nép számára ne csupán szörnyű nemzeti összeomlást, hanem szubjektíve is akart és megértett forradalmi felszabadulást jelentsen”. A Moszkvából hazaszállított, időközben felújított, az otthoniakkal együtt százötven tagot számláló magyar kommunista párt 1945-ben az országban senki másra, egyedül a győztes, megszálló Vörös Hadsereg, az ország népe szemében ellenséges, idegen hatalomra támaszkodhatott. Természetesen az volt a leghőbb vágya, hogy szervezete mielőbb gyökeret verjen az ország népének a soraiban. Ennek érdekében Moszkva utasítására az adott körülményekhez való legmesszebbmenő „hozzásimulás” politikáját követte. A „hozzásimulás” – természetesen Moszkva kezdeményezésére – még a Szovjetuniótól való distancia látszatát is magában foglalta. Például a magyar kommunista párt III. kongresszusán, 1946 szeptemberében küldöttséggel képviseltették magukat a jugoszláv, a román, az osztrák, a dán, a finn, az angol, a svéd, a francia, az olasz és a lengyel kommunista pártok, de nem a szovjet párt. Se Rákosi, se Révai, egyetlen szónok egyetlenegyszer sem említette Sztálint. Ha említették a nevét, nem fűztek hozzá semmilyen titulust. A jegyzőkönyv szerint a felszólalók Titót dicsérték, az ő barátságával dicsekedtek, rajta keresztül igyekeztek népszerűsíteni a népi demokráciát.

„Ezzel a politikai taktikával természetesen összhangban volt a párt akkori irodalompolitikai vonala is – írta Sinkó. – S épp ezért akkor a párt, mint saját irodalmi nézeteinek és törekvéseinek legfőbb és hivatalos tolmá-

csát, Lukács Györgyöt állította előtérbe, a tudóst és a kritikust, akit épp az európaisága, nem a kommunista, hanem az egykori heidelbergi presztizse kitűnően képesített éppen erre a pártvezetőség szemében kardinális fontosságú propagáló és toborzó szerepre.” Hozzáadta még, hogy Lukács a pártpolitikával összhangban ez időben tartotta meg azokat az előadásait és írta meg azokat a tanulmányait, amelyeket 1947-ben *Irodalom és demokrácia* címmel kötetbe gyűjtve a magyarországi kommunista párt adott ki. „Ha valaki tanulmányozni kívánná, hogy milyen ferde, sőt megalázóan lehetetlen helyzetbe kerül a forradalmi párt, mely nem saját népére, hanem kizárólag valamely ellenséges megszálló hadseregre támaszkodik – ha valaki élő példán akarja szemlélni, hogy mennyire nem pótolja s nem pótolhatja egy nép életében a forradalomért vívott harcot a leghatalmasabb »felszabadító« hadsereg sem – ha valakit érdekelnek a taktikázásnak, a ravaszkodó, másokat is, önmagát is csaló, öntudatlan vagy tudatos óvatos megalkuvásoknak frappáns példája – egy szóval, mindenkinek, aki kíváncsi arra, hogy kerülhet kitűnő és nagyképességű ember abba a helyzetbe, hogy elvek nevében elvtelen politikát űzzön, az erre érdekes és bőséges anyagra fog találni Lukács György – egyébként gondolatokban és megismerésekben gazdag – »Irodalom és demokrácia« című könyvében.”

Sinkó elég kíméletlenül fogalmazott. De még egyet csavarintott mondanóján. „Ennek az igazságnak a helyes megállapításával azonban igazságtalanságot követnénk el Lukács György személye iránt. Éspedig azért, mert Lukács György könyve nem az ő személyes magatartását tükrözi. Ez a könyv a magyar kommunisták akkori politikai vonalának, helyesebben, annak a politikának a hű dokumentuma, melyet Moszkva előírása szerint érvényesítettek a magyar kommunisták Magyarországon. Ezt az igazságot azonban ma senkinek se szabad Magyarországon hangosan kimondani, legkevésbé magának Lukács Györgynek. Ha ő védekezik, úgy kell tennie, mintha ő is azt hinné, hogy az ő személyes magatartásáról és nem a pártja akkori politikájáról van szó.”

Valóban igazat mondana Sinkó azt állítva, hogy Lukács könyve, még ha pártjának politikáját fejezte is ki, nem tükrözi az ő személyes magatartását is? Miért degradálta ennyire Lukácsot?

1950-ben Horváth Márton, Rudas László, Révai József és sokan mások azt löcsölték rá Lukács Györgyre, hogy 1946-ban helytelenül értelmezte a népi demokrácia fogalmát. Sinkó idézte mind Lukács, mind Révai József, mind Varga Jenő neves közgazdász megfogalmazását erről a szovjet agymányról, nevezetesen a népi demokráciáról, sőt a magyar kommunista párt kiáltványának ide vágó részét is, amelyet III. kongresszusa alkalmából tett közzé. Azok mind úgy hasonlítottak egymásra, mint tojás

a tojásra. Most Lukács értelmezését idézem, alább, a következő idézetben olvashatjuk majd Révai értelmezését is. „A népi demokrácia gazdaságpolitikájában – idézte Sinkó Lukács Györgytől – a kapitalizmus megszüntetése nem szerepel, mint kitűzött cél. De igenis szerepel annak az egyeduralomnak a megtörése, melyet a monopoltőke – a nagybirtok és nagytőke hatalmát egyesítve – nálunk gyakorolt.” Sinkó végül feltette a kérdést: „Vajon lehet-e messzebbmenő a lojalitás hiánya, lehet-e másnak minősíteni, mint durva képmutatásnak, ha Révai József 1950-ben a »Társadalmi Szemle« 3–4. számában nem a magyar kommunista pártot és saját magát, hanem – Lukács Györgyöt bírálja a népi demokráciának hamis felfogásáért? Az a Révai, aki, mint láttuk, 1946-ban a párt III. kongresszusán azt mondja a népi demokráciáról, hogy az »nem számolja fel, hanem bizonyos értelemben megerősíti a polgári életformát«, ez a Révai 1950-ben szemére veti Lukácsnak, hogy »hamis nézetei voltak a népi demokráciáról és e hamis nézetek szabták meg a népi demokrácia irodalmáról való elméletét.«” Sőt Révai – Sinkó idézete szerint – ezt is a fejére olvasta Lukácsnak: „Lukács elvtárs egy átmeneti és ideiglenes periódust abszolút és végleges rendnek fogott fel, úgy tekintette tehát, hogy a népi demokrácia, mint ilyen, ellentétben a polgári (»formális«) demokráciával megmaradhat és állandó lehet a kapitalizmus talaján. Hogy ez a nézet teoretikusan abszurd és a gyakorlatban káros és opportunistikus, nem szorul bizonyítékra.”

Lukács önkritikájában elmondta, hogy 1946-ban is érezte, ma megvilágos számára, hogy „nem egy esetben” túlságosan messzire ment a „hozzásimulás”-ban, s ebből ideológiai zavarok támadtak. De azt is hangoztatta, ma is meg van győződve arról, hogy számos kérdésben helyesen cselekedett. Sőt szembeszállt Rudassal, fejére olvasta személyes rosszindulatát és a ferdítéseket. „Leggyakrabban nem az én valóságos nézeteim ellen szállt síkra – írta Lukács –, hanem egy fantóm ellen, amelyet ő maga konstruált.” Miként látta Lukács a „hozzásimulás”-t? „Arról volt tehát szó – idéz Sinkó Lukács önkritikájából –, hogy tisztásokat vágjunk a jövő útjai számára és e munka részére értelmiségünket és íróinkat megnyerjük; megértessük velük, hogy ez a leszámolás a múlttal az ő saját – anyagi és szellemi érdekük. Ezt a tisztázási folyamatot megnehezítette az, hogy a Magyarországon lejátszódó, szociális tartalmában forradalmi átalakulás viszonylag békésen folyt le. A véres polgárháború be nem következése rendkívül meggyorsította gazdasági és kulturális fejlődésünket, ugyanakkor azonban – éppen az értelmiségben – nem kényszerített ki határozott állásfoglalásokat, lehetővé tette az értelmiség számára lavírozni az igen és a nem között.”

Sinkó ekkor forradalmi hevületében kétszeresen meghazudtolta Lukácsot. Egyfelől az orra alá dörgölte, hogy csak féligazságot mondott, hi-

szen elhallgatta, hogy mindazt, amit írt, a kommunista párt áldása kísérte, a kritika tehát a kommunista pártnak is címezendő. Az egész igazság az lett volna – így Sinkó –, ha Lukács kimondja: Rákositól Révaiig „moszkvai utasításra a párt minden vezetője nemcsak »túlságosan hozzásimult« a fasiszta ideológiában felnevelkedett magyar értelmiséghez és írókhoz különösképpen, hanem valósággal udvaroltak és hízelegtek nekik, megtagadva minden forradalmi és marxista ideológiai következetességet”. Itt már meg kell állnunk egy pillanatra. Legalább összetört-e Sinkó tolla, midőn azt írta, hogy a magyar értelmiség an bloc fasiszta ideológiában nevelkedett fel? És vajon mit kellett volna még „marxista ideológiai következetesség” jogcímén a magyarországi értelmiségekkel tenni? Kukoricára térdepeltetni őket? Másfelől Sinkó azt állította, Lukács nem mondott igazat, mert az értelmiségnek még lavíroznia sem kellett: „Lukács itt féligazságokat mond, mert az egész igazság úgy hangzana, hogy a kommunista párt volt az, amely még csak lavírozásra se kényszerítette akkor az értelmiséget, hanem például olyan exponált ellenforradalmi ideológusokat is, amilyen például Szekfű Gyula volt, az antiszemita magyar imperializmusnak ez a szellemi előharcosa, az új Magyarországnak nemcsak megtűrt relikviája, hanem a magyar köztársaság moszkvai nagykövete lehetett.” Vajon csakugyan ilyen szimpla volt Szekfű Gyula szerepvállalása, amilyenek Sinkó feltüntette?

Itt egy kis kitérőt teszek. Csak az 1970-es évek második felében értettem meg Szekfű Gyula és Németh László sajtóságos, ellentmondásokkal át-átszótt életútját, s fogtam fel mindkettőjük életművének történelmi jelentőségét. Az Osztrák–Magyar Monarchiának mint nagyhatalomnak az összeomlása és a történelmi Magyarországnak a feldarabolása halaszthatatlan választ követelt a magyarországi értelmiségtől arra nézve, mi vezetett a katasztrófához, s a továbbiak során merre keresendő a kiút. A magyar értelmiség soraiból igen sokan igyekeztek ezt megválaszolni, a legátfogóbb koncepciójú, legkarakteresebb választ azonban mind a múlt átértékelése, mind a jövőkép tekintetében – elképzelésük téves, sőt irreális szegmentumai ellenére – Szekfű Gyula és Németh László adta. Egymással is, neves kortársaik egész sorával is parázs vitába keveredtek, majd történészek nemzedékei évtizedeken át, mindmáig szembesültek a feladattal, hogy műüket újabbnál újabb szempontból felmérjék, újraértékeljék, helyüket valamiképpen kijelöljék. Rá kell mutatni: nem véletlen, hogy a fentebbi kérdés és a reá adott válasz évtizedeken át – olykor lappangva, olykor fellobbanva – a magyarországi szellemi élet homlokterében volt. A vajdasági magyarok szellemi életét – kultúráját? – viszont alig érintette. A legújabb kitűnő mű, amelyben sajtóságosan ugyancsak sor került Szekfű és

Németh történelmi helyének kijelölésére is, Romsics Gergely *Nép, nemzet, birodalom* című, 2010-ben megjelent könyve.

Szekfű *Három nemzedék* című munkája okán *Korszellem és tudomány* című, 1988-ban megjelent könyvében Lackó Miklós is – akárcsak Sinkó – „az ellenforradalom ideológusá”-nak nevezi szerzőnket, de azután egy külön fejezetet szentel Szekfű antifasiszta korszakának. A *Három nemzedékről* azt állítja, hogy „mint Szekfű minden 1919–1924 közötti írásának, kétségtelenül volt a szélsőjobboldali ellenforradalommal szembeni éle is – ő és tudós társai aktivizálódásának egyik ösztönzője az a törekvés volt, hogy ne a fajvédő szélsőjobboldal váljék az új rendszer ideológiai hegemonjává”. Szekfű 1927-től, megalapításától kezdve 1938-ig szerkesztője volt a *Magyar Szemle* című konzervatív folyóiratnak, amelyet – ugyancsak Lackó szerint – „a konszolidált bethleni rendszer mérvadó értelmiségi köreinek ideológiai irányítására” hoztak létre. Lackó ezt az időszakot nevezte Szekfű antifasiszta korszakának. Pontatlanul, hiszen továbbra sem szűnt meg antifasiszta lenni. Elég nagy korszak ahhoz, hogy Sinkó is ráébredhessen Szekfű antifasiszta létére, ha akár kortársként, akár utólag figyelemmel kíséri a magyarországi szellemi élet két háború közötti alakulását. Szekfű 1933-ban a *Három nemzedék*hez hozzáírt még egy fejezetet a következő címmel: *És ami utána következik*. Lackó szerint ebben „az új zárófejezetben Szekfű határozottan elutasítja a német fasizmust, s némileg – de csak némileg – nagyobb helyet szentel a szociális reform gondolatának”. Voltaképpen észrevételeket fűzött benne a Horthy-féle neobarokk zökkenőihez. Szekfű ezt követően, a Gömbös-féle reformkorszak bizonytalanságai után, „1935-1936-ban tudatosítja magában igazán az új világhelyzetet s a Magyarországot fenyegető új veszélyeket”. Elgondolkoztató Lackónak ez a kitétele: „Szekfű nem azért lett náciellenes, mert – ahogy Németh László gondolta – a náciizmus egyszerűen keresztülhúzta Habsburg-hű restaurációs elgondolásait, hanem mert – nézetei minden korlátja ellenére – antifasiszta volt, s a magyar nemzeti függetlenséget látta veszélyben.” Majd így folytatta: „1936-tól írásaiban – különösen a *Magyar Nemzet*be írt publicisztikai cikkeiben – egyre nagyobb helyet kap az állami omnipotencia, a diktatúra bírálata, a fasiszta barbárság elítélése, a végletes politikai irracionális kritikája, az elvadult antiszemitizmus elleni tiltakozás, a vallásos humanizmus, a ráció tisztelete, korábbi antiliberalizmusának lassú és fokozatos visszavonása.” 1941-ben a *Népszava* karácsonyi számában is – amelyben felkérésre más neves szerzők is szerepeltek – kertilés nélkül hangot adott antifasiszta nézeteinek. Az út végpontjának Lackó azt a cikksorozatot tartja, amelyet Szekfű 1943 végén és 1944 elején *Valahol utat vettünk* címmel a *Magyar Nemzet*ben közölt.

1945 áprilisában – kevéssel a II. világháború befejezése előtt – Szekfű előadást tartott a pedagógusok szakszervezetében, ahol – Glatz Ferenc szerint, aki bevezető tanulmányt írt Szekfű *Forradalom után* című művének 1983-as kiadása elé – „szakállasan, tarisznyával a kezében volt tanítványainak, olvasóinak arról beszélt, hogy minden összeomlott, fel kell adnunk régi eszményeinket Szent István Magyarországaról, a magyarság vezető szerepéről a Kárpát-medencében”. Szekfű 1946 januárjától 1948 szeptemberéig volt Magyarország moszkvai követe, majd nagykövete. Miután Magyarország parlamentje 1947 júliusában ratifikálta a nagyhatalmakkal február 10-én kötött békeszerződést, Szekfű Moszkvában hozzáfogott *Forradalom után* című művének megírásához, melyhez első fejezetként hozzátartozta a *Valahol utat vétettünk* című tanulmányt. „Miért érezte úgy, hogy noha otthon nagy ellenzésre fog találni a mű, azt mégis meg kell írnia? – tette fel a kérdést Glatz. – Milyen történetírói magatartás szülte ezt az önkritikus, a nemzeti sorskérdéseket belső szenvedéllyel végiggondoló történetírói hangot, amelyben e könyv íródott?” A válasszal azonban adós maradt.

A *Forradalom utánban* – természetesen újraolvastam – Szekfű leírta, hogy az elvakult uralkodó elit józan cselekvésre való képtelensége és a hatékony ellenállásra alkalmatlan középosztály, illetve értelmiség nemtörődömsége következtében a magyar állam összeomlott, a társadalom szétszűllött, úgyhogy a nemzet számára kiútként, mentsvárként csupán a forradalom maradt. A megszálló Szovjetunióknak köszönhető, hogy ez a forradalom nem az utcán, anarchiába fulladó vérengzéssel, hanem a parlament tárgyalótermében mehetett végbe. Szekfű megértéssel írt arról is, hogy a Szovjetunió zavartalan biztonsága érdekében Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon meghatározott körökre vonatkozóan a szabad egyesülési jog s más emberi jogok valamelyest csorbát szenvednek. A Szovjetunió nagylelkűségének tudta be, hogy nem kényszeríti rá kis szomszédjaira saját proletár diktatúráját; az, amit saját országukban létrehozhatnak, különbözik a nyugati demokráciától, Szekfű keleti demokráciának nevezte. „Szekfű nem titkolja: ő nem marxista – írta Glatz a fentebb említett bevezető tanulmányban –, sőt, a forradalmat, a keleti demokrácia kialakítását és megőrzését azért tartja szükségesnek, mert ezt a nemzet továbbélése egyetlen lehetőségének látja.” De Glatz ezt a kijózanító mozzanatot is felidézte: „Ahogy azonban halad előre a könyv fejezeteivel – első részét 1947 nyarán, az utolsó fejezetet már az 1947. évi választások után, tehát októberben írja – mindinkább veszít optimizmusából: az új formák, azaz az új társadalmi berendezkedési formák keresésében – az utolsó fejezetben – már teljesen elbizonytalanodik. Egy év múlva pedig,

1948 végén, amikor már itthon mellőzött ember, magára hagyva, betegen, öregemberként él, ha egy-egy tanítványa meglátogatja, csak lemondóan mormogja: ami itt történik, ahhoz nekünk semmi közünk.” Tudni való, hogy azt a népi demokráciát, amelynek állítólagos hamis értelmezése miatt Lukácsot meghurcolták, s amiről Sinkó 1950 végén a *Híd*-ban írt, Szekfű a *Forradalom után*-ban „keleti demokrácia”-ként agyondicsérte. Lukácsot meghurcolva Szekfű ábrándjait is lerombolták.

Sinkónak tehát minden oka megvolt arra, hogy – kellőképpen tájékozódva – Szekfű konzervatív antifasizmusát éppúgy megbecsülje, mint saját kommunista antifasizmusát. Akkor még nem tudhatta, hogy Szekfű 1953-ban – mindezek után – országgyűlési képviselő, 1954-ben pedig az Elnöki Tanács tagja lesz. Időközben pedig Sztálin elhalálozik. Erről ennyit. Térjünk vissza Sinkó nagy horderejű esszéjéhez, amelyet Lukács György meghurcoltatása alkalmából írt.

Lukács főbenjáró bűne Sinkó szerint is az volt, amit Rudas László már a vita kezdetén felrött neki: „alaposan fel lehet tételezni”, hogy alábecsüli a szovjet kultúra vezető szerepét, ezért „rendkívül szükséges és sürgős Lukács elvtárstól megkövetelnünk: nyilatkozzék világosan és határozottan”. Lukács önkritikájában beismerte, műveiben valóban nem került kellőképpen előtérbe a szovjet kultúra szerepe és jelentősége. „Ennek a kérdésnek központi jelentősége abban is megnyilvánul – írta Lukács –, hogy tudatosan vagy öntudatlanul állandóan fennáll az értelmiség, az írók körében egy olyanfajta raffinált ellenállás a szocializmus, a szocialista kultúra ellen, hogy általában elismerik, sőt esetleg kifejezetten igenlik a szocializmust, ellenben elvetik annak konkrét és valóságos megtestesülését a Szovjetunió kultúrájában. Ez a kérdés ilymódon minden pozitív perspektíva központi kérdése. A szocializmus: valóság, mégpedig egyféle és egyértelmű valóság: az, ami a Szovjetunióban megvalósult. Aki a valóságtól vagyis a Szovjetuniótól – eltekintve akar szocializmust, nem akarhatja azt igazán, sőt lényegében, objektíve ellenszegül neki. Aki tehát a magyar fejlődés sajátosságát komolyan veszi, annak aláhúzottan kell kiemelnie a Szovjetunió központi helyét egész létünkben és fejlődésünkben.”

Figyelem, a fentiekkel Lukács közvetve azt is állította, hogy Jugoszláviában sincs szocializmus.

Amolyan fintorként azt, hogy munkáiban miért hallgatott a szovjet irodalomról, Lukács ezzel magyarázta: „A szovjetirodalom terén az én tudományos felkészültségem messze elmarad a tudás mögött, mellyel más téren rendelkezem.”

A helyzet groteskségét Sinkó – joggal – ebben látta: „A megszentelt hazugság tüneménye pedig e vita kapcsán abban mutatkozik meg, hogy

mindenki úgy tesz – maga Lukács is – mintha vitán felül állna, hogy a **mai** szovjetirodalom és művészet forradalmi és szocialista, mely értékben messze felülmúlja a »polgári« realistákat, holott ennek a felülről kormányzott, szellemében bürokratizált irodalomnak és művészetnek termékei se nem forradalmiak, se nem szocialisták, hanem apologetikusak és a legtöbb esetben nem is tartoznak az irodalom és a művészet kategóriájába. S minden esetre – mondjuk például Gladkov, Geraszimov vagy Szimonov – hasonlíthatatlanul szegényebbek és sokkal-sokkal unalmasabbak, mint mondjuk Tolsztoj, Renoir vagy Ibsen.”

Azt, hogy a Szovjetunió kultúrája, művészete, irodalma világviszonylatban élen jár, tehát példakép, Sinkó idézete szerint Révai ezzel a mondatral szándékozta bizonyítani: „Nincs olyan társadalom, melynek, ha gazdasága fejlettebb az előző társadalom gazdaságánál, a kultúrája azonban kevésbé fejlett volna.” Révai itt – miként fentebb már rámutattunk – a szocialista realizmus teoretikusainak egyik alaptételét szajkózta. Sinkó viszont Révai fejére olvasta Marxnak azt a nézetét, miszerint a művészet virágzásának bizonyos korszakai semmilyen arányban sem állnak a társadalom általános fejlettségével, annak anyagi alapjával, s azt is idézte, hogy Marx szerint „a görög művészet és eposz még mindig normaként, mint elérhetetlen mintakép van érvényben”. Sinkó feltette azt a kérdést is, milyen mérce alapján kellene a német hősi eposznak, a *Nibelungenlied*nek, mely a hűbéri társadalomban született, nagyobb művészi értéket tulajdonítanunk, mint Homérosz *Iliász*ának, amely a rabszolgamunkán alapuló társadalmi szervezetben született. „Az igazság az – írta Sinkó –, hogy a történelem folyamán az emberi öntudat, az emberi érzékenység és az emberi követelmények egyre fejlődnek, növekszenek, elmélyülnek, de hogy ez a fejlődés hogy jut kifejezésre abban a különleges szférában, melyet művészetnek neveznek, ezt nem lehet »tekintélyek« parancsszavára elintézni. Ezt szabadon és kritikusan kell megvizsgálni, itt szabad és kritikus kutatómunka vezethet csak el oda, hogy majd egyszer kiépüljön a marxista esztétika tudománya. De vajon véletlen-e, hogy a Szovjetunióban nemcsak, hogy nem született meg a marxista esztétika, hanem nyoma sincs a munkának, melynek eredménye majd egyszer egy ilyen tudomány megszületése lehetne.”

Nagyszerű teljesítmény, hogy Sinkó 1950-ben nyilvánosan azt állította, miszerint irodalmi művek értékét – fejlődés ide, fejlődés oda! – csak konkrét elemzéssel lehet kifejtetni, tekintet nélkül arra, melyik korból származnak. Ég és föld Sinkónak itt olvasható konklúziója a marxista esztétikáról és B. Szabó Györgynek másfél évvel korábban elhangzott fejtegetése, aki a vajdasági magyar írók kiskongresszusán Lenin feljegyzéseiről azt bizonygatta, hogy azok megalapozták a marxista esztétikát. Sinkó szerint

a szovjet tömbben mindaddig nem is gondolhatnak marxista esztétikára, amíg Révai József, a moszkvai bürokraták magyar helytartója a lenini pártszerűség elvét az irodalomban ilyen triviálisan értelmezi: „A szocialista társadalomban, amely épül (és amely már felépült) a nép nem óhajtja, hogy már »kész« irodalmi műveket, bocsánat a kifejezésért – »konfekciós« irodalmat vásároljon, hanem beleavatkozik magába az alkotó munkába, megmondja, hogy mit és hogyan akar, igyekszik, hogy megnyerje az írókat ahhoz, hogy az ő műveiket »mértékre készítsék« és a nép »testére szabják«. A párt vezetése végső fokon azt jelenti, hogy a nép »megrendeléseit« kézbesíti...” Révai végtelenül cinikus volt.

A Lukács elleni hajszába azonban, nyilván mert nem voltak megelégedve azzal, ahogyan az Magyarországon folyt, 1950 februárjában szovjet részről is beavatkoztak. Fagyjev cikket írt a budapesti *Társadalmi Szemlébe*, amelyből Sinkó a következő részt idézte: „Különböző nemzetközi kongresszusokon és értekezleteken találkozunk Lukács György magyar teoretikussal. Munkájában sok minden aggasztó. Az ember azt várná, hogy Lukácsnak, aki hosszú évekig tartózkodott a Szovjetunióban és ismeri annak szellemi életét, meg kellene értenie, micsoda jelentősége van a népi demokráciák számára a mi szellemi életünkről való igaz információknak. Lukács azonban mindenütt és minden módon hallgatólagosan teszi túl magát a Szovjetunió kultúrtaapasztalatain.” Ez volt tehát – mutatott rá Sinkó – az egész hajsza eredeti indítéka. Íratlan törvényként működött, hogy szovjet igények, követelések, vádak ellen nincs apelláta, hallgatni s teljesíteni kell. A *Társadalmi Szemlének* még ugyanabban a számában nem más, mint maga Révai József, a magyar kommunista párt Politikai Bizottságának a tagja, megvonva a vádlottól az utolsó szó jogát, olvasta Lukácsnak a fejére a Fagyjev hangoztatta vád lényegét, s ezzel hivatalosan lezárta a vitát. Sinkó erről ezt írta: „Lukács önkritikája jelent ugyan egy lépést előre, de nem hatolt elég mélyre és nem volt elég következetes» – ezzel a szintén előírással fejezte ki Révai azt az ítéletét, hogy Lukács helyenként csak szimulálta a maga pofozását.” Sinkó itt hangot adott annak a sejtelmének, hogy Révai rossz érzéssel játszott a rá szabott szerepet. „Révai, akinek az a szerep jutott, hogy Fadjev útmutatása nyomán hivatalosan, a magyar párt nevében lezárja a vitát – írta Sinkó –, megkísérelte, hogy illendőbb és kulturáltabb hangon írjon, mint Rudas vagy Fadjev. Helyenként az embernek valósággal az a benyomása, hogy nagyon is kedve ellenére, kényszeredetten játszotta el ezt a szerepét. Felveti a kérdést, mi tette szükségessé ezt az egész vitát a könyvvel kapcsolatban, melynek első kiadása még 1947-ben jelent meg. Az egyik okot, amit különösen kiemel, így jelöli meg: »...a Szovjetunióhoz, mint a mi példaképünk

höz és tanítónkhoz való viszonyunknak megszilárdulásával és népszerűsítésével kapcsolatban szükségképpen felmerült a szovjetkultúrának (és irodalomnak) kérdése az új magyar szocialista kultúra megteremtésében és meg kellett vizsgálni, vajon nincsenek-e saját sorainkban olyan nézetek, amelyek alábecsülik a szovjetkultúrának vezető és példaképszerű szerepét és ezzel meglássítják, gátolják a mi saját magyar szocialista kultúránk (és irodalmunk) fejlődését.»

Ekkor Sinkó felhívta a figyelmet Révainak erre a kifejezésére: „a Szovjetunióhoz való viszonyunk megszilárdulása és népszerűsítése”. Majd feltette a kérdést, mikor következett be viszonyunk megszilárdulása? Azt válaszolta, hogy a Tájékoztató Irodának nevezetes határozata után, amelylyel Jugoszláviát kipenderítették a népi demokráciák táborából. „Mert ma már nyilvánvaló – írta Sinkó –, hogy noha ez a határozat közvetlenül Jugoszlávia ellen irányult, valójában mint maga a Tájékoztató Iroda is, eszközül szolgált arra, hogy vele a kelet európai államokat legszigorúbban, legteljesebben és véglegesen a Szovjetunióban uralkodó bürokrácia rabláncára fűzzék. Azzal, hogy az egyetlen országot, mely valóban forradalomban született újjá s melyben valójában a proletariátus diktatúrája a hordozója a népi demokráciának, azzal, hogy Moszkvának sikerült a Jugoszláv Népköztársaságot kiközösíteni és blokád alá helyezettetni, a megszállva tartott kelet európai államok Moszkva jóvoltából uralkodó rezsimjeinek minden ellenállási lehetősége megszűnt s magának a Kremlnek most már legkevesbé sem kell tekintettel lenni a meghódított országok népeinek érdekeire vagy kívánságaira.”

Annak a jelenségnek a meghatározása érdekében, amelyet Révai „a Szovjetunióhoz való viszonyunk megszilárdításának” nevezett, Sinkó Milovan Đilas értékelését idézte: „Megszüntette a magántőkét, – mivelhogy annak »szabad« természeténél fogva nem lehet megszüntetni kapcsolatát a külső kapitalista világgal, holott ezzel a Szovjetunió csak biztosíthatja magának az egyeduralkodó helyzetet, – és kifejlesztve az állami kapitalizmus és bürokrácia formáit a megszállva tartott vagy félig megszállt országokban, a Szovjetunió imperializmusa nem a régi klasszikus formában jelentkezik, hanem elfordított, »szocialista« külsőségekkel. Úgy jelentkezik, mint a hazai kapitalista kizsákmányolás alól »felszabadító« és mint az »idegen« kapitalista monopóliumok és esetleges hódítási kísérleteik ellen »védelmező«. Magának a kizsákmányolásnak a formái azonban nem újak, hanem a monopolisztikus kapitalista kizsákmányolás elsődleges tipikus formái. Éppen ez álcázta, hogy mi a kelet európai országok államformájának mai igazi lényege. A népi demokráciának, mint a proletárdiktatúra formájának a palástja alatt (amely forma a valóságban és a maga

tisztaságában kezdettől fogva csak Jugoszláviában létezett és létezik) ezek az országok mindjobban egy zsarnoki államkapitalista diktatúra gyarmataivá alakulnak és alakíttatnak át (mint például Románia) vagy félig gyarmatosított ország jellegét öltik (mint például Lengyelország).”

Szerintem Đilas értelmezése ésszerű volt. Talán helytálló is. Sinkó szerint Đilas fején találta a szöveget. De Sinkó publicisztikai jellegű esszéje sem szolgálta kevésbé a Jugoszláv Kommunista Szövetség legaktuálisabb politikáját, mint a Lukács *Irodalom és demokrácia* című könyvében található tanulmányok a Magyar Kommunista Párt aktuális politikáját. Sinkó ezt nem vette, s talán nem is akarta észrevenni. Úgy vélem azonban, az esszé egyszersmind Sinkó meggyőződését fejezte ki. Sinkóval ellentétben Lukács könyvéről is azt tartom, hogy a szerző meggyőződését tartalmazza. S vajon áll-e az a feltevés, hogy Lukács könyve rossz, Sinkó esszéje jó ügyet szolgált? Mikor, s meddig? Talán mindmáig?

Ma már Sinkó esszéjének befejező részéhez két észrevételt fűznék. Az egyik az, hogy Jugoszlávia 1949 előtti uralmi rendszere, amelyet Sinkó is, Đilas is a proletárdiktatúra formájaként felfogott népi demokráciának nevezett, s forradalmisága miatt dicsért, sokkal inkább hasonlított a Szovjetunió uralmi rendszeréhez, mint a megszállt országokban az 1948-ig bukducsoló koalíciós korszak uralmi rendszere. Az utóbbiban minden rozogasága ellenére több volt a valós demokrácia, mint a jugoszláviai rendszerben. Viszont 1948-ban a megszállt országokban – megszüntetve a demokrácia minden formáját – kialakult a nyílt szovjet hegemoniára támaszkodó csatlós-rendszer, miközben Jugoszláviában 1950-től erőteljes decentralizáció kezdődött, amely a demokrácia némely, még gyarló, de alakuló formáit is magával hozta.

A másik észrevételem az, hogy a Tájékoztató Iroda határozata, amelyet Sinkó mozgatóerőként kezelte, csak jelenség volt, amelynek háttérében az állt, hogy 1948-ban Amerika és a Szovjetunió között megkezdődött a hidegháború. Ezért világossá vált, hogy a nyugati országokban képtelenség koalíciós politikával továbbra is hatalmi pozícióba hozni a kommunista pártokat, s meghonosítani a népi demokráciát. Ez fordulatot eredményezett Moszkva politikájában. A kelet-európai kommunista pártoktól haldéktalanul hatalomátvételt követelt, s a Tájékoztató Iroda közvetítésével szándékozta hatalmát a megszállt országokra szervezett formában, mégis informálisan kiterjeszteni. Ezért volt szüksége arra, hogy a népi demokráciát ezentúl a proletárdiktatúra formájának tekintsék. Meg arra is, hogy a Szovjetuniót mindenben, kultúrában is nyíltan követendő példaként kezeljék. A jugoszláv kommunistákat – illetve Jugoszláviát – azért közösisítették ki tömbjükből, mert a jugoszlávok nem egyeztek bele, hogy azokkal

az országokkal egyenlítsék ki az országukat, amelyek nem hajtották végre önerővel a forradalmat. Azonkívül amolyan önálló balkáni központ szerepére pályáztak. Moszkva akarata ellenére továbbra is támogatták Görögországban a partizánmozgalmat, amely csak 1949-ben pangott el. Ez zavart okozott a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti viszonyban. A Szovjetunióknak nem az volt a szándéka, hogy Jugoszláviát, mivel útjában volt a többi kelet-európai ország leigázásában, kiűzze csatlós országainak tömbjéből, ellenkezőleg, gazdasági blokáddal és katonai fenyegetéssel igyekezett megtörni, s visszakényszeríteni a nyájba. Jugoszlávia ezzel szemben 1950-ben már katonai segíért – korszerű fegyverzetért – folyamodott Amerikához, illetve az Atlanti Szövetséghez. A Lukács-per háttérében a hidegháború létrejöttével kialakult folyamatok, s azoknak eszmei vetületei munkálkodtak.

Tehát az áprilisi hidasok soraiban 1950 második felében mintha csilapodtak volna a kedélyek. Alkalmuk volt széles látókörű, magas röptű esszéeken okulni. Sinkó példát mutatott nekik, milyen elmélyült műveket kellene majd a vészkorszak múltán mint egyedül szabad íróknak a magyarság asztalára tenniük. Vajon követték-e a példát? Nem követték. Szerintem nem is tudták volna, de nem is akarták követni. Az illetékesek 1951 januárjától (a *Híd* élére) Ernyes György mellé Majtényi Mihályt kinevezték társszerkesztőnek. Majtényi volt az első író, aki hivatásos szerkesztőként szerepelt a *Híd*ban. Bori Imre az 1951-es évfolyam januári számában a *Mi és a „Mladost” öt éve* című cikkel jelentkezett. A belgrádi központi ifjúsági irodalmi folyóirat szerkesztőségének a beszámolójából ezt idézte: „Ma már határozottan mondhatjuk: ha nem lett volna irodalmi folyóiratunk, nem rendelkezünk ilyen mértékben azokkal az eredményekkel, amelyeket a fiatal alkotók értek el az irodalom területén.” Azután teketóriázás nélkül előhozakodott a fiatal magyar írónemzedék hétköznapi, földközeli kívánságával: „Ahogy ezeket a sorokat olvasom és forgatom a »Mladost« legújabb számát, egyre arra gondolok, hogy az egész vajdasági magyar irodalom égető kérdéseinek jó részét könnyűszerrel megtudnánk oldani, ha a HÍD mellett a vajdasági magyar fiatalok és kezdő írók irodalmi folyóiratot kapnának.” Emlékezzünk rá, hogy az áprilisi *Híd*ban egy másik ifjúsági folyóiratról, a zágrábi *Izvor*ról írt. Mit gondoljunk, volt-e a két szöveg között összefüggés?

Borinak ezt a cikkét néma csend követte. A kedélyeket mintha ez sem borzolta volna fel.

Kultúra, illem, nevelés

Rotterdami Erasmus illemkönyvei

Az „illem” röviden az, ami illik. Ennek szabályai nagyon változnak, minden kornak, minden népnek megvan a maga felfogása az illendőségről. Évszázadok óta könyvekbe foglalják a társadalmi viselkedésformákat, és ezekre a történelmileg változó normarendszerekre tanítják a társadalom ifjú és felnőtt tagjait. Az illemkönyvek ma is nagyon népszerűek.

Munkánk megírására korunk egyik legkiemelkedőbb kultúrszociológusának és az emberi viselkedés tudománya megalakítójának, Norbert Eliasnak (1897–1990) *A civilizáció folyamata* című könyve ihletett, abban is Rotterdami Erasmusnak (1465–1539), a „humanisták királyának” és római katolikus papnak a jelentősége a humanizmus illemkönyveinek megalkotásában.

A német-zsidó Norbert Eliast már adjunktus korában arról ismerték egyetemi körökben, hogy hallgatóinak szinte állandóan a köpködés, a szellentés, az illemhelyek és a hálósobák történelmi és szociológiai jelentőségéről anekdotázott. Amikor pedig a náciizmus elől sok zsidó társával együtt tartósan külföldre távozott, haláláig a viselkedési szokásoknak a civilizációs folyamatokra gyakorolt hatását kutatta. Ahogyan Szili Katalin összefoglalta Elias szemléletét, amely szerint „a viselkedési szabályok egy közösség hosszú évszázadokon keresztül közös munkával kidolgozott produktumai, a társadalmi konvenciók részei, s ezért, tágabb értelemben, a kultúra összetevői”.¹

A humanizmussal pedig, és benne Rotterdami Erasmussal azért foglalkozik annyit Elias, mert Erasmus egyik munkájában, a *De civilitate morum*

*puerilium*ban alakul ki igazában a civilizáció sajátos értelme, amely napjainkig meghatározza a társadalomban való emberi viselkedés, a társadalmi magatartás irányelveit. Erasmus munkáinak hatására alakul ki a „civilizált társadalom” máig ható folyamata, amely háttérbe szorítja az „udvariasság” lovagi, feudális megnevezését.

I. Erasmus élete és kora

Erasmus kora ifjúságától egészen élete végéig rendkívül érzékeny volt környezetének külső körülményeire. Leveleiben olvashatjuk, hogy igen rosszul érezte magát Párizsban, ahol a rossz hírű Collége montaignu nevű, szegénysorú diákok otthonában kellett laknia. A szigorú aszketikus és papi irányításon kívül elviselhetetlenül ránehezedett a kollégium épületének elhanyagoltsága. Ő, aki kicsi korától fogva az abban az időben „modernnek” tartott higiénikus körülmények között élt, rendkívül sűrűn panaszkodott a hálótermek piszkosságára és rossz levegőjére, a jéghideg falakra és a közeli illemhelyek elviselhetetlen bűzére. Úgy érezte, hogy ebben az „ecetszagú kollégiumban” senki sem élhet sokáig, mert megbetegszik, és a gyógyulás reménye nélkül hal meg. „Itt nem lehet megfelelően étkezni, a tojás és a hús romlottak, a bor élvezhetetlen... Az éjszaka azzal telik, hogy tetvek és egyéb rovarok csípései ellen kell védekezni.” „Montaignuból jössz? – kérdezi gunyorosan egyik későbbi írásában, a *Colloquiumban*. – Ha igen, akkor fejedet koszorú ékesíti, de nem borostyán, hanem tetvek koszorúja.”

Önmagát felvilágosult embernek tartotta, és vallotta, hogy „az ember nem születik embernek, hanem azzá kell őt nevelni”. Könyveinek, főleg a *De civilitate morum puerilium*² és a *Colloquia familiaria*³ köszönhetően Erasmus lett a humanizmus korában a kulturált és civilizált magatartás tanítómestere.

A „civilizáltság” fogalmát Erasmus használta először a *De civilitate morum puerilium* című, 1530-ban írt könyvében, mégpedig a társadalmi életben megnyilvánuló illemtudó és tisztességes viselkedés értelmében. Ennek megfelelően Erasmus az első, aki azt vallotta, hogy a külső maga-

---

² Az illemtankönyv magyar változatairól Mészáros István írt tanulmányt a *Pedagógiai Szemle*. 1986. 12. számában (Erasmus debreceni „Civilitas moruma”).

³ Magyar fordítása két változatban is megjelent:

a) Rotterdami Erasmus: *Beszélgések* – *Colloquia familiaria*. Magyar Helikon, 1981 és

b) *Nyájás beszélgetések* (*Colloquia familiaria*). Officina, Budapest. Mindkettőt fordította, magyarázatokkal ellátta Komor Ilona és Trencsényi Waldapfel Imre.

tartás az ember belső lelkületének a megnyilvánulása. Ezért mindaz, ami illetlen és neveletlen, az „incivilis” – civilizálatlan.

Ennek alapján foglalkozott Norbert Elias, a viselkedés szociológiai kutatója oly sokat Erasmus pedagógiai munkásságával.⁴

II. Nevelés és viselkedés a középkorban

A középkorban mind a nevelésnek, mind pedig az oktatásnak pragmatikus céljai voltak. Igaz, hogy voltak olyanok is, akik a tudásra öncélúan törekedtek, az ilyeneket azonban legnagyobb részben a kolostorok falai között találhattuk. A főcél azonban az volt, hogy a pápától a falusi plébánosig, a királytól a legutolsó cselédig, mindenki ahhoz értsen, amire szüksége van. Azt tartották, hogy az ennél magasabb szintű tudás nemcsak fölösleges, de sokszor veszélyes is. A középkori művelődés helyei nemcsak a kolostorok és az egyetemek voltak, hanem a feudális nagyurak udvarai is, ahol főleg a vitézi nevelést és tudományt sajátították el az ifjak: megtanultak bánni a lovakkal, beleértve a lovaglás gyakorlati elsajátítását, a kardforgatás és egyéb harci tudományok elsajátítását is.⁵ A XI. századtól – a feudalizmus megszilárdulásától – kezdve a fejedelmi udvarok többségében jelentős udvari kultúra keletkezett. Ezekbe a kulturális és politikai központokba küldték a feudális urak gyermekeiket, miután otthon a vallás alapjait, a legfontosabb erkölcsi szabályokat, a fegyverforgatás alapvető készségeit elsajátították velük. Itt tettek szert testi ügyességre és erőre, de itt tanulták meg a lovagi műveltség egyes elemeit is: a dal, a zene, a tánc szükséges velejárója volt életüknek, hogy ellensúlyozza a kegyetlen háborúk élményeit. A lovagi műveltség építőkövei közé tartozott még a nyelvtudás is. Ez a nyelv már – a klerikusok latin nyelvével szemben – egy nemzeti nyelv, a német, angol lovagvárok esetében a francia. Szükség is volt ennek elsajátításá-

---

⁴ Elias szerint folyamatot kell feltételezni a viselkedésszabályozás történetében; ez a folyamat azonban a történelmi-társadalmi feltételekbe beágyazott. Ez a folyamat a viselkedés növekvő céltudatosságát és a külső szabályozórendszerek belsővé változását jelenti [...] különösen a szegény- és feszélyeztettségi küszöb emelkedését és differenciálódását az étkezésnél. Elias, i. m. 29–30. Feltűnő, hogy Elias, aki kutatási módszereiben materialista (nem marxista!), a civilizáció folyamatának kutatásában figyelmen kívül hagyja az egyházi tényezők vizsgálatát, szociogenetikai és pszichogenetikai kutatásaiban oly sokat hivatkozik a hívő papnak, Erasmusnak ide vonatkozó megállapításaira. A kereszténység szerepére mindössze a 162. oldalon reflektál, amikor is azzal zárja a kereszténység szerepét a „civilis” történetében, hogy a civilizációnak akkor lett jelentősége a nyugati társadalom számára, mikor felbomlott a lovagi társadalom és katolikus egyház egysége.

ra, hiszen művelt ifjú lovagoknak ezen a nyelven illett társalogniuk az előkelő hölgyekkel.

Az úrnő felügyelte a nemesek lányainak nevelését, és felkészítette őket a házasságra és a háztartás vezetésére. A lányokat szigorúan őrizték, vigyáztak arra, hogy idő előtt el ne veszítsék szüzességüket: még a templomba is csak felügyelettel mehettek. Minden percüket lekötötték, hogy ne legyen idejük az ábrándozásra, és ne foglalkozhassanak illetlen dolgokkal. A tehetségesebbek annyira kellett vigyék, hogy a Bibliát olvashassák az illedelmes viselkedés elsajátítása mellett (ilyenek voltak a szemérmesség, az alázatosság, a hallgatás stb.). Túl sokáig nem fürödhetek és nem is alhattak. Nem festhették a hajukat és az arcukat: ez ördögi kísértésnek számított, mert megváltoztatta volna Istentől kapott kinézetüket és szépségüket. A nevelés és oktatás legfőbb célja azonban az volt, hogy teljes egészében elsajátítsák a férjüknek való alávetettségüket.⁶ Ugyanakkor gyakorlati tudást is el kellett sajátítaniuk, mert a gazdaság vezetése a középkorban a nemesasszony feladata volt. A várúrnő háztartás-vezetői munkája nem volt könnyű, a tipikus középkori háztartásba ugyanis többnyire több tucat, nemritkán száz ember is beletartozhatott. A nemesasszonynak tehát a gazdálkodással, a pénzügyekkel kapcsolatos praktikus ismeretekre is szert kellett tennie.

A kora középkorban a lányok az ünnepi szórakozásoknál, a lakomáknál a többi asszonnyal együtt étkeztek a lakosztályaikban. Csak a fejlett udvari kultúra korában vált elfogadottá, hogy a nők együtt étkezzenek a férfiakkal. Mivel elvárták tőlük, hogy az asztalnál is önmegtartóztatóak legyenek, ezért a nagyobb étkező asszonyok előre jóllaktak a konyhában, illetve a lakosztályaikban.⁷

A középkor nem sokra becsülte a gyermekkort. A gyermekábrázolást a képzőművészet egészen a XII. századig nem ismerte, s ennek oka nem a művészek hiányos ábrázolásában keresendő. Jellemző példa erre az az Ottó-korabeli miniatura, amely egy evangéliumi jelenetet ábrázol. Azt, amelyben Jézus magához engedi a kisdedeket. A művész azonban nyolc felnőtt férfit fest Jézus köré, mind gyermeki vonás nélkül, csak kisebb méretben. Csak a reneszánsz művészetben jelennek meg a gyermekek, de itt sem önmagukban, hanem legtöbbször a család körében, egy zsánerjelenet részeként.

A fiúkat az alsóbb társadalmi osztályhoz tartozó tanítók nevelték, akiket nem sokra becsültek, bármikor leválhatták őket, és a gyermek előtt

---

⁶ Kaari, i. m. 92.

⁷ Schubert, i. m. 271.

sem volt tekintélyük. Alkalmanként a szülők elé vezették a gyerekeket, akiknek a legnagyobb örömük közé az tartozott, hogy gyermekeik szépen „magázták” őket. Még nagyobb volt az örömük, ha már azt is megtanulták, hogy kit hogyan kell megszólítaniuk, és a náluk tekintélyesebbek előtt hogyan kell viselkedniük. A legszigorúbb büntetésekben akkor részesültek, ha szüleikkel szemben tiszteletlenül viselkedtek.⁸

Figyelemre méltó, hogy Nyugat-Európában már az első, a gyerekeknek írt illemkönyveknek a neve *Tischzuchten* volt, azaz az asztalnál való viselkedésről szóltak a legtöbbet. Ezekben láthatjuk, hogy az asztalnál való viselkedés a legfontosabbnak számított. Az étkezés ugyanis a társadalmi életnek szinte a központja volt. A 13. század eleji Tannhäuser néven ismert illemkönyv pl. tiltja azt, hogy kézmosás nélkül üljünk asztalhoz, hogy valaki úgy egyen, „mint a disznó”, hogy a tál fölé hajoljon, hogy csámcsogjon, zabáljon, hogy az abroszba törölje az orrát vagy a fogait, hogy rágja a körmét, hogy teli szájjal igyon. Evés előtt kötelező imádkozni, hogy mindenki a neki kijáró helyre üljön, és szigorúan tilos az is, hogy az asztalnál babrálja az orrát vagy a fülét.⁹ Azt is sűrűn említi, hogy tilos a hajunkat fésülgetni az asztalnál, késsel tisztítani a fogunkat, köpködni az asztalnál vagy az asztalon keresztül, és semmiképpen sem aludhatunk el az asztalnál.¹⁰ Nem volt szabad hosszú körmökkel asztalhoz ülni, a maradékot az asztal alá dobálni.

A kést és a villát kizárólag az étel tálalásához használták. A levest kanállal ették. Sokáig nem volt mindenkinek kanala, azért azt fölváltva használták. Hasonlóképpen a „poharat” is közösen használták. Ritkaságnak számított a tányér is, ki-ki a maga falat kenyere fölött evett. Az ivás vagy a beszéd csak üres szájjal volt megengedve. Az ételt nem bírálhatták, nem ihattak túl sokat, és nem zajonghattak túlzottan.

A padokat és a székeket csak az asztal egyik oldalán helyezték el, hogy a másik oldalról akadály nélkül tálalhassák az ételt. Az ételeket a konyhától az asztalokig fából készült nagy falapokon vagy fazekakban vitték. Amíg a szegény háztartásokban mindenki a maga adagját az asztalról ette, addig a nemesi udvarokban száraz kenyerekre szedhette ki ki-ki magának a porcióját. A kenyérbe törölték a késüket is, mielőtt a sőtartóba nyúltak volna vele, vagy továbbadták volna szomszédjuknak. Ezt a szelet kenyeret, amely az étkezés végére megszívta magát a különböző szaftokkal, megették, vagy szétszortták a rászorulóknak között. Az étkezés után szájszag ellen

---

⁸ Huizinga, i. m. 35.

⁹ Fuchs, etc, i. m. 1.

¹⁰ Elias, i. m. 115.

gyógynövényeket rágcsáltak, az ételmaradékokat fogpiszkálóval távolították el fogaik közül.

Az ülésrendet mindig a résztvevők rangja és méltósága határozta meg. Tannhäuserhez hasonló illemkönyvek az udvar előkelő tagjainak íródtak, a lovagok számára a *Hofzucht* elnevezésű illemtanok íródtak, amelyek egyszerű, közérthető, könnyen megtanulható, rendszerint versbe szedett rímekben közölték a Tannhäuserből azt, amit a lovagoknak tudniuk kellett.¹¹

III. Kulturált viselkedés Rotterdami Erasmus könyveiben

De civilitate morum puerilium és Familiarum colloquiorum

Rotterdami Erasmus teljesen egyéni stílusban és felfogásban fogalmazta meg a civilizált, kulturált viselkedésről írt két könyvét. Olyan emberként ismerjük őt meg ezekben a könyvekben, aki éles szemmel figyelte az egyént és a társadalmat, főleg a gyermekek világát a humanizmus eszméi alapján, amely különösen érzékeny volt az egyén külső-belső életmegnyilvánulásaira.

Az új társadalom kialakulása épp ezekben nyilatkozik meg. Elias szerint a társadalmi és közösségi élet átalakulásának fontossága éppen abban mutatkozik meg, hogy olyan jelentős személyiségek sem tartották „rangjukhoz méltatlannak” azt, hogy a civilitás jelenségével foglalkozzanak.¹² A viselkedés szabályainak megfogalmazásakor Erasmus szeme előtt nem egy csoport vagy társadalmi réteg közössége állt, mint ahogy a középkorban az udvar, a klérus, a lovagok világa, hanem a korabeli társadalom minden ifjú tagja, annak ellenére, hogy a herceg fiának ajánlja illemkönyvét. Csak egész kivételes esetekben kritizálta a parasztok vagy a kereskedők gyermekeit – a társadalmi különbségek kiemelése sohasem áll elemzéseinek és kívánalmainak előterében. Nem fogadta el pl. mindenkifölött mértékadónak az udvari illemtant, annak ellenére, hogy az előző korban ez volt a „helyes magatartás” mértékadó szabályozója. „Nem retten meg attól, hogy éles kritikával illessen igen sok udvari szokást és előírást.”¹³ Sohasem azonosította magát az udvar arisztokráciájával, bármennyire is sok esetben közel állt hozzájuk.

Évszázadokon át ugyanúgy és ugyanolyan szigorúan voltak megfogalmazva bizonyos előírások, ő mégis túltette magát rajtuk.

---

¹¹ Elias, i. m. 109.

¹² „Civilitas” németül „Zivilität”, angolul „civility”, szerbül „civilizovan”, magyarul „civilizált”.

¹³ Elias, i. m. 125.

A humanizmus egyik új jelensége volt az, hogy az előző évszázadoknál szélesebb lakossági réteg alakította a közvéleményt, így azután a civilizált viselkedés nagyobb tömegek számára vált imperatívussá, és ezek a követelmények helyet kaphattak a középkor és az antik világ magatartásbeli szabályai mellett. Erasmus illemtani könyveiben sok minden megmaradt ezekből az antik szabályokból, de a modern élet követelményei is megjelentek közöttük. Erasmusnak volt érzéke észrevenni ezeket a követelményeket is. A régi szokások gyengülésével egy időben Erasmus jelentette meg az új idők új társadalmának a követelményeit. Ezért pl. nemcsak az asztali viselkedés normáiról szólt, de bőségesen részletezte a mindennapi élet sokrétű szokásait is, az egészségügyi követelményektől kezdve a ruházatkodásnak, az iskolák hangulatának, a hálószobák intimitásának stb. jelenségeiig.

Erasmus szerint nem ildomos köszönteni azokat az embereket, akik éppen szükségleteiket végzik; nem illik felfedni szeméremtestünket, akkor sem, ha egyedül vagyunk, akkor is eleven kell legyen bennünk a szégyenérzet. Még az angyalokat is segítségül hívja a szubjektív természetes szégyenérzet erősítésére, mondván: sohasem vagyunk egyedül, mert az Isten szeme mellett az őrzőangyalunk is mindent lát!

Szerinte egészségtelen visszatartani a vizeletet, de illő dolog diszkrét helyen szabadulni tőle. Hasonló a véleménye a szellentésről is: ha lehetséges, legjobb a belső nyomástól visszavonultan és nem közösség előtt megszabadulni. Ha ez nem lehetséges, akkor egy-egy köhintés kíséretében kell megszabadulni a belső szélről.¹⁴ A lefekvésnél, bármilyen formában is történik az, legyünk diszkrétek: vigyázzunk, hogy még véletlenül se fedjük fel magunkon azt, amit a szokások és a természet titkolni óhajt.

Amikor az orrtörlésről van szó, akkor Erasmus azt ajánlja, hogy azt ne végezzük a sapkánkkal vagy a kabátunk ujjával, kezünkkel vagy öklünkkel. Legjobb, ha a taknyot kendőbe fűjjük ki, és akkor törekedjünk elfordulni, főleg akkor, ha fölötteseink is jelen vannak. Ha pedig a takony véletlenül a padlóra esik, akkor azt azonnal szét kell taposni. Erről a lehetőségről azért is szól, mert Erasmus korában a törlő (zseb)kendő alig volt elterjedve még a legfelsőbb körökben sem. Zsebkendő nélkül

---

¹⁴ Hámor munkájában kimutatja, hogy a szellentés biológiai, illendőségi jelensége a XVIII. századig egyáltalában nem volt tabutéma, amit az is igazol, hogy a *magyar nyelvben 40 változata van a szellentés* elnevezésének; Zádori Zsolt idézett műve arra igyekszik választ adni, hogy napjainkban miért számítanak tabutémának a középkori és humanista illemtanok fejezetei és a bennük szereplő vaskos kitételek – válasza egyszerű: ezek őszintén és nyíltan arról szólnak, hogy civilizált ifjaink hogyan kell viselkedniük.

is azonban mindenkitől elvárja, hogy ügyeljenek arra, nehogy váladék maradjon az orrlyukaikon.

A köpködést illetően Erasmus azt mondja, hogy forduljunk el, nehogy véletlenül is leköpjünk valakit. A múlt századokhoz képest ez is újdonság. A középkorban a köpködés nemcsak szokás volt, hanem elemi szükséglet is. Valószínűleg talán már érezte azt az egészségügyi követelményt, hogy a szájban összegyülemelő gennyes váladék mennyire egészségtelen, s ezért azt ajánlja, hogy ennek kellemetlensége miatt ne nyeljük le a szánkban összegyűlő váladékot.

Annak ellenére, hogy még Erasmus korában is magától értetődő és sűrű jelenség volt a fekvőhely megosztása az idegennel, ő mégis azt ajánlja, hogy ha a szegénység nem kényszerít rá minket, még otthon is legyen kinek-kinek külön ágya.

A szexualitás kérdéseinek és jelenségeinek nyílt tárgyalása egészen természetes volt mind az antik, mind a középkor világában. A humanizmus korában sem volt elfogadott és kötelező jelenség a prudéria. Ennek ellenére Erasmus többször inti a férfiakat és a legények világát is, hogy legyenek eleven szégyenérzetük, a lányokat pedig inti, hogy óvakodjanak a „rájuk leselkedő veszélyes helyzetektől”.¹⁵

A nézés „hogyanjára” is felhívja a figyelmet. A tágra nyitott szemek az ostobaság jelei, aki bámészkodik, az lusta, a túl éles pillantás a düh kifejezése, a szemérmetlenek pedig túl élénken és kifejezően néznek. A legjobb, ha pillantásunk nyugodt lelkünkéről és tisztelettudó szívességéről tanúskodik. Nemhiába mondták az idősebbek, hogy a szem a lélek tükre.

Erasmus illemkönyvének, a *Civilitas*nak óriási sikere volt – újabb és újabb kiadásai magasan megelőzték Erasmus legismertebb és legtöbbet emlegetett könyvét, a *Balgaság dicséretét* is. Ezzel szemben a másik, sajátos illemkönyvét, a *Colloquiát*, *Beszélgetések*et korántsem fogadták ekkora lelkesedéssel.¹⁶ Igen sokan keményen kritizálták az abban leírt párbeszédet, arra hivatkozva, hogy azok drasztikusan vulgárisak, és az intim szférára legkényesebb területeit is kitergetik, és ezt semmiképpen sem menti, hogy utána Erasmus néhány mondatos morális értékelést is fűz hozzá. Igencsak zokon vették tőle azt, hogy ezt a kényes tartalmú párbeszédet könyvet kiadta, és jó barátja nyolcéves kisfiának ajánlotta. Ennek ellenére, hogy a legfőbb kritikusok közé tartozott a katolikus egyház (nem is annyira a könyv vulgáris stílusa miatt, hanem az abban foglalt igen kemény egyházkritika miatt) kétszáz éven keresztül újabbnál újabb kiadást ért meg,

¹⁵ Elias, i. m. 330–339.

¹⁶ Ibid 324.

és számos idegen nyelvre lefordították. Elias szerint éppen abban van a humanista íráskor eredetisége, és ebben Erasmus az élen járt, hogy nem a klérus igényei, hanem a társadalom, mégpedig a laikus társadalom igényei szerint íródtak.

Ezt a jelenséget Erasmus szellemesen így fogalmazza meg: „Ahogyan Szokratész a filozófiáját az égből lehozta a földre, úgy én a filozófiát beemeltem a játékok és a lakomák világába.”¹⁷

Könyvének didaktikus célkitűzéséről Erasmus sohasem feledkezett meg. Az ifúságnak mintegy tükörben akarta bemutatni a való világot, rávezetve őket arra, hogy mit kell mint rosszat kerülniük, és mi az az erkölcsi érték, amire törekedniük kell. Elegendő, ha ezzel kapcsolatban szó szerint idézzük Erasmus tanítását az asztalnál és a hálólhelyen való illedelmes viselkedésről:¹⁸ „Egyesek, mihelyt leülnek, a tálba nyúlnak. Farkasok tesznek ilyet... Ne nyúlj elsőnek a tálhoz, melyet éppen behoznak, nemcsak mert mohónak látszol, hanem azért sem, mert ez veszéllyel is jár! Aki ugyanis tapasztalatlanul valami forrót vesz a szájába, vagy ki kell köpnie azt, vagy elégeti a szájpadlását, ha lenyeli. Mindenképpen nevetséges vagy, sajnálatra méltó dolog. [...] Ujjunkat a mártásba meríteni paraszt dolog. Ha valamit ki akarunk venni, késsel vagy villával tegyük, s ne kutassuk át az egész tálat, ahogy az ingyencek szokták tenni, hanem azt vegyük el, ami véletlenül éppen előttünk van. [...] Ha folyékony étellel kínálnak, kóstold meg, s add vissza a kanalat, de előtte töröld bele a szalvétába. [...] Civilizálatlanság a zsiros ujjakat lenyalni vagy a ruhába törölni. Jobb, ha erre a célra asztalkendőőt vagy szalvétát használunk.”

„Akár midőn levetkőzöl, akár midőn lefekszel, gondolj a szemérmeségre, s vigyázz, nehogy szemekkel leleplezd másoknak olyan részeit, melyeket a szokás és a természet elfedni rendelt. S ha társaddal közös ágyban alszol, nyugodtan fekj, nehogy tested hánykolódásával meztelenségedet kitakarjad, vagy lehúzd társadról a takarót, amivel igencsak zavarnád őt.”

Az illedelmes viselkedés szabályait kora civilizált társadalma számára állította össze Erasmus, köztük annak a nyolcéves kisfiúnak is, akinek ajánlotta a *Beszélgéteket*: „Neked már most azért ajánlom a helyes viselkedés szabályait, mert már most udvarias társaságban nevelkedsz, és hiszem, hogy közel állnak hozzád.”¹⁹

Erasmus, jó pedagógusként, nem titkolja a vulgáris szavakat és a durva szokásokat sem az ifjak előtt. Így kell megítélniük azt a realista leírást,

---

¹⁷ Elias, i. m. 325.

¹⁸ Ibid. 213.

¹⁹ Elias, i. m. 191.

amelyben kora vendégfogadóinak állapotát és az ott uralkodó viszonyokat írja le²⁰: „Amikor megérkezik valaki, senki sem üdvözlí [...], ha az ember gondoskodott a lováról, mindenestül bemegy a meleg szobába, csizmában, sárosan, poggyászával. Mindenki számára csak egy közös hely van...

Az egyik fészülködik, a másik izzadságát törli, a harmadik magas szárú vagy rövid csizmáját tisztítja, fokhagymaszagot böfög föl, egy negyedik [...] szellentésről, áporodott levegőről nem is akarok beszélni. Sokan vannak azonban, akik különféle rejtett betegségekben szenvednek, nincs olyan betegség, amely valami módon ne lenne fertőző. Minden bizonnyal akadnak olyanok, akiknek spanyol, illetve másik nevén francia betegségük van [szifilisz – a szerző megj.], hiszen ez a nép között igen elterjedett. Véleményem szerint ezek nem jelentenek kisebb veszélyt a belpoklosoknál [...] egy idő múlva hozzák a kenyeret, ezt ki-ki megtisztíthatja a penésztől, amíg a leves fő. Nemegyszer egy teljes órán keresztül ülnek így az emberek az asztalnál. [...] Végre az asztalra kerül a bor. Jóisten! Micsoda lőre! [...] Végre elérkezik a pillanat, amikor a korgó gyomornak is odavetnek egy falatot: nagy pompával érkeznek a tálak. Az elsőben általában húslébe vagy böjti napokban zöldséglébe áztatott kenyérdarabok vannak. Azután ismét valami, majd főtt hús vagy fölmelegített sózott hal, újra kásafele, erre valami szilárdabb étel következik. Mire ki-ki eléggé lecsillapította az éhségét, feltálatják a sültet, illetve a főtt halat, amelyet nem tud otthagyni az ember, de ezzel nagyon takarékosan bánnak, és gyorsan el is viszik a tálakat. [...] Gyakran keverednek a társaságba kóklerek. Bár nincs ezeknél undorítóbb fajzat, mégis gyönyörködnek benne az emberek: bolondoznak, kiabálnak, táncolnak, ugrálnak, úgy, hogy azt hinné az ember, összedől a szoba, senki sem hallja a másik szavát. [...] A hálóteremben ugyanaz a helyzet mint az asztalnál. A lepedőket talán hat hónapja nem mossák.”

IV. Befejezés

Erasmus fő törekvése a megújított civilizált magatartással kapcsolatos, személyiségének és világnézetének az a sajátossága, hogy korának társadalmát és közösségét az őszintén megélt keresztény kultúrának arra a hitbeli és morális átélésére vezesse már az ifjúság életében, amely a társadalmi életet az egyszerűség, a tettetés nélküli és toleráns elfogadás szintjére emelje; amely mindazt, ami szép és jó volt az előző évszázadok civilizált életstílusában, megőrizze és megújítsa, azt pedig, ami helytelennek, rossznak, barbárnak, civilizálatlannak bizonyult, kiiktassa az újjászülető reneszánsz társadalom életéből.

---

²⁰ Beszélgetések, i. m. 37–44.

Irodalom

- Bumke, Joachim: *Höfliche Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohem Mittelalter*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1994
- Ebenbauer, Alfred: Das „christliche Mittelalter“ und der Prozess der Zivilisation. In: Thum, Bernd: *Gegenwart als kulturelles Erbe*. Indictum Verlag, München, 1985
- Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata – szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Gondolat, Budapest, 1987 (fordította Berényi Gábor).
- Faludy György: *Rotterdami Erasmus*. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006
- Hámor Éva: Kínos széljárások. In: Google: *Erasmus a szellentésről*
- Huizinga, Johann: *A középkor alkonya*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996 (fordította Szerb Antal).
- Hunter, Adriana: *Etikett*. Novella Könyvkiadó, h. n., 1995 (angolból fordította Palotás Ágnes és Sovány Andrea).
- Kaari Utrio: *Éva lányai*. Az európai nő története. Corvina Kiadó, Budapest, 1989 (fordította Papp Éva).
- Markis Simon: *Rotterdami Erasmus*. Gondolat, Budapest, 1976 (fordította Farkas János).
- Rotterdami Erasmus: *Beszélgetések – Colloquia familiaria*. (Válogatta, fordította, magyarázatokkal ellátta Komor Ilona és Trencsényi-Waldapfer Imre). Magyar Helikon, Budapest, 1981
- Pukánszky Béla – Német András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997
- Szili Katalin: Az udvariasság pragmatikája. In: *Hungarológia 2*. Budapest, 2000
- Vajda Zsuzsanna: *Nevelés, pszichológia, kultúra*. Dinasztia Kiadó, Budapest, 1994
- Vitányi Iván: A civilizáció és a kultúra paradigmái. In: *Magyar Tudomány*, 2002/6.
- Zádori Zsolt: Mióta számít tabunak a nyilvános szellentés? In: Google: *Erasmus a szellentésről*. hvg.hu/kultúra 20060723.
- Zweig, Stefan: *Rotterdami Erasmus diadala és tragédiája*. Holnap Kiadó, Budapest, 1993

Hegedüs Katalin 1978-ban született Újvidéken. A SZTE BTK germanisztika és a SZHF (Szegedi Hittudományi Főiskola) hittanár szakán végzett. Jelenleg a Belgrádi Egyetem Filológia Kara kultúrológia szakának másodéves PhD-hallgatója.

Széchenyi egy új könyv tükrében

Mindenekelőtt azzal kell kezdenem, hogy erőmet meghaladó feladatra vállalkoztam, amikor eleget tettem a fölkerésnek, hogy bevezetőt tartsak a Széchenyi-évben a „legnagyobb magyar” nyelvmegőrző és irodalmi tevékenységéről, s vitaindítóul szóljak néhány szót Széchenyi István eszméinek továbbviteléről. Írófélnék vallom magam, aki az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán kapott némi útravalót irodalomból és stilsztikába bújtatott nyelvtörténetből. De hogy e feladatot elvállaltam? Éppen ez az évfordulás esemény adta kezembe (ismét) Széchenyi *Naplóját*, pontosabban szerkesztettem egy könyvet, még hozzá *Széchenyi Szerbiában – 1830* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010) címmel. Az előzményekről e bevezetőben egyelőre csak annyit, hogy néhány évvel ezelőtt Božidar Kovaček, az újvidéki Szerb Matica akkori elnöke, egyébként az egyetemen egykoron szerb (akkor még így hívtuk: szerbhorvát) irodalomtanárom a kezembe adott megőrzésre és esetleges közlésre egy vaskos, nyomdakész kéziratot, amelynek címe ez volt: *Magyar utazók a Szerb Fejedelemségben*, alcíme: naplók, dokumentumok. Összeállította, bevezette és a jegyzetek ugyancsak ő és Vujicsics D. Sztoján írta. (Ez a közbevetett D. ősi szerb szokás szerint az apa nevének, esetünkben Dusán bácsiéna a kezdőbetűjét jelezte, aki, tudjuk, Illyés Gyula bonyhádi osztálytársa, majd a pest-budai ortodox egyház nagy tudású és bölcs vikáriusa.)

Nos, e kézirat nyomdakész állapotban volt. Kőszeg Ferenc lektori jelentésével, a kötet fülszövegével, nyomdai bejegyzéseivel s benne szómagyarázatokkal, képaláírásokkal, a földrajzi nevek mutatójával, ciceróban meghatározva a betűtípusok és -nagyságok, a belívek méretei... Utolsó pillanatban viszont az imprimatúrára rákerült egy pecsét a „Nem engedélyezem” fölirattal, s ugyancsak rajta egy aláírás. Számomra nem lényeges, kié. Nem tudhatjuk, az akkori minisztérium felelős tisztségviselője miért

gondolta meg magát, s tette lehetetlenné az Európa Könyvkiadó nemes szándékát, hiszen a kötetben első helyen éppen gróf Széchenyi István 1830-as Pestről induló Szerbiát érintő naplója volt hajóútjáról. Arról az útról, amelyen grófunk a Duna szabályozása ügyében eljutott Konstantinápolyba, s onnan visszafelé jövet, immáron lóháton járta Bulgáriát és töltött napokat Szerbiában Miloš Obrenović fejedelem udvarában, ahol tanácskozásának fő témája a Duna vaskapui szakaszának a szabályozása volt, hogy a gőzhajók Bécsből kijuthassanak a Fekete-tengerre. (Ugyancsak zárójelben jegyzem meg, hogy Széchenyi naplóját a készülő kötetben az őt útítársként követő Waldstein János naplója, majd ifjabb Bene Ferenc jegyzete, a továbbiakban pedig Egeressy Gábor, Ujházi György, Hunyadi László, az ismert történész, Kállay Béni naplói és tanulmánya követte volna, s a legvégén Kőváry Árpád Szerbia című útleírása.

De térjünk vissza Széchenyihez. Ennek az utazásnak a naplója az 1978-as vaskos kiadásban is némileg rövidítve és hézagosan jelent meg, Vujicsics Sztojának pedig a teljességre törekedve szerkesztették be. Mi sem természetesebb, hogy – miután már az egykori szerkesztők is eltávoztak az élők sorából – kellő gonddal fogtam hozzá a most megjelent kötet szerkesztéséhez. Segítségemre volt a most kilencvenedik évébe lépett akadémikus, egykori egyetemi tanárom, a XIX. századi irodalmat tanító Szeli István (az említett kötetünkben is közölt) tanulmánya. Szeli számunkra a hatvanas évek végén elragadtatással beszélt többek között Széchenyi – ma úgy is mondhatnánk – nyelvfilozófiai téziseiről is.

Emlékezetem szerint két művét emlegette előszeretettel, a *Naplót* és a – ne csodálkozzunk – a *Lovakrul* írt dolgozatát. A „legnagyobb magyar” nyelvre vonatkozó felfogását a köztudat többnyire olyanféle szállóigék formájában tartja számon – tanította –, mint a neki tulajdonított „nyelvében él a nemzet”, a magyar nyelvhez való személyes viszonyát pedig arra a jelképi értelmű föllépésre redukálják, hogy a magyar státusférfiak közül ő szólalt meg először anyanyelvén a pozsonyi diétán, meg hogy egyévi jövedelmének felajánlásával megalapította a magyar nyelv művelésére hivatott Tudós Társaságot, az Akadémiát. Persze ezek nyilvánvaló tények, de, hogy közelebről is megismerjük felfogását a nyelvről, el kell fogadnunk Z. Szabó László véleményét, miszerint Széchenyi nyelvkoncepciójának jelzészserű elemei már a *Napló*ban is jelen vannak.

S sorolta, mi volt a véleménye Czuczornak és Fogarasinak, hogy Szegfű Gyula már 1935-ben a következőkre figyelmeztet: „nemzeti életünk még ma is sajátos hajlammal bír arra, hogy a gondolatokat elretorizálja, az eszmékből és gyakorlati útmutatásokból jelszavakat alakítson”. Idézte a történész Hanák Tibort is, aki a *Naplót* alkalmasnak találta a szellemi

portré, az egyéni világgép, a megélt világnézet rekonstruálásához is, majd Halász Gábort, aki szerint ezek a szövegek a „lázmérő hűségével” mutatják gondolatait és hangulatait. Nyelvében tehát benne a „lélek mindennapos színvallása”, s így a szépirodalmi ihletettség is.

A tömérdek Széchenyi-tanulmány leginkább a politikus, a közgazdász, a történész szemével láttatja a nemzet nagyját (gondoljunk csak az utóbbi évtizedekben megjelent Kosáry Domokos vagy Spira György kitűnő tanulmánykötetére), de néhány tanulmány foglalkozik a „nyelvész” Széchenyi konkrét hozzájárulásával a „honi szavak”, azaz szókincsünk gazdagításához is, behatóan elemezték szóalkotásait, stilisztika újításait, de jogi-közigazgatási-gazdasági terminusokat népszerűsítő tevékenységét is. Tőle származnak a lótenyésztéssel, illetve a lovassporttal összefüggő szavaink, mint például az „idomár”, a „pályafutás”, a „futtatás”. De ő vezette be az „Ön” névmást (amelyet úgy használt, mint a német a „Sie”-t).

A *Világban* a „szép társasági szózat” kiművelésére szólít föl, s ugyancsak itt találkozunk pl. az általa alkotott „gyár”-ral és a „kézlet” szóval is. Mint írta: „...azon sarkalatot fogom vizsgálat alá venni, melly... a földművelés, művészetek, kézletek – manufaktúrák, gyárok – fabrikák – s kereskedés alapja”. Ismét csak Szeli István figyelmeztetett: „Hasonlatosan tetszetős eszmeűzért lehetne fonnunk a magyar nyelv hivatalos használatának az ügye mellett teljes meggyőződésével kiálló Széchenyi gondolataiból, s ez éppoly hitelesen vallana nemzeti kultúránk nagy alakjának lelkes buzgólkodásáról s nyelvfejlesztő igyekezetéről.”

Már e néhány példából is látható, vagyis kirajzolódik nyelvszemléletnek néhány vonása, mindenekelőtt, hogy a nyelvben a nemzeti közösség életének feltételét sejtí, amely nélkül a nemzeti közösség „képtelen nemlény”. A nyelvtörténészek abban is egyetértenek, hogy Széchenyi a nyelvnek egy olyan funkcióját feltételezte, amit az elődök közül csak Herder látnoki szeme, s amit a modern időkben a társadalom- és a nyelvlélektan legjobbjai fejlesztettek önálló tudományos diszciplínává.

Széchenyi tehát a „lingua patria” mellett foglal állást a „lingua togata” helyett, ami kitetszik abból a vitából is, amelyet 1832-ben Cziráky Antal tárnokmesterrel folytat. Cziráky ugyanis úgy vélte, vége a magyar alkotmánynak, ha a törvények szövege magyar lesz, mire Széchenyi 1842-es Akadémiai Beszédében közvetve válaszol: „Lelkemben reménysugár cikázik át... Virulhat-é azonban a nyelv, anélkül, hogy a nép is ne viruljon? A nyelv a népet magával ragadja.” Gyulai Pál mondja erről a szövegről: „E beszéd, mely Széchenyi beszédei közül talán az egyetlen kidolgozott és nem rögtönzött, a nyelv és irodalom művelésének a nemzeti életre való hatását tárgyazza ugyan, de leginkább a magyar nyelv terjesztésére nézve kifejezetten túlbuzgalmat és eszélytelen eljárást veszi bírálat alá.”

Ezzel a sokat emlegetett Akadémiai Beszéddel Széchenyi sem Deák Ferenc, sem Kossuth Lajos rokonszenvét nem nyerte el. Sőt baráti köre, Wesselényi és Batthyány Lajos is elhidegült tőle. „Deák keresztülnéz rajtam” – írja később. Mitől tart Széchenyi? Attól, hogy a magyar nyelv beolvad a nagy német és szláv tengerbe, „ezért hát terjeszteni kell a nyelvet s nemzetiséget mindenek előtt”.

S még csak egy kitétel e sokat és sokak által vitatott szövegből: „Ürítsük a megismerésnek keserű serlegét, fenéig ki, s valljuk meg, hogy tán nincs ország e földön, hol annyira össze volna zavarva a hazafiságnak magasztos eszméje a hazai nyelvvél.”

„Noha – tanította Szeli István is – Széchenyi Akadémiai Beszéde a reformkori magyar közélet egyik legtöbbet vitatott nyílt kérdését, a nyelvhasználatot helyezi a központba, s bőven kitér a törvényekkel, az országgyűléssel, a közigazgatással összefüggő problémákra is, számára a nyelv mégsem elsőrendűen politikai, hanem lelkiismereti ügy, s etikai meggyőződésének erőteljes megfogalmazása.”

A Széchenyi-nézetek körül kialakult viták annyira megviselték, hogy *Naplójának* utolsó, 1846. szeptember 4-i bejegyzése így hangzik: „Nem volt még ember, ki nagyobb zűrzavart hozott volna ebbe a világba, mint én!” Másnap Döblingbe szállították.

Széchenyi István opusának csak egy kis szegmentumát érintettük e röpké bevezetőben, mert tisztában vagyunk azzal, hogy műveit, gondolatait másképpen fogja föl a közgazdász, másképpen a történész, a politológus, a jogász, a szociológus, s ismét másképp a tudománytörténet, a filozófia, a lélektan vagy éppenséggel a teológia, vagy egyéb más szakterület kutatója. De minden szakterület talál műveiben olyan „cserepeket”, amelyből rekonstruálni lehet Széchenyi István reformkori törekvéseit, s kialakítható nemzeti és gazdasági törekvéseinek vagy szellemi alkatának a képe.

Mindezek után fölvetődhet a kérdés, miért éreztük annak szükségét, hogy most jelentessük meg a Széchenyi-napló szerbiai utazására vonatkozó részletét?

Elvonatkoztatva immáron a nyelvi problémáktól és szélesebb kontextusba helyezve azért is, mert 1830 tavaszán, amikor Széchenyi elhatározza, hogy magánemberként és saját költségén elindul hajóval Konstantinápolyba, már megjelent a *Hitel* kézírata, s meg is kezdődtek a viták nézeti körül. Ez az a kötete, amelyben reformkori törekvéseit fogalmazza meg. Az egyik célkitűzése az Oszmán Birodalommal folytatandó kereskedelem volt. Főleg a bőr és a liszt eladására gondolt, s ennek szállítását kellett megoldania. Még a vasút előtti korban járunk, tehát az egyetlen lehetséges megoldás a vízi út megteremtése.

Igen ám, de a Duna és a Vaskapu sziklái és sodrása megoldhatatlan akadályt jelentettek. Ezért akart személyesen is meggyőződni a körülményekről, s ezért szánta rá magát a nem kevés kockázattal járó útra, hogy meggyőződjön, milyen lépéseket lehet tenni a dunai gőzhajózás feltételeinek megteremtésére, illetve hogyan lehetne szabályozni a Duna vaskapui szakaszát. Útitársként ifjú barátját, a mindössze huszonegy éves Waldstein János grófot választotta, szakértőként a bánsági vízrendszer szabályozásában már tapasztalatokkal bíró Beszédes József vízmérnököt.

Az expedíció még négy hajósból, egy szakácsból és három inasból állt. (Legalábbis erről számol be a Pestről Bécsbe küldött rendőri jelentés.)

Miért érdekes Széchenyi számára Szerbia? Mert a drinápolyi–orosz szerződés értelmében Szerbia a törököktől ekkor nyeri el némi belső önkormányzatát, az alakuló Szerb Fejedelemségben lehetőséget lát a vaskapui gond megoldását illetően.

Ne feledjük, Széchenyi ekkor harmincnyolc éves.

Galicig hajóznak Pesttől a Desdemona hajón, onnan pedig átkelve a szoroson görög és francia hajón Konstantinápolyig, azaz Isztambulig, s onnan vissza – lóháton –, Bulgárián keresztül a szerbiai Požarevacig, az akkori szerb fejedelemség konakjáiig, s aztán onnan kocsival Zimonyig, Újvidékig, majd Pestig.

Vujicsics Sztoján aprólékosan elemzi az utazás célját. Idézi Széchenyit, aki ezt írja naplójába: „...én azért az elvért utazom, hogy Pestről a Dunán utazhassam a Fekete-tengerig. Számomra végső, még távoli cél a Bécs és Konstantinápoly közötti gőzhajó-közlekedés létesítése”.

Persze mindez az Al-Dunán, különösen a Kazán-szoroson és a Vaskapun való áthaladás akadályainak a megszüntetése. Ezért látogat el Miloš Obrenović fejedelemhez, s a szerbek számára szinte történelmi horderejű e szeptember végi, október elejei találkozás, mert ekkor már életben az orosz–török szerződés, Szerbia autonómiát kapott, s ez volt valójában Szerbiának az első „nemzetközi” tárgyalása, amellyel Széchenyi Obrenovićot szinte megerősítette fejedelmi méltóságában.

Ne feledjük, a Dunán és Száván át komoly szerb értelmiség volt, Pest-Buda az egyik legjelentősebb szellemi központjuk. Már megalakult a Szerb Matica (1828-ban), itt jelentette meg Jován Vitkovics, Vitkovics Mihály testvéröccse szerkesztésében *A szerb fejedelem és a szerbek történetéről* című könyvet. Az már más lapra tartozik, hogy a fejedelem írástudatlan volt, tehát neki csak fölolvasták a könyvet. Ettől függetlenül Széchenyiben jó benyomást keltett, jó érzékű diplomatának írja le naplójában: „Milos minden körülményesség és nagyképűség nélkül fogadott bennünket. Romlatlan, tiszta, természetes ember – nem tud sem írni, sem olvasni, de felér a mi

legtöbb hivatalnokunkkal. Mindent tud, mindent megjegyvez, tudja magát mérsékelni, ki tudja várni a megfelelő időt, tud alakoskodni, hallgatni.”

S még egy feljegyzés a *Naplóból*: „Ritkán látni embereket, akik annyira előítélet nélküliek, mint a szerbek. Tudják, hogy barbár elnyomás alatt voltak, és állandó háborúik alatt nem gondolhattak másra, mint szabadságukra. S tetszett nekem, hogy mindenben egyszerűek, tetszett értelmes elvük, hogy ott kezdjék, hova más népek már eljutottak.”

A kötet végén faximilében közöljük Boleszni Antal orsovai plébános munkáját, amelynek címe: Széchenyi munkálatai az Al-Dunán tekintettel a dunagőzhalyózás és a Széchenyi út történetére.

Zimonyból Pest felé haladva Széchenyi Újvidéken megismerkedik egy Lehmann János nevű kereskedővel és hajótulajdonossal, akivel levelezésbe kezd. Ezeket a leveleket találja meg Boleszni, amelyekből kiderül, Széchenyi Lehmannban fontos szaktársra talált. Ugyanis ez az újvidéki hajótulajdonos lesz az, aki 1834-ben Agro nevű gőzhajójával áthatol a Vaskapun.

Széchenyi tervei alapján ugyanis, ha kezdetlegesen is, de megkezdődik a víz alatti sziklák puskaporral történő robbantása, s párhuzamosan folyik a Duna bal partján az ún. Széchenyi-út kiépítése. Nem kevesebb mint 120 kilométeres szakasz ez. A munkálatok 1834-ben kezdődtek, és négy év múlva fejeződtek be. Ez egy hat méter széles út volt, amely sokszor a sziklák alatt haladt, de jelentősége abban volt, hogy, ha a gőzhajók a vízállás miatt nem folytathatták útjukat, a rakományt és az utasokat ezen az úton szállították a legközelebb eső alkalmas állomásig.

(Csak zárójelben jegyzem meg: miről is van ma szó az EU-ban, Közép-Európában? A Duna menti összefogásról, a Duna-régió megteremtéséről. Emlékezni fogunk még, hogy csírájában mindez Széchenyi gróftól eredt.)

*

Többnyire irodalmárok vagyunk, s szinte ide kíváncozik, hogyan látta a kortárs költő, Arany János Széchenyit, emlékezetének néhány sorával:

1.

*Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom;
Éreztük, amint e föld szíve rezdül
És átvonaglik róna, völgy, halom.
Az első hír, midőn a szót kimondta,
Önnön hangjától visszadöbbene;
Az első rémület kétségbe vonta:
Van-é még a magyarnak istene.*

2.

*Emlékezünk: remény ünnepe volt az,
 Mely minket a kétségbe buktatott:
 Gyászról, halálról, szív-lesújtva szólt az,
 Napján az Úrnak, ki feltámadott.
 Már a természet is, hullván bilincse,
 A hosszú, téli fásult dermedés,
 Készíté új virágit, hogy behintse
 Nagy ünneped, dicső Fölbredés!*

20.

*Duna Tisza... ez mely prüszögve hordja
 Fékét s szabályhoz törni kénytelen:
 Amannak hódol a sziklák csoportja,
 S Trajánusz híre újból megjelen:
 Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
 Nyújt Corvin agg várának hű kezét,
 S az édes honni szót selypíti nyelve –
 Széchényié mindez emlékezet!*

És így tovább huszonöt nyolcsoros versszakon keresztül, hogy az utolsóban még ezt olvashassuk:

25.

*Te sem haltál meg, népem nagy halottja!
 Nem mindenestül rejt a cenki sír:
 Oszlásodat még a család siratja –
 Oh, mert ily sebre hol van balzsamír?...
 Mi fölkelünk: a fájdalom vigasztal:
 Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
 Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
 Van élni abban hit, jog és erő!*

A versidézeteiket az Akadémiai Kiadó 1951-es Voinovich Géza által sajtó alá rendezett Arany János összes művei első kötetéből másoltam ki, amelynek a poémára vonatkozó jegyzeteiből is érdekes idézni. Eszerint (bár ezt mindannyian tudjuk) „Széchényi 1860. ápr. 8-án, húsvét napján, kioltotta életét. 10-én az Akadémia ülésén elhatározták, hogy gyászün-

nevet tartanak. Emlékbeszéd írására Eötvös Józsefet kérték fel. »Hogy a nagy férfiú nevét dicsőítő költemény is készíttessék [...] az igazgatótanács 100 arany tiszteletdíjat ajánlott a költőnek, akit az Akadémia bizalma evégett felszólít.« Tudva van a lapokból, hogy az Akadémia osztatlan bizalma Arany Jánost hívta föl »Csengery előre értesíti a határozatról«. A költő azt írja válaszában: »Megkísértem, vedd őszinte ígéretemet, de nem tudom, hogy megbírom-e. Annyival kétesb a süker, hogy e nagy nemzeti gyász nagyobb, mintsem szóval ki volna mondható, s így méltólag meg sem énekelhető: aztán az én múzsácskám – egészséges korában is – visszariadt volna ily magas tárgytól.« Azt ajánlja, szólítsanak fel többeket az Akadémia tagjai közül s a legjobb verset olvassák fel. A hivatalos felkérésre is így felel Toldy Ferencnek: »Én, ki évek óta – és bizony nem önkényes – hallgatásban *sínylek*, most ríjak, és írok egy Széchenyiről, amelyet *róla*, amelyet *tőlem* várnak: valóban ez elnyom, s ha akarnék is, minden sornál, amelyet papírra teszek, előttem áll, semmivel sem hagy megelégednem, zaklat, üldöz, visszariaszt.« Majd így folytatja: »Frázist csinálni nem tudok – vezércikk-félét nem akarnék: inspiráció kellene, de az megjön-e, nagy kérdés.«»

Aztán a vers mégiscsak születőben, mert igaz, csak szeptember 7-én jelzi Csengerynek „...négy-öt versszakkal be lenne végezve”, s szeptember 29-én: „a vers készen van”, majd Tompának: „Alkalmi poéma lett biz az, és nagyon meglátszik rajta a morális kényszerítés, melynek nyomása alatt világrajött. Hanem legalább megtettem, amit rám parancsoltak.”

Az Akadémián az emlékünnepelet 1860. október 13-án tartották. A *Pesti Napló* másnapi tudósítása szerint: „Arany szavait mint Eötvösét, szünni nem akaró éljenzés követé s a költő felé... mindenfelől tódulának öregek és ifjak – ez utóbbiak közt a két Széchenyi –, hogy meghatott szivök köszönetét egy-egy kézzorításban nyilatkoztassák, a távolabb levők karjokat nyújták, kalapjokat, kucsmájokat lengeték feléje.” A költeményt külön lapon kinyomtatták, amelyen a poéma fölött ez állt: „*Széchenyi emlékezete* Arany Jánostól, olvastatott az Akadémia Széchenyi-ünnepélyén, okt. XIII-án. MDCCCLX. Emich Gusztáv akadémiai nyomdász betűivel.”

Elhangzott a XV. Kárpát-medencei Napok keretében a Magyar Kultúra Alapítvány budai székházában, 2010. szeptember 24-én.

Egy világfi bácskai tanulóévei

Több okból is beszélhetünk ezen a helyen Hunyady Sándorról, akit világfinak látott és mondott Jékely Zoltán. Az idén van születésének 120. évfordulója, minap volt (október 10-én) hatvannyolc éve, hogy súlyos tüdőbetegségben meghalt, s nyolcvan esztendeje lesz november hatodikán, hogy kivételes sikerű színdarabját, a *Feketeszárú cseresznyét* bemutatták a pesti Vígszínházban. A darab megismételhetetlen remeklés az Osztrák–Magyar Monarchia egykori úri és polgári Bácskájáról. De írónkhoz nemcsak ezek az említést érdemlő kötődési pontok.

A hely, ahol pillanatnyilag vagyunk, Szivác is fontos; pontosabban Szenteleky Kornél és az irodalomszervezésben hű és fáradhatatlan társa, Csuka Zoltán. Ők is elgondolkodtak és kritikailag viszonyultak Hunyady Sándor írói produktumához. Őket mint az induló *Kalangya* szerkesztőit a szabadkai Napló kommunikéje a folyóirat széthullásának víziójával riogatta, s a törzsmunkatársak is árulóknak nevezték őket magánleveleikben. Csuka Zoltán más tájak felé is nyitni akart, az erdélyi írótól szándékozott írást kérni az 1932. évi karácsonyi számba, többek között Hunyady Sándortól is. Erre reagált Szenteleky: „Hunyady Sándort nem tartom szerencsésnek mint karácsonyi slágert. Úgyis csak novellát küldene, ami pedig elég van s hozzá majdnem mind nagyon jó. Egyébként is roppant felületesen ismeri a Bácskát (lásd Feketeszárú cseresznye), s ilyen olcsó giccs nem való a Kalangyába. Egy szép tanulmány kellene, s akkor máris kész a karácsonyi szám.”¹ A folyóirat repertóriumának tanúsága szerint Hunyady nem írt a *Kalangyába*, s műveiről is csak néhány recenzió jelent

¹ Szenteleky Kornél Csuka Zoltánnak. In: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta: Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Zombor–Budapest, [1943]. 294. A 332. levél.

meg. Ekkor Szirmai Károly volt a szerkesztő, s feltételezzük, hogy ő tárgyilagosan szemlélhette írónkat.²

Hunyady novellaírói teljesítményét más harmincas évekbeli esztéták világirodalmi rangúnak minősítették. Illés Endre tíz novellát sorolt fel, amelyeket még az idő sem tud megkarcolni. (A szerkesztő-író rangsora: Bakaruhában, Aranyifjú, Havasi levegőn, Lovagias ügy, A vöröslámpás ház, Razzia az „Arany Sas”-ban, Kártyaaffér, hölgykörökben, A nábob kalandja, Júliusi éjszaka, A hajó királynője.³) Méliusz József szerint Hunyady a Monarchia-atmoszférát kritikailag örökítette meg s nemcsak a magyarokat, hanem a románokat, cseheket, németeket, horvátokat és a szerbeket bírálólólag ragadta meg.⁴

Csak sajnálhatjuk, hogy Hunyady Sándor nem szerepelt a *Kalanyában*.

*

De nézzük, ki is volt Hunyady Sándor, s mit üzen és ad ma is a számunkra.

Hunyady Sándor Hunyady Margit kolozsvári és budapesti színésznő és Bródy Sándor fia. Az anyakönyvbe törvénytelen gyerekként jegyezték be. Sok stigmája közül ez volt az első. Az anyai ág nemesi származású, az apai egri zsidó kispolgár. A gyerekkor Kolozsváron és a pesti Lipót körúton telt el.⁵ „Én az anyám oldalán nőttem fel, mindenféle magyar emlék között. Szalonunkban ott volt nagyatyám kávébarna honvédattilája, az ebédlőben Kálvin János ezüst profilja, egy falra akasztott díszes tányéron és anyám ágya fölött régi daguerrotypek; azoknak a fiatal férfiaknak arcképei, akik a szabadságharc alatt a családjuktól elesetek. Református iskolába jártattak. Nagyanyám megkövetelte, hogy ebédnél, mielőtt belemerítettem a kanalamat a levesbe, elmondjam az asztali imát. Magyar, közép-nemesi ház levegőjét szívtam be egészen tizenkétéves koromig, amikor megismertem Bródy Sándort, és atyai közelségébe kerültem.”⁶ Tizenöt éves volt, ami-

² Kázmér Ernő: *Irodalmi szemle* (Hunyady Sándor: Téli sport.) 1935. 67–76.; Ambrus Balázs: Hunyady Sándor: Az ötpengős leány. 1935. 562–564.; Kázmér Ernő: Novellák, antológiák. (Hunyady Sándor. Az ötpengős leány.) 1936. 44–49.; Kisbéry János: Hunyady Sándor: Géza és Dusán. 1937. 282–284.

³ A bádenni tó jegén. (Hunyady Sándor) In: Illés Endre: *Krétarajzok*. Budapest, 1970. 358.

⁴ Méliusz József: *Kávéházi csevegés manapság...* Utunk, 1969. 17. sz. 6–7.; 18. sz., 6–7.

⁵ Eddig egyetlen monográfia dolgozza fel munkásságát. Vécsei Irén: *Hunyady Sándor* [Budapest] 1973. 213.

⁶ Megemlékezés Bródy Sándorról. In: *Árnyék a napsütésben*. Hunyady Sándor (1890–1942) elbeszélései, tárcái, karcolatai, valamint dokumentumok, visszaemlékezések. [Budapest], 2000. 248.

kor anyja meghalt. Apja ekkor sem adoptálta, csak gondoskodott róla; a nagycsaládra bízta, mert akkor, a 20. század elején, nemcsak a parasztok, hanem a zsidó családok is ebben az őrző-védő, de sérüléseket is osztogató közösségekben éltek.

1909 nyarán mellbe lőtte magát. Vérbefagyva találta meg két lipótvárosi utcalány, s gondoskodtak arról, hogy kórházba kerüljön. „Megérkeztünk a hajnali álmát alvó Rókus-kórház elé. Hordágyamat óvatosan a földre tették. A kocsis becsengetett a kapun. Papucsos lépések csoszogása hallatszott, és mialatt a kulcs csikorgott a zárban, álmos hang kérdezte meg belülről:

– Mit hoztak?!

– Önlövött – felelte a kocsis hivatalosan.

Nem tudom, miért, de valami humort éreztem a dologban, és elmosolyodtam. Még a mosoly is túlságos erőfeszítés volt a számomra, s szájam újra teli lett vérrrel.”⁷ A golyót egész életében a tüdejében hordta; fiatalon tüdőbeteg lett, s korai halálát is ez idézte elő. A testileg legyengült fiút apja Bácskába indította megerősödni. S itt kezdődtek a világi tanulóévei. Hunyady Sándor is atyjához hasonlóan annak a Magyarországnak lett az ismerője, amely többé nem lesz látható, s csak a szépirodalomból, valamint a hozzá kapcsolódó művészetekből ismerhető meg. Krúdy Gyula írta erről a történelmi Magyarországról, hogy ott „olyan életkérdés volt az irodalom ügye, mint akár a mindennapi kenyér”.⁸ Bácskában pedig bőség volt, a kenyér jóllakásig jutott mindenkinek. A csemege az irodalom volt: ezt még magyar megvalósulásában a szerb nábobok is ízlelgették. Hunyady élete első interjújában mondja: „Apám még a béke boldog éveiben ismerkedett meg egy híres bácskai nábob-dinasztia egyik tagjával. Az ismeretség meleg barátsággá mélyült, és bizonyos formában átszármazott rám is. Félig a pajtása, félig olyan magántitkárféléje lettem a nábobnak. Sok időt töltöttem a birtokain. Este az ágyánál tanulmányaimról beszéltem neki. Felolvastam Stendhal *Vörös és Feketéjét*, elkereszteltem a ménésében ellett csikókat, kikerestem az újságokból azokat a cikkeket, amelyeket érdekesnek tartottam számára, és végül én intéztem szerelmi levelezését, amelynél, azt hiszem, soha komplikáltabb írói feladatomból nem lesz.”⁹

Hunyady Sándor az ókéri vasútállomáson lépett be Bácskába. Bácskáról elmondja, hogy itt „megismerhettem ügyvédeket, ispánokat, cselédeket

⁷ Öngyilkosságom évfordulójára. In: i. m. 111.

⁸ Bródy Sándor. In: Krúdy Gyula: *Irodalmi kalendárium*. Budapest, 1989. 281–412. Az idézet a 281. lapon.

⁹ Színházak a – színpalak mögött. *Pesti Napló*, 1930. november 1., 249. sz. 23.

és egy egész különös szláv világot. Szláv szokásokat és ünnepeket, a családi ikonokat a kis méccsel, az aranyos ráma sarkába kötött kis fűkoszorúkat”.¹⁰ Az itt csak röviden jelzett élmények, az emberi és tárgyi világ, amely Bácskában tárult Hunyady Sándor elé, lesz elbeszéléseinek, néhány színművének és több regényének az anyaga.

Hunyady Sándor alkotástechnikájára az a jellemző, hogy megragadott témáit többször is megírja. A kroitól, a jegyzettől, a karcolattól, a tárcától halad a nagyobb formák felé. Valamennyi írását a műgond, a tökéletes keresése és megragadása jellemzi. Újságíróként nem ismert méltatlan íráspenzumot, mindenben kereket, egészet próbált adni. A húszas években Erdély fővárosában az *Ellenzék* című lapnál dolgozott, s a napi taposómunka igényelte is az írásokat; s így a bácskai élmények is apránként feldolgozást nyertek. Az újabb alakban továbbírt témákban leitmotívum volt, hogy „a »győzők« valami formában mindig vezekelnek”.¹¹ Ez az üzenet olvasható ki *A huszár, a szerelem és hazája* című rövid elbeszélésből is, amelyben az első világháború kezdeti éveiben a diadalmas magyar huszár a vesztes szerb lányba lesz szerelmes. A *Halálos ellenségekben*, a francia–német környezetben játszódó, de a mi közép-európai világunkra is sejtetően utaló tárcanovellában, a győző és legyőzött problémája jelenik meg. Tehát több változat születik meg az író műhelyében, mire a Vígszínház százas szériájában bemutatja az ugyancsak ezt a témát taglaló *Feketeszárú cseresznyét*. A bácskai történet később két regényében (Géza és Dusán, valamint Irina) is folytatódik.

De visszatérek a sikeres színdarabhoz. A már említett első interjúban Hunyady elmondja, hogy a darab egyetlen impresszióból született. „A háború alatt Szabadkán, a Pest-szálló éttermében, egy este valami módon mulató huszárok társaságába keveredtem. A társaságban hölgyek is voltak. Volt ott egy magas, kőszénfekete hajú, fehérbőrű asszony. Egy bunyevác birtokos felesége. A nevét már elfelejtettem. Ez az asszony születésére nézve szerb volt. Mégpedig türelmetlen szerb.”¹² Mégis, a mulatós éjszakában „a vad szerb asszony” báró Bánffy György nótáját, a *Feketeszárú cseresznyét* is elénekelte, s csárdásozott a nyalka tisztekkel, akik közül – az író sejtése szerint – szerelmes volt az egyikbe. A lázadó szerb asszony lett a színpadi mű hősnője, Irina.

A *Feketeszárú cseresznye* meséje a régi világ, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és az új rend, az SZHSZ kialakulása, s miközben egy

---

¹⁰ Uo.

¹¹ Feketeszárú cseresznye. Bemutató a Vígszínházban. In: Kosztolányi Dezső: *Színházi esték*. Második kötet. Budapest, 1979. 175.

¹² Vö. a 9. jegyzettel.

szerelmi háromszög eseményei peregnek. Tehát adott a lehetőség a drámai összetűzésre és az egyéni problémák szerencsés kimenetelű feloldására. A darabnak sok kritikusa volt. Közülük az egyik Kosztolányi Dezső, aki szerint a színjáték cselekménye belefér egy mogyoróhéjba. „A bácskai magyar szolgabíró évek óta titokban szereti a szerb nábob feleségét. El-eljár házukhoz, együtt mulat velük, kisebb-nagyobb szolgálásokat tesz nekik. Többek közt a háború alatt megmenti a nábob életét is. Közben megtörténik az úgynevezett »impériumváltás«. Ekkor a nábob ajánlja fel a segítségét, barátian. De a szerb asszony, aki eddig is szerette a szolgabírót, a részvét hatása alatt mindjárt a »győzelmi ünnep« éjszakáján, mikor a csárdás helyett már kólót táncolnak, otthagyja az urát, az űzött, megaláztott magyarokhoz pártol, s másnap vele utazik el Magyarországba.”¹³

Kosztolányi a darab egyéni ízét (tehát a bácskai ismereteket) s a meleg emberi erkölcsét emeli ki. A három felvonás közül az utolsó mondja, hogy csak elgondolásában és menetében élő, megvalósításában viszont nem érzékletes. Kosztolányi összegezve állapítja meg, hogy olyan író jelentkezett, aki életet lát, embereket alkot s lesújtottságunkban is fölemel bennünket. „Költő írta ezt a darabot.”

Hunyady kasszasikert is hozó művéről a kor vezető színibíráói rendszeresen vezetett rovataikban terjedelmesen írtak. A bemutató másnapján Kárpáti Aurél a *Pesti Napló*-ban közölte recenzióját. Ő egy epizódjelenetet emel ki, amelyben a szegény, tanyai szerb asszony rongyos gyerekeivel a hadisegélyt kéri a magyar hivatalban, s a hivatalnok kérdésére – mi van a férjével? – pár szóban kifejezi a háború minden embertelenségét: Cédula jötte... meghalta. Kárpáti is költőnek mondja az író.¹⁴

De kik voltak még a pesti értékelők? Név szerint: Rédey Tivadar, Relle Pál, Schöpflin Aladár, Vajthó László, Beöthy László, Bisztray Gyula és Kéky Lajos. Az utolsó említett kritikus a patinás, de konzervatív *Budapesti Szemlé*-ben közölte írását, s neki szerepe lehetett abban is, hogy Hunyady Sándor megkapta a magyar Akadémia Vojnits-díját is.¹⁵

Ezek után konstatálni lehet, hogy a vajdasági magyar írók nem foglalkoztak Hunyady Sándor művével, nem írtak róla, mert azt hitték, hogy az giccs. Mivel csak közvetve értesültek a darabról, így igazi véleményt sem mondhattak.

Belgrádban viszont Todor Manojlović *Mađarski pozorišni komad čiji su glavni junaci Srbi* címmel írt azon melegében, már 1930. november 17-én

¹³ Vö. 11. jegyzet, 174–175.

¹⁴ Feketeszárú cseresznye. In: Kárpáti Aurél: *Színház*. Budapest, 1959. 311–312.

¹⁵ Kéky Lajos: *Szemle*. A múlt esztendő magyar drámairodalma. Budapesti Szemle, 1931. 221. köt. 287–299. Hunyadyról a 296–299. lapokon.

terjedelmes recenziót. A kormányközeli *Vremének* ekkor szinte napi cikkírója Manojlović, s a szerb főváros nemzeti színházának is a titkára. A *Crna trešnja* kimerítő tartalmi ismertetése és a színészi teljesítmények értékelése után ezt az összegzést olvashatjuk: „Bilo bi za želeći da vidimo uskoro i na našoj pozornici taj odličan Hunjadijev komad koji je više no ma koji drugi podesan da posluži stvari našeg duhovnog zblíženja sa Mađarskom.”¹⁶ Mindez megmaradt kegyes óhajnak, mert Jugoszláviában sohasem mutatták be a darabot.

1931 tavaszán a szabadkai szerb s nagyjugoszláv elveket hirdető *Jugoslovenski dnevník*ben egy többhasábos írás foglalkozott a pesti színházi sikerrel. Az írás főcíme és a magyarázó alcíme mindent elmond. (Šta znači mađarski pozorišni komad „Crna trešnja”. Pod razglašenim pacifističkim plaštom skriva se duboka iredentistička tendencija.¹⁷) Az *L. St.* betűjel mögött megbúvó bíráló személyét a bibliográfusok eddig nem derítették ki. Viszont az elmondható, hogy értékítélete tartósan hat. Jó lenne, ha ebben a kérdésben is revízió történe, a politikumot az esztétikai szemlélet váltaná fel.

A *Feketeszárú cseresznye* születésének korában Bécs, Berlin, Hamburg, Frankfurt, Helsinki, Riga, Prága és más városok színházainak repertoárján szerepelt. A második világháború után a Szegedi Nemzeti Színházban mutatták be 1969-ben. A produkció egyik kritikusa, Nikolényi István azt állapította meg az egykori színházi bestsellerről, hogy „politikai tartalma, a vele kapcsolatban felemlgetett nemzetiségi kérdés kétségtelenül ott van – persze közel sem a maga bonyolultságában, problémafeltáró, szenvedélyes megoldást kereső mivoltában, hanem csendes humanizmussal”.¹⁸ S ebben a mondatban is ott bujkál a szocialista kor esztétikai értékítélete, a harcok politikát követelése.

A Hunyady Sándorról szóló irodalomban többen is megállapították, hogy az írónak legalább három tájhazája volt. Ismerte és szerette Erdélyt, az Alföldet, s abból is leginkább Bácskát, valamint tudott olyan dolgokat is az Új-Lipótvárosról, amit mások sosem örökítettek meg. A sokféle hazában viszont két valódi otthona volt; Kolozsváron az Óváry ház, Bácskában pedig Dungenyarszky Gyóki kölpényi kastélya. A *Családi album* című fejlődésregényében is ezeknek az otthonoknak a képe a legragyogóbb. Az

¹⁶ A főszövegben idézett cím fordítása: Magyar színmű szerb főhősökkel. (*Vreme*, god. X 17. novembar 1930. br. 3193. str. 5.)

¹⁷ A már idézett cím fordítása: Mi a mondandója a Feketeszárú cseresznye magyar színműnek? A hangsúlyozott pacifista palást alatt irredenta törekvés rejtőzik. (*Jugoslovenski dnevník*, god. III 5, 6 i 7 april 1931. br. 92. str. 2–3.)

¹⁸ N. I.: Hunyady Sándor: Feketeszárú cseresznye. *Tiszatáj*, 1969. 1113.

1934-ben megjelent bildungsroman olyan alkotások közelségében született mint Lackó Géza *Noémi fia*, Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* vagy Móricz Zsigmond *Életem regénye* című remeklése.

Bácska volt az a hely, ahol a világhírség első rekvizitumát is megvásárolta. Egy angol bőröndöt. S ez végigkísérte későbbi életét, mert mint Jékely Zoltán írta Hunyadyt sirató esszé- nekrológiájában, 1942 nyarán is ezzel a táskával jelent meg a marosvécsi írói Helikonon. „Inas hurcolta hatalmas disznóbőr táskáját, a széles világ mindenféle szállójának és penziójának tarkabarka címkéi borították, két világrész nagyvilági szórakozóhelyei adtak rajta egymásnak névjegykes találkozót.”¹⁹ S ez a rézzáros bőrönd volt Hunyady Sándor Royal szállóbeli 327-es szobájának a legszebb része. Más vagyona nem volt. Mégis úgy élt, ahogy íróhoz illett: témáit ápolta, nem vagyont gyűjtött. S mint egyik alkalmi írásában rögzítette: „Nézem, nézem a koffert, és közben az a szent meggyőződés merül fel lelkemben, hogy kezemben tartom az emberiség sorsát.”²⁰

Az író nemcsak műve, hanem életvezetése is jellemzi. A bácskai titkári fizetéséből s a kártyanyereségből vásárolt koffer számára a szerzés ösztönének a maximális kiélése volt.

Hunyady Sándorról a közelmúltban állapította meg a 20. század egyik szenvedélyes történészkutatója, John Lukacs, hogy jelentős író volt és maradt mindmáig.²¹ Műveit olvassák ma is öregek és fiatalok. Ő nem „könnyű író”, hanem szerény zseni volt.

Elhangzott Szivácon, 2010. október 16-án.

---

¹⁹ Búcsú a világhírségtől. Emlékezés Hunyady Sándorra. In: Jékely Zoltán. *A Bárány Vére*. Budapest, [1981] 227.

²⁰ Sárga cipő. In: *Árnyék a napsütésben*. Vö. 6. a számú jegyzettel.

²¹ John Lukacs: Különös világ. In: Hunyady Sándor: *Honvágy*. Eltűnt írások és képek egy letűnt világról. Budapest, 2005. 14–18. A hivatkozott hely: 18. lap.

Gobby Fehér Gyula méltatása

A Szenteleky Kornél Irodalmi Díj bírálóbizottsága: dr. Bence Erika (elnök), dr. Jung Károly, Németh István, dr. Ózer Ágnes és Vickó Árpád, 2010. szeptember 21-én megtartott ülésén úgy döntött, hogy a díjat idén Gobby Fehér Gyulának ítéli oda több évtizedes, sokszínű, műfajokban gazdag irodalmi munkásságáért.

A jelölt műfajgazdagság Gobby Fehér Gyula életművében műnemek közti mozgást és dinamikus műfaji sokszínűséget, de a művészeti diszciplínák és kifejezőeszközök közötti átjárásokat is jelenti: az irodalmi kifejezés képi eszköztáráról a színpadi látvány, illetve a filmalkotás vizuális nyelvén túl a jövőre mutató kérdéses szó szerint érthető vízióig terjedően. A műnemi határnyitás Gobby Fehér Gyula munkásságában legtöbbször az epikai formák és a dráma válfajai között történt; a regények és novellák (*Elrontott csodák, Kenyér, A verseny végén, Szent bolond, Másokat hívó hang, Testek és álmok, Armánd gróf halála és más történetek, Tekeregők, A sötét árnyéka, A tűz közepéből, Meglepnek más arcok, Táncoló lavina*) mellett 1965-től napjainkig számos, a drámai műfajok rendjébe tartozó művet alkotott (*Statisztikusok, A budaiak szabadsága, Vallatás, Bűnös-e a Szél?, Az ellenállás fényei, A zöld hajú lány, Duna menti Hollywood, A hajó, Vallomás*), amelyek közül többet a Rádiószínházban, az Újvidéki Színház, illetve a szabadkai Népszínház színpadán mutattak be. Novellisztikája, különösen a kilencvenes évek közepétől kezdődően az irodalmi beszédmódok széles skáláját vonultatja fel, a magánbeszéd, a monológ, a hallgatóság előtti beszédmondás, a szónoklat, a mesélés és anekdotázás különböző változatai, a különböző beszédmódok és szövegalakzatok keveredése egyaránt jellemzi rövidtörténeteit és novelláit. Gobby Fehér írói munkásságából nem hiányoznak a publicisztika műfajai sem.

A nagyarányú koncepció, a távlatokat nyitó nagyobb vállalkozás ugyancsak jellemző Gobby Fehér Gyula prózaírói munkásságára. Az 122 *Újvidéki Dekameron* négy kötete (*Tekeregők* [1996], *A sötét árnyéka* [1999],

A tűz közepéből [2001], *Meglepnek más arcok* [2004]) a nagyobb prózaírói terv megvalósulását jelenti. Nekem erről a tetralógiáról egy másik, Gion Nándor négykötetes regényfolyama, a *Latroknak is játszott* darabjai jutnak analógiás síkon eszembe, annak az eltérésnek a konstatálásával, miszerint Gion regényei a történelmi múltra mutatnak a jelen érdekű kérés igényével, Gobby Fehér novelláiból és rövidtörténeteiből viszont hiányzik ez az időbeli rálátási távlat: megírásuk aktuális idejének, a most már félmúltnak tekinthető kilencvenes éveknek a (kór)történetét tárják fel. A novellák szövegháttere és kötetbe szerkesztésüknek elve, valamint a második kötetből kezdődően feltűnő hitvallás igényű zárójegyzetek hitelesítik a létrejöttükben működő dekameroni szituációt. Általuk egy olyan író portréja rajzolódik ki előttünk, aki az írásban (azaz saját történeteiben) találja meg a valóság „sötét árnyéka” előli kivonulás helyét, a maga „kertjét”. A vészterhes jelent semlegesítve fordul a múltidézés módszeréhez, teremt meg múltból, emlékekből, elmúlt időből, valaha volt helyszínekből, alakokból és történésekből saját írói világának legitimitását, miközben „kénytelen néha fölkapni a fejét, és kissé rémülten, de határozottan rákérdezni: ki is vagyok én”. Majd újabb történetek felé fordul. „És akkor újra.”

A sötét árnyéka az „újvidéki dekameron” második darabja. A szövegek belső atmoszférájában elmozdulást érzékelhetünk a *Tekergők* novelláihoz képest; ugyanakkor formai és tematika szempontból e sajátos irodalmi „kis világ” folytonosságát, továbbbépítését jelentik. A Gobby Fehér-próza jól ismert helyszíneit, „irodalmivá alkotott” tereit ismerjük fel: Újvidék peremterületét, a Telepet, a Kis-Duna, a Köves, a Sodros vidékét, a Guszak-szállás, a Kulpin konzervgyár, a Petőfi mozi, a forgácsolózem, a szappangyár, a Fállábú kocsmája alkotta térbeli kiterjedéseket. Feltűnnek e világ jellegzetes szereplői is, Bölöm, Lekvár, Jucika, Lábody, Róka, Balos, Messzike, Giric és a többiek.

1993 a balkáni katasztrófa kiteljesedésének éve, s ez a dátum szerepel a dekameron második/harmadik/negyedik kötetének végén. A szövegvilág-teremtés lényegére való reflektálás szándékának és a datálás igényének jelentkezése nem véletlen jelenség Gobby Fehér műveiben: a változás, a váltás igényét jelzik. Egyrészt ez az a pont, amelytől kezdődően az író a teremtett világ képével takarja el az egyre félelmetesebbé alakuló jelen történéseit. Másrészt ezen a ponton, az ötvenedik novellát követően jelzi az író, hogy „más történetek járnak a fejében”, s „meglepik más arcok”. Ez a másság elsősorban szereplőinek világhoz való viszonyában, hőseinek öntudatában mutatkozik meg. Bölömék az ötvenedik novellát követően kilépnek Gobby teremtett világából, hiszen ettől kezdve változik a világról szóló beszéd módja. Ők ugyanis megszokott helyszíneken

(pl. a Fállábú kocsmája, a Köves etc.) a hasonszőrűek társaságából alakult „értő” közönség előtt valóságos „beszédek” mondanak: hatásos retorikai fogásokat (késleltetés, ismétlés etc.) alkalmazva adják elő élettörténetüket, amely ugyan mindig arról szól, hogy hiába igyekeztek jó útra térni, végérvényesen kiszorultak a „jólvasaltak” társadalmából, ugyanakkor ki is nevetik ezt a számukra követhetetlen szabályokat érvényesítő világrendet. S bár elbuknak, alakjuk megfelel az irodalmi hős klasszikus értelemben vett sémájának. Ha alászállott formában is, de történeteikben fellelhetők a heroikus magatartás nyomai. Lakatos Gergő, Jakubec Péter, Törjék István s a Dekameron további darabjainak szereplői már nincsenek birtokában annak a látásmódnak, mely a világról szóló összefüggő beszéd alapját képezi: a világalkotó attitűd helyett a világ határozza meg sorsuk mibenlétét; élettörténetük megalkotása helyett a történések alakítják őket. Ők is valamennyien a Telepről indulnak, ám egészen más életpályát járnak be mint a Fállábú kocsmájában gyülekezők. Nemegyszer feltörekcszenek és tagjai lesznek annak a társadalmi rétegnek, amelyet Bölömék társasága megvet. Nekik azonban már nincs hallgatóságuk, végérvényesen magukra maradtak e számítás, korrupció és embertelenség meghatározta világban.

Ha van, ha volna a vajdasági magyar irodalomnak s e világ helyi mítoszainak topográfija, feltehetően a Gobby Fehér-próza is jelölne – Szivác, Sárszeg, Palicsfürdő, a Kálvária, a Zöld utca, a Devecser mellett – e térkép egy külön helyet: az újvidéki dekameron vajdasági irodalmat formáló lokációját.

Paszkal Gilevszki méltatása

A 2010-es évi Bazsalikom Műfordítói Díjat *Paszkal Gilevszki* macedón író/műfordítónak ítélte a bírálóbizottság a magyar és a vajdasági magyar irodalom macedón nyelven való kiváló tolmácsolásáért.

1972-től a mai napig több tíz kötetben jelentek meg Paszkal Gilevszki versei, novellái, regényei, esszéi és drámái. Társfordítóként részt vett számos versantológia létrehozásában; macedónra ültette többek között Ács Károly *Csönd helyett vers* című kötetének darabjait, a Sztrugai Költői Esték Aranykoszorús költője, Juhász Ferenc költeményeit, 2005-ben *Pokraj Dunav* (Покрај Дунав) címmel jelentette meg macedón nyelven József

Attila válogatott verseit. Irodalmi látásmódját, a fordításeljárásról szóló nézeteit s a kulturaközvetítésről alkotott elképzeléseit e kötetek szerkesztőjeként, a válogatások készítőjeként s a bevezető szövegek szerzőjeként közvetítette olvasói felé. A magyar nyelv mellett a francia és a görög irodalomból is fordít irodalmat anyanyelvére. 2005-ben valósult meg talán eddigi legjelentősebb és legteljesebb fordítói/kulturaközvetítői terve: az *Antologija na ungarskata poezija* (Антологија на унгарската поезија), azaz *A magyar költészet antológiája*. A Matica Makedonska gondozásában látott napvilágot az 580 oldalas kötet, mely Janus Pannonius költői opusától a kortárs magyar költészetig, Orbán Ottó, Tandori Dezső, Parti Nagy Lajos költeményeiig terjedően, beleértve a határon túli magyar irodalmat is, 149 költő több mint hatszáz versét tartalmazza; a kötet előszava (egy húszoldalas tanulmány), s a szerzőkről szóló 25 oldalt kitevő jegyzetanyag is Paszkal Gilevszki munkáját dicséri.

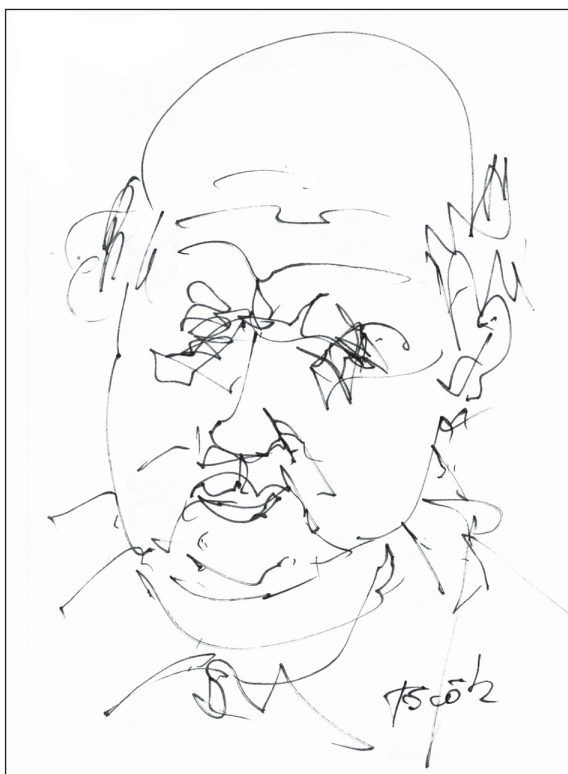
Paszkal Gilevszki 1970 óta tagja a Mecedón Írószövetségnek. Évekig a Sztrugai Költészeti Esték elnöke. A Széchenyi Művészeti Akadémia tagja. Több jelentős irodalmi díj, kulturális és társadalmi elismerés birtokosa. A magyar–macedón művészeti kapcsolatok fejlesztése terén kifejtett több évtizedes munkásságának elismeréseként 2009-ben átvehette a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét.

Érdekesítő elemzés tárgya lehetne – a szláv nyelvekben való jártaságunk révén többé-kevésbé követhetjük gondolatmenetét – *A magyar költészet antológiájához* fűzött történeti-poétikai áttekintése: egy másik kultúra perspektívájából miként értelmeződnek a magyar költészettörténeti események és jelenségek? Még izgalmasabb kérdés azonban számunkra, s erre a válaszára – folyamattükröző fűzér-jellegéből kifolyólag – az antológia alkalmas forma: melyek azok az irodalmi történések, amelyek évszázadokat és kulturális határokat átívelően maradtak és lehetnek élők, s a más kulturális kódok szerint befogadó közösség által is megszólítható alkotások. A Paszkal Gilevszki által formált antológia mögött mégsem annyira a kanonizáló, mint inkább egy nagyobb alakulástörténeti távlatot mutató, idegen nyelven megírt virtuális magyar irodalomtörténet olvasókönyve létrehozásának szándéka húzódik: ezért ebben az antológiában a teljes kép létrehozására való törekvés a kevésbé frekvenciált szerzők egy-egy művének beemelését is igazolja. Másrészt az antologikus formálódás az esztétikai kód mindenekfeletti létjogosultságát mutatja: nem véletlen pl., hogy a kötet legterjedelmesebb fejezeteit mégis az európai színvonalú költészeti regisztereket megszólaltató költők versei képezik, s nem az aktuális ideológiai meggyőződések szószólói. Nemrégiben egy, a fordításeljárásról szóló tanulmányban olvastam, hogy a fordítás az eredeti mű metaforája;

az így felvetett gondolat mentén haladva: *A magyar költészet antológiája* a magyar költészet történetének idegen nyelvű metaforája.

Ebben a teljességben – a trópusok és stilisztikai alakzatok vonzatkörében maradván – a vajdasági magyar irodalom részként reflektál az „egészre”, a magyar irodalomra. Ha jól tudom, ez a szinekdoché alakzata. A vajdasági magyar irodalomból Lányi Sarolta, Csuka Zoltán, Gál László, Pap József, Fehér Ferenc, Domonkos István, Tolnai Ottó, Fehér Kálmán, Brasnyó István verseit fordította macedónra Paszkal Gilevszki. *A Forum Könyvkiadó Bibliográfiájában (1957–2006)* három tétel kapcsolódik a nevéhez. 1985-ben a Forum és a budapesti Európa Kiadó többek fordításában, közös kiadásban *A dal élete* címen jelentette meg válogatott verseinek kötetét; a verseket a szerző válogatta. 1986-ban, ugyancsak az előbbieken említett két kiadó adta ki Mateja Matevszki *Esők* című verseskötetét, amelynek létrehozásában Gilevszki fordítóként, a válogatás készítőjeként és az utószó szerzőjeként is részt vállalt. Harmadszor az 1992-es év kiadványjegyzékében jelenik meg Paszkal Gilevszki neve fordítóként és szerzőként, amikor ugyancsak kiadói együttműködés fejleményeként látott napvilágot a sztrugai díjazott Juhász Ferenc kétnyelvű, macedón–magyar verseskötete (*Versek – Pesni*).

A Bazsalikom Műfordítói Díj történetében negyedszer fordul elő, hogy olyan műfordítónak ítélte oda a bizottság, aki már korábban elnyerte ezt az elismerést. Paszkal Gilevszki 1979-ben vette át első ízben a Bazsalikom-díjat. Másodszori odaítélésekor a bizottság mindenekelőtt *A magyar költészet antológiáját* teremtő vállalkozás több évtizedes elkötelezettséget és munkát igénylő nagyságát, jelentőségét értékelte és emelte ki.

SZÁMAINK 2010 MÁSODIK FELÉBEN

